

**SOCIETATEA DE ASISTENTA
FINANCIARA SI INVESTITII**

**PARTENERUL IDEAL DE AFACERI
PENTRU DUMNEAVOASTRA**

Plasamente sigure si rentabile prin:

FONDUL MUTUAL SAFI

Capitalizarea economiilor si pensii prin:

**FONDUL PRIVAT DE ACUMULARE SI
PENSII**

Asistenta financiara pentru persoane fizice si juridice prin diverse produse financiare.

CU NOI VIITORUL ESTE MAI SIGUR!

Bd. Balcescu nr.21 Tel. 312.4960 , 312.3937

Sfera Politicii

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE EDITATĂ DE FUNDATAȚIA "SOCIETATEA CIVILĂ"

Anul IV Nr. 29-30 iulie-august

64 pagini – 2.000 lei

Mentalități

Cuprins

2. Editorial	Stelian Tănase	Mecanism cu repetiție
6. Mentalități	Dan A. Lăzărescu	Mentalul păturii cîrmuitoare românești
9.	Victor Neumann	Psihism individual și mediu social
12.	Daniel Barbu	"Formele fără fond" și puterea intelectualilor
15.	Alexandru Duțu	Identitate națională și construcție politică
20.	Elemer Hankiss	Paradigme europene: Est-Vest – 1945-1994
24.	Gabriel Ivan	Stigmatele marginalității
28.	Vladimir Tismăneanu	
	Dan Pavel	Revolutionarii misticici
31.	Cristian Preda	Ce e o bună comunitate politică?
36.	Romulus Brâncoveanu	Reguli și comportamente
39. Anatomia comunismului	Robert Levy	Arhive secrete
46. Actualitatea	Ralu Filip	Jocurile se complică
50.	Sabina Fati	Flexibilități și înclinații
53.	Carmen Iordache	Cupoane pentru electorat
56. Texte fundamentale	Alain Boureau	Propunerile pentru o istorie restrînsă a mentalităților
61. Cărți și autori	Ligia Livadă-Cadeschi	Sud-Estul european în vremea Revoluției Franceze. Stări de spirit, reacții, confluențe
	Dan Rădulescu	H.-R. Patapievici, Cerul văzut prin lentică
64. Semnale		

Editorial Board

CĂLIN ANASTASIU
DANIEL CHIROT
GHIȚĂ IONESCU
KENNETH JOWITT
DAN OPRESCU
STELIAN TĂNASE (editor)
VLADIMIR TISMĂNEANU
G.M. TAMÁS

*undatia
Societates Civila*

Președinte: DAN GRIGORE

Redacția:
Stela Arhire
Mircea Boari
Romulus Brâncoveanu
Aurelian Crăiuțu
Mihail Dobre
Goga-Mărieș Ioana
Liana Ionescu
Gabriel Ivan
Bogdan Popescu-Necșești
Victor Neumann
Dan Pavel
Dan A. Petre
Cristian Preda
Cristian R. Pîrvulescu
Valentin Stan
Ştefan Stănciugelu
Louis Ulrich redactor-șef adjunct
George Voicu
Graphics:
Tomnița Florescu
Manager:
Alice Dumitrache
Desktop Publishing:

Ω OMEGA PRESS '93

Manuela Gheorghiu
Mariana Dinu

SFERA POLITICII este înregistrată în Catalogul publicațiilor din România la numărul 4165.
Reproducerea articolelor apărute în publicația noastră se face numai cu acordul redacției.

Sfera Politicii

este citită de membrii Parlamentului, de cei mai importanți oameni de afaceri, intelectuali, oameni politici și studenți.

Sfera Politicii ajunge acolo unde se iau decizii, se creează imagine, se cîștigă influență.

Un abonament la *Sfera Politicii*

- sase luni – 12.000 lei
- un an – 24.000 lei

plus cheltuieli de transport.

Abroad: annual subscription readers is \$50 or its equivalent in your country's currency.

Cont FUNDAȚIA SOCIETATEA CIVILĂ

Lei: 402466026422

USD: 402466028405

BANKCOOP ROSETTI

Adresa:

str. Armenească 13, sector 1

oficiul poștal 22/212 București

12-15 luni-joi; 11-13 vineri.

Telefoane:

● Administrație: 211 8765

● Tehnoredactare: 614 0827

● Fax: 223 3389

Găsiți *Sfera Politicii* la:

Librăria All

București, Bd. Kogălniceanu 95A

București, Str. General Berthelot 24

Tg. Mureș, Bd. 1 Decembrie 1918, 216

Librăria '95 (Academiei): București, Calea Victoriei 12

Librăria 155: București, Bd. Kogălniceanu 24

Librăria Univers: București, Calea Moșilor 62-68

Librăria 11: București, Calea Dorobanții

Librăria Libra: București, Calea Moșilor 125

A-24 Computers: București, Calea Victoriei 120

Fundația Cărții: București, Bd. Ana Ipătescu 3

Librăria Eminescu: București, Bd. Carol 15

Librăria Minerva: București, Calea Victoriei 130

Librăria Prosum: Brașov, str. Anghel Saligny 15

Nord-Est (Monitorul): Iași, str. Smîrdan 5

Librăriile Humanitas: București, Sibiu, Iași, Timișoara, Alba-Iulia

Sfera Politicii, Polis și Revista de Cercetări Sociale

pot fi procurate și direct, de la Editura Staff,

Calea Plevnei 136, tel.: 638 6090.

Acest număr a fost ilustrat cu gravuri din albumul

Ourel Jiquidi

Tiparul executat la TIMS Calea Plevnei 136, tel.: 638.4035 București

STELIAN TĂNASE

Mecanism cu repetiție

The author proposes a very challenging approach for the explanation of the intimate mechanism which kept the communist elite in power. In his opinion, the fear, the psychology of the sieged city was one of the main sources of the Stalinist and neo-Stalinist regime in Romania.

The author reviews the anxieties of the nowadays Romanian governing elite and concludes that, comparing them with the previous one, they are the same.

1. Teama unei clase politice ține adesea loc de "legi istorice". Nu trebuie să căutăm foarte adînc pentru a observa că reformele regimului Kadar au fost consecința sperieturii trase de nomenklatură în octombrie 1956. Mulțimile pe străzi, armata fraternizând cu insurenții, clădirile guvernamentale în flăcări, agenții poliției secrete și apparatul linșați au lăsat amintiri de neuitat liderilor comuniști. Prioritatea absolută a regimului Kadar a fost: "Să nu se repete 1956!". Contractul social tacit de la începutul anilor '60 (prin care s-a oferit societății o viață decentă din punct de vedere material și toleranță în schimbul acceptării regimului) a fost produsul acestei amintiri. Raporturile dintre elita guvernante și societate au fost reglate pentru treizeci de ani în Ungaria de revoluția din 1956. O vorbă a lui Stendhal se confirma: "Popoarele Europei au parte de atâtă libertate cît îndrăznescă lor smulge frică". Sensurile acestei sentințe acoperă și frica guvernărilor de reacția violentă a supușilor și capacitatea unei societăți de a se dezbară de frică în relația cu puterea, singura atitudine care o ferește de tiranie.

Temerile mari ale comuniștilor români au fost: societatea, amestecul Moscovei și partidul însuși. În raporturile nomenklaturii cu societatea, un element determinant l-a constituit mesianismul. Bolșevicii s-au considerat inițiați în secretele istoriei, avangarda revoluției mondiale care va înălța exploatarea omului de către om etc. "Secretele" lor erau cunoașterea "legilor obiective ale istoriei" și instrumentul pentru cucerirea puterii absolute: partidul leninist (K. Jowitt, *The Leninist Phenomenon*, p. 9-12, în *The Leninist Extinction*, 1992). În raporturile cu societatea, bolșevicii se vedea înconjurați de o societate ostilă, "profană" (neinițiată în secretele și sensul istoriei), tradițională, care se opunea "revoluției". Sentimentul acestei izolări era cu astăzi mai puternic cu cît, pentru populația românească, bolșevicii au fost niște venetici impuși de ocupant. Ei au adus ne-norocirile modelului sovietic (proprietatea colectivă, kolhozurile, ideologia ateistă etc.) într-o civilizație care demonizează străinul (trăsătura a mentalității românești apărută în secolele XVII-XVIII, odată cu fanarioii și războiaie purtate pe teritoriul de azi al României, îndelungi și repetate ocupări ale armatelor străine, introducerea relațiilor capitaliste având și ele o origine străină și care bruscau vechile relații autohtone de tip agrar). Teroarea declanșată de comuniști la sfîrșitul anilor '40 este produsul fricăi. Insularizarea și alienarea în raport cu societatea a micului grup de bolșevici care a capturat puterea cu sprijinul ocupantului și "mesianismul", care se traduce într-un voluntarism având ca obiect întreaga societate, au fost reflexele acestei frici. În raporturile cu Moscova, comuniștii români au avut o lungă și penibilă experiență. Dictatul Cominternului asupra acestora data încă din 1918 și viză programul și politica internă și externă, dar și selecția cadrelor. Comuniștii români au trăit într-o dublă periferie: în raport cu societatea și cu centrul moscovit. Imixtiunea lui Bela Kun, Gheorghe Dimitrov, Manuilski etc. a constituit una dintre cauzele principale ale luptelor fracționiste ce au măcinat partidul. Mulți lideri PCR, refugiați

în URSS, au fost execuți în anii '36-40 (Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, p. 9-21, 27-32). Teama de imixtiunea Moscovei a cunoscut episoade tensionate după luarea puterii, mai ales în anii 1949-53, 1956-60, 1965-69, 1985-89. Pe cît de fracturat a fost leadership-ul comunist în perioada 1921-52, pe astăzi de "strâns unit în jurul secretarului general" a fost după anii '50 (cu scurte *intermezzo*-uri, ca în 1958 sau în 1968, care nu au amenințat în nici un fel "unitatea conducerii"), o obsesie de durată a nomenklaturii autohtone – vezi Michael Shafir, despre *faction anxiety*, în *Romania. Politics, Economics, and Society*, p. 66). Teama de imixtiunea Moscovei a determinat psihologia cetății asediate, amenințată continuu de pericole externe (fie că ele vin dinspre societate, fie din afara granițelor). Această psihologie a fost una dintre sursele importante ale regimului neo-stalinist din anii '70-80.

În anii '60, teama se redefinește. Fenomenul va avea efecte importante: însă va duce la tentativa de a ajunge la un consens cu societatea, de a ieși din izolare (1962-69); apoi, va avea loc fenomenul invers, cind se va produce blocarea tentativelor de reforme interne (1970-74). Condiționat de aceeași teamă față de societate, PCR a revenit la vechile sale practici izolaționiste, securizante. Biroul Politic s-a temut să iasă dincolo de limitele dogmei monopolului puterii. Frica era alimentată de conștiința vinovată a propriului trecut (poziția marginală în perioada postbelică, aservirea față de Comintern, represiunea în masă din anii 1948-62). Odată cu august 1968, cind neparticiparea României la invadarea Cehoslovaciei aduce popularitate regimului, dialogul cu societatea este considerat inutil. Suportul societății va fi obținut prin agitație naționalistă și manipulare a sentimentelor antisovietice (lărgit apoi și cu alte ținte: maghiarii, evreii, Occidentul etc.). Dialogul cu societatea a fost amînat. El nu se va realiza de fapt niciodată. Frica nomenklaturii față de imixtiunea Moscovei și față de societate configuraază o elită izolată, pradă proprietelor sale complexe, de care nu a scăpat pînă la prăbușire.

2. Revendicarea principală a insurgenților din decembrie 1989 a constituit-o eliminarea nomenklaturii. A fost o revoluție îndreptată împotriva elitei gu-

vernante, în condițiile unei inconsistente contra-elită (opozitia). Non-elita (societatea) a reușit, pe termen scurt, să aibă un grad înalt de coeziune. Caracterul egalitarist al revoluției îi corespunde cea mai redusă circulație a elitelor înregistrată de regimurile postcomuniste. "În România a existat o redusă circulație a elitelor în ceea ce privește personalul. Schimbarea regimului a însemnat că o parte a fostei nomenklaturi, întrucâtva marginală, a trecut în centrul puterii și a îndepărtat cîteva dintre cadrele cele mai discreditate." (Ivan Szeleny, "Social and Political Landscape, Central Europe", p. 228, în *Eastern Europe in Revolution*, editată de Ivo Banac). Nomenklatura a reușit (în ciuda vîrsării de singe ordonată chiar de aceasta) să-si conserve majoritatea pozițiilor.

Care sunt temerile elitei guvernante după 1989? Am văzut deja rolul pe care l-a avut frica pentru nomenklatură, sentimentul de nesiguranță, izolarea, complexele sale, influența mare asupra deciziilor pe care le-a luat. O precizare: elita guvernantă post-'89 nu este identică cu nomenklatura; conține și alte segmente. Membrii fostei nomenklaturi (legați și astăzi prin interes, contacte, mentalități asemănătoare, experiențe comune, legături de rudenie) constituie, în cadrul acestei elite, elementul dominant ca număr, cultură politică și influență. Elita guvernantă conservă multe trăsături ale nomenklaturii. Temerile sale sunt, în mare parte, identice.

a) Teama de a fi răsturnată printre revoluță. Elita guvernantă românească se află în situația celei ungare după revoluția de la Budapesta. Sperietura din 1956 este retrăită după decembrie 1989. Ea a realizat că nu poate conserva monopolul puterii (cum, în alt context, a reușit Kadar). Reformismul în cadrul sistemului comunist a fost depășit de evoluțiile din toată Europa Centrală și de Est, ca și de radicalismul revoluției. Reușind să-si conserve puterea – după sacrificii rituale (execuția soților Ceaușescu, procese televizate, interdicția PCR etc.) în scopul de a pacifica insurgenții – nomenklatura și aliații săi au trecut la o politică de transformări graduale, menite să micșoreze pericolul unei noi revolte. Această politică se încadrează, pînă la un punct și pentru o vreme, în limitele politicii duse de Kadar și Gorbaciov. Nomenklatura trece de la logica

guvernării prin unanimitate la logica majorității. De la dictatul tuturor la dictatul a 51%. Miza este aceeași ca în Ungaria și în Polonia după 1956. Să nu se repeată 1989! Toate atitudinile și deciziile elitei guvernanțe țințesc scăderea mobilizării populației, marginalizării grupurilor concurenți. Puterea păstrează același caracter ocult din anii '80, instituțiile democrației sănătatea o față (maladie și a altor regimuri în tranziție), neîndeplinindu-și scopul pentru care sănătatea. Are loc o continuă manipulare a opiniei publice, se menține aceeași mentalitate că elita guvernantă este ceva diferit față de societate, cu interese specifice, cu o știință de a guverna distinctă de a celorlalți. Sursa principală a anxietății acestei elite vine dinspre societate. Căutarea unui contract social (de tip Kadar) s-a impus ca o consecință a păstrării logicii guvernării, dar și a priorității absolute a elitei guvernanțe: păstrarea puterii.

b) *Teama de trecutul propriu*. Altă sursă a fricii este trecutul. Complicitatea la politica lui Ceaușescu, privilegiile care au separat-o de societate, au determinat decizia celor care fuseseră în preajma puterii și care aveau o șansă de a supraviețui politic după revoluție: tiranicidul. Acest act a avut un plan simbolic, rolul de a-i separa de propriul lor trecut politic, un act menit să marcheze discontinuitatea într-o situație revoluționară. Avatarurile nu s-au opri aici, episoadele imputabile numără misterul teroriștilor, a sute de victime dispărute în condiții neelucidate, apoi expedițiile minorești, evenimentele din martie 1990 de la Tîrgu Mureș etc. Răspunderea guvernanților – care este una din regulile democrațiilor – pentru toate aceste evenimente nu funcționează. Dar teama este prezentă.

c) *Teama de deschidere*. Nomenklatura a trăit între 1948-89 izolată, străină de societatea pe care o guverna. Au lipsit structurile intermediare. Societatea nu a participat la deciziile nomenklaturii. Ea a fost redusă la o masă de manevră. Societatea însăși s-a rezumat să fie o masă de manevră, arăind semnele "mortii aparente" pe care a practicat-o de cîte ori s-a aflat în primejdie ori sub ocupație (Mihail Ralea). Noul context politico-social obligă elita guvernantă să-și redefină raporturile cu societatea. Ţocul din 1989 a distrus toate structurile formale ale vechiului regim. S-au păstrat legăturile informale; ceea ce corespunde tra-

diiilor patronal-clientelare. Dezetenșizarea sistemului politic, participarea diferitelor segmente la sfera publică, apariția presunilor de jos, care se adaugă celor deja practicate (de sus) schimbă complet mediul. Un clivaj între conservatorismul și izolaționismul elitei guvernanțe, opus dinamismului unei părți tot mai largi ale societății, se profilează. Sursa lui este teama pe care grupul dominant din cadrul elitei guvernanțe o are față de societate, văzută și astăzi ca o realitate exterioară, sursă a amenințărilor care țințesc monopolul puterii. Deschiderea, dialogul, compromisul nu corespund mentalității elitei guvernanțe. Teamă față de societate produce politica reticentă, de schimbări parțiale, marginale și lente. Acest tip de politică este la un pas de instaurarea unui regim autoritar (Stelian Tănase, Patru scenarii, *Sfera Politicii*, septembrie 1993). Cînd Ceaușescu a ales să facă pasul înapoi spre un regim neo-stalinist, el răspundează temerilor nomenklaturii, că deschiderea, politica de liberalizare ar fi atras pierderea monopolului puterii (Katherine Verdery, *Compromis și rezistență*, p. 85-86). Acest reflex este intact, funcționalează și după 1989. Cînd elita guvernantă s-a simțit amenințată în pozițiile sale hegemonice a recurs la violență. Ea va părași puterea în mod pașnic numai dacă se va simți în siguranță fără să dețină controlul asupra societății.

d) *Teama de a fi împășitor*. ("Sabia lui Damocles") Altă sursă a temerilor este că va fi făcută răspunzatoare pentru violențele, afacerile politice dubioase, corupția ultimilor ani. Violențele, de exemplu, au izbucnit în condițiile diminuării controlului și apariției unei alternative. Metoda practicată a fost instigarea unui segment al societății împotriva altui segment, concomitent cu manipularea resentimentelor și temerilor populației. Jean Delumeau scrie (*Frica în Occident. O cetate asediată*, p. 32), citindu-l pe G. Bouthol: "sentimentul de insecuritate este o cauză a agresivității" și continuă: "Colectivitățile ne-iubite ale istoriei pot fi comparate cu niște copii lipsiți de dragoste maternă și sănătate (...)" într-un echilibru instabil în societate; de aceea devin clase primejdioase. Așadar, menținerea în inconfort material și psihic a unei categorii de domini este, cu o scadență mai mult sau mai puțin deosebită, o atitudine sinucigașă din partea grupului do-

minant. Acest refuz al iubirii și al «relației» ajunge să nască negreșit frica și ura". Dacă disconfortul populației nu a început pe durata dictaturii, nici nomenklatura nu s-a bucurat de "încredere, stima, respectul, iubirea supușilor". De unde aplecarea "firească" spre folosirea forței în rezolvarea chestiunilor publice. Orice revendicare, solicitare a unui drept, orice grup care s-a configurat în afara propriilor sale structuri au fost considerate de către elita guvernantă ca dușmănoase și ca surse ale micșorării puterii sale. Astăzi, lucrurile nu s-au schimbat prea mult. Tratamentul de care se bucură opoziția, diferențe jurnale, intelectuali sau grupuri care critică puterea relevă acutizarea unui sindrom de neșiguranță, de teamă, pe care elita guvernantă îl manifestă în relațiile cu ceilalți. În ciuda cîștișării unei suficiente legitimități prin două scrutinuri, prin Constituție, prin deținerea puterii economice etc., teama nu a dispărut. Caracterul conservator-antireformist al grupului de interes dominant se află în continuarea conservatorismului clanului Ceaușescu. Aceasta a blocat reforma pentru a nu fi silit să împartă puterea sau chiar să o piardă în folosul altui grup. Teamă de deschidere îmbracă diferite forme: moderate sau radicale, simple sau sofisticate, deschise sau occulte și este prezentă în toate acțiunile de guvernare. Dezmeticită, încercând să construiască un suport real în societate, elita guvernantă este decisă, mai presus de orice, să supraviețuiască. Condiția sine qua non este deținerea pentru o vreme a puterii politice. Timpul este necesar pentru a organiza transformarea ex-nomenklaturii dintr-o clasă de birocați, salariați privilegiați ai statului, într-o elită "normală" de proprietari, într-o burghezie cu atributele dintotdeauna ale acestei clase. Fenomenul nu este nou, s-a produs în Anglia după "glorioasa revoluție", în Franță între Teroră și Restaurație etc.

e) *Teama de utopie*. O trăsătură interesantă este caracterul anti-utopic al acestei grupări. După ce a pierdut (între 1956-68) credința mesianică în revoluția mondială, în viitorul luminos al omenirii, în misiunea proletariatului, nomenklatura s-a transformat pretutindeni într-o clasă parazitară, lipsită de orice program. Singurul obiectiv rămas a fost păstrarea exclusivistă a puterii. Guvernarea a devenit o tehnică, un joc de sumă zero. Ultima gardă a comunismului tîrziu l-a servit pe

dictator fără să fi crezut în viziunea propagandistică care se livra societății. Unul dintre personajele din anotăjul lui Ceaușescu, și care i-a rămas fidel pînă în ultima zi, ne declară (mie și lui Vladimir Tismăneanu, vara trecută) că, după părerea lui, comunismul și-a epuizat resursele cam din 1977. "Era terminat, ne-a spus, și trebuia trecut la altceva". E de presupus că acest punct de vedere era împărtășit și de alți membri ai nomenklaturii. După ce a dispărut regimul totalitar, în incapacitate de a mai instrumenta viziunile sale utopice, elita guvernantă nu mai are ofertă politică. Ea a devenit – de-a lungul timpului – din mesianică, cinică și din cinică, pragmatică, fără o dimensiune strategică. Dezideologizată, antiutopică, ea lasă altor forțe politice această dimensiune. Puterea, din această perspectivă, este o administrare a resurselor și o sumă de tehnici de guvernare, control, influență, manipulare; toate avînd un aspect strict tehnic-cantitativ. După presiunea exercitată de planurile cincinale, construirea societății sociale multilateral dezvoltate, după proiecte ambicioase de ajungere din urmă și tările dezvoltate, după repede salturi înainte și revoluții (tehnică-științifică, agrară, energetică etc.), după ambizia de a juca un rol mondial, ex-nomenklatura este epuizată, refuză orice angajare și prospetime a viitorului. De unde și caracterul ei tern, lipsit de imaginație.

În concluzie, elita guvernantă postcomunistă manifestă temerile nomenklaturii azi "dispărute", în fapt metamorfozată. Descifrînd reflexele, comportamentul ei politic, putem aproxima nu doar ce va fi, ci mai ales cîteva din resorturile istoriei recente.

STELIAN TĂNASE - Born in 1952. Writer, political analyst, journalist. He graduated from the Faculty of Philosophy of the University of Bucharest. Vice-President of the Romanian Political Sciences Association. Founder of 22 weekly magazine (January 1990). Editor of *Sfera Politicii*.

He published three novels and one political essays book.

Fellow Scholar at Woodrow Wilson Center (1994).

Mentalul păturii cîrmuitoare românești

– odinioară și astăzi –

DAN A. LĂZĂRESCU

The author briefly reviews the organization of the Romanian leading class throughout the Middle Age and emphasizes the major shift that occurred during the 19th century – namely the formation of a national elite under the influence of the French culture. Unfortunately, this European orientation of Romania had been blocked by the communist takeover and the Romanian present elite still retains the communist way of thinking.

CONCEPTUL DE *MENTAL* a fost introdus în istoriografia secolului nostru de către savantul istoric francez Alphonse Dupront, fost multă vreme Director al Institutului Francez din București (pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial), apoi profesor la Universitatea din Alger, revenit o singură dată în România, în anul 1969, în cadrul unei formații strălucite de istorici francezi, împreună cu Georges Duby, Pierre Chaunu și François Furet, obiectivul istoric al Revoluției franceze.

Acest concept are darul de a fi mai concret și mai precis decît termenul, mult prea vag, de *mentalitate*, ca și decît acela de *psihologie* (în sensul sociologic folosit de către doctorul Gustave Le Bon în cunoscuta lui *Psychologie des Foules*) și, evident, decît mult prea vagul concept german de *Weltanschauung*. Prin *mental*, profesorul Alphonse Dupront voia să înțeleagă nu numai *scara de valori* (axiologia) a unui popor, a unei pături sociale sau a unei personalități istorice, ci ansamblul concepțiilor lui în ierarhia problemelor care-i confruntau și prin referire la adversari și la colaboratorii eventuali.

Folosind în acest sens conceptul de *mental*, constatăm că pătura cîrmuitoare a țărilor române, de la

descălecarea lor în urma marii năvăliri mongole din anul 1241, s-a redus, pînă într-o două jumătate a secolului al XIX-lea, la dinastiile descălecătoare și la marea boierime, adică acea pojghiță subțire selectată organic, care cuprindea un număr de neamuri, autohtone sau alogene, cu vocația participării la *cursus honorum*, adică la deținerea mariilor dregătorii, în virtutea unei ucenii care începea de obicei la curtea domnească, unde vîstarele marii boierimi erau folosiți inițial ca paji (copii de casă) și apoi în alte funcții aulice, tot mai importante.

Încercând să reconstituim, în virtutea acestui proces psihologic retrospectiv indispensabil, denumit de marele istoric german Wilhelm Dilthey *Verstehen*, și, mai nuanțat, de către istoricul-filosof britanic Raphael Collingwood, *Re-enactment* (reconstituire retrospectivă) mentalul păturii cîrmuitoare din trecutul poporului român, constatăm încă de la început o evoluție antinomică. Pe de o parte, pătura conducătoare din cele două principate descălecate de peste munți, Tara Românească și Moldova, a izbutit excepțională performanță – care poate fi calificată drept „un miracol și o enigmă istorică”, după titlul celebrei lucrări prin care marele istoric Gheorghe I.I.C. Brătianu s-a simțit în-

demnat să-i răspundă profesorului său de la Sorbona, marele medievist Ferdinand Lot – de a recucerii toate ținuturile vechii Daciei din Carpați, Dunăre, Nistru și Marea Neagră, împotriva tătarilor și în posida pretențiilor de suzeranitate ale suveranilor Ungariei și Polono-Lituaniai. Si apoi, performanță și mai excepțională, și mai miraculoasă, și mai enigmatică, de a menține în cadrul sistemului de închinare la Poarta otomană, deplina și constantă autonomie socială, culturală, confesională, judiciară și administrativă a țărilor române, inclusiv sub rușinoasa stăpînire fanariotă sau sub la fel de rușinoasa stăpînire țaristă, sub formă de protectorat. În vreme ce pătura conducătoare a românilor de peste Carpați, după ce și-a făcut datoria sub monarhii arpadieni, contribuind la menținerea autonomiei voievodatului Transilvaniei, s-a supus imperativelor monarhiei angevine și papalității și, părăsind ortodoxia în favoarea catolicismului, s-a angajat într-un proces accelerat de deznaționalizare, lipsind, vreme de aproape o jumătate de mileniu, numerosul popor român de peste Carpați de elitele lui politice, sociale și culturale.

Pe de altă parte, mai cu seamă după izbucnirea luptelor pentru tron între Dănești și Drăculești în Tara Românească, între diferenții urmași ai lui Alexandru cel Bun în Moldova, boierimea s-a împărțit în cîte două tabere și acest mental a contribuit la o aproape constantă opozitie între *domni* și *boieri*, mai cu seamă după stingerea dinastiilor descălecătoare ale Basarabilor și Mușatinilor. În acest context, boierii s-au răsculat frecvent împotriva domnitorilor, care au reacționat uneori prin adevarate hecatombe de boieri (Vlad Țepeș, Mihnea cel Rău, Mihnea Ciobanul, Mihnea-Radu în Tara Românească, Ștefan Iță-Vodă, Alexandru Lăpușneanu, Ion Vodă Armeanul, Ștefan Tomșa în Moldova), în timp ce alții domnitori s-au mărginit să taie capetele cîtorva boieri pentru *hiclenie*, confiscîndu-le toate domeniile.

Secoul al XVII-lea învederează triumful marii boierimi asupra domnitorilor, frecvent venetici, cultivarea boierimii în stil european și frecvența năzuință a boierilor, mai cu seamă în Moldova, de a îngădi puterea domnească absolută prin instituția feudală a adunarilor de stări, după modelul Dietelor din Boemia,

Ungaria, Transilvania și Polonia. Biserica ortodoxă, refractară feudalismului și instituțiilor lui, axate pe ideea specific feudală a *contractului între oameni liberi*, a impiedicat constant instituirea Dietelor în țările române; iar regimul fanariot a silit marea boierime, pentru a nu se expune ostracizării și a nu-și pierde vocația ancestrală la *cursus honorum*: dregătorile, lefurile aferente, prebendele, scutelnicii și imunitatea fiscală, să devină *colaboraționistă*, acceptînd încusirile cu neamurile fanariote sau levantine și silindu-și odraslele să învețe temeinic limba neogreacă și chiar greaca veche, cu minunata ei literatură.

Marea și substanțială prefacere a mentalului păturii boierești autohtone s-a produs prin înlocuirea limbii eline cu limba franceză, ca vehicol intelectual, din acces la capodoperele literaturii și politiciei europene. Deprinsă de la cîțiva emigrați francezi siliți să devină preceptorii în toate marile familii boierești, limba și cultura franceză au devenit vectorul revoluției intelectuale, politice și chiar sociale, care a împărțit *La Boyarie* – termen îndeobște folosit de toți observatorii francezi ai realităților românești, între anii 1822-1858 –, adică de la înlocuirea regimului fanariot cu acela al domnitorilor pămîneni și pînă la desființarea tuturor privilegiilor de clasă în virtutea articolului 46 al Convenției de la Paris, încheiată la 7/19 august 1858 – în două tabere antagoniste: cea a *reacționarilor*, care, pentru a-și menține privilegiile de clasă, monopolul politic și latifundiile neștirbite, colaborau în continuare cu consulii-generalii ai țărilor la București și la Iași; și cea a *bonjuriștilor*, care, educați la Paris sau în universitățile de limbă germană, s-au străduit și au izbutit – cu concursul lui Lamartine inițial, apoi cu acela al lui Napoleon al III-lea, prin mîntuitorul război al Crimeei – să facă din principatele române o singură țară care, sub înțeleapta cîrmuire a marelui suveran Carol I, a cucerit independența, a realizat prosperitatea și a menținut ordinea și deplina libertate intelectuală și culturală a unei societăți în plin avînt, în care cenzura nu a funcționat niciodată. Pe această cale înțeleaptă, păturile conducătoare din Vechiul Regat, cu concursul celor din provinciile iredente, au realizat Reîntregirea neamului în 1918 și au făcut din Regatul României un stat unitar, liber și

prosper, pînă în preajma celui de-al doilea război mondial.

Zălogit pe cel puțin o jumătate de veac modului de producție asiatic de către biruitori anglo-saxoni din cel de-al doilea război mondial, România și-a văzut – infinit mai cumplit decât celelalte țări satelite – întreaga pătură conduceatoare, toate elitele jefuite pe altarul sinistru al luptei de clasă. Prin includerea în infernul concentraționar a peste un milion de români, prin emigrarea forțată a altor sute de mii, societatea românească a fost văduvită de elitele ei și prefăcută într-o gloată amorfă, cîrmuită de cozile de topor ale materialismului istoric.

Procesul, denumit, de la Herodot, *thrasybulic* (conform *Istoriei*, Cartea a V-a, închinată muzei dansului, Terpsihora, p. 92) a fost atât de adinc încît e probabil că va fi nevoie de o generație sau chiar de două pentru a reconstituînd indispensabilele elite, care să smulga societatea românească din mocîrla în care putrezește de o jumătate de veac.

Mentalul actualilor conduceatori ai societății și ai statului român, în toate instituțiile și ruajele lor, nu poate fi un mental european liberal și mîntuitar. Cine și-a făcut studiile la Moscova și s-a orientat după învățămîntele doctorului Mihail Roller nu poate proceda la reconsiderarea intelligentă a istoriografiei române. După cum miniștrii și parlamentarii formati în cultul personalității și al urii de clasă nu pot sări în nici un caz peste propria lor umbră.

Preschimbarea mentalului păturii conduceatoare fiind o imposibilitate absolută, să căutăm, în istorie și în psihologie, resursele indispensabile reconstituirii elitelor românești în toate sferele de activitate.

Istoria anilor 1800-1848 învederează modalitatea după care elitele sociale ale epocii, marile familii boierești, prin receptarea din copilărie a limbii și culturii franceze, și-au primit mentalul ortodox și oriental și au adoptat un mental european modern, pe care l-au consolidat prin frecvențarea marilor universități europene, din Franța și din țările germane. Cu un asemenea mental europeanizat s-a procedat, în a doua jumătate a secolului trecut, la modernizarea, prin *take-off* (demarare, decolare, după formula economistului

american Walt Rostow), a tuturor instituțiilor și sectoarelor de activitate ale societății românești, cu excepția laturii economice, care nici pînă astăzi nu a cunoscut această fază.

Rețeta ar fi, prin urmare: modernizarea culturii și a lecturilor și trimiterea masivă de elemente supradotate la universitățile străine; și organizarea de instituții tehnico-culturale străine la noi în țară.

Pînă la urmă, elementele supradotate ale actualei păturii conduceatoare nomenklaturiste își vor da seama de unde bate vîntul viitorului și, prin soluția coridorului slav sau ortodox, va prefera liberalismul capitalist, priilejitor de folosuri individualizate raiului comunist al folosului obștesc prin sacrificarea integrală a individuzilor.

Pînă la urmă, elementele supradotate ale actualei păturii conduceatoare nomenklaturiste își vor da seama de unde bate vîntul viitorului și, prin soluția coridorului slav sau ortodox, va prefera liberalismul capitalist, priilejitor de folosuri individualizate raiului comunist al folosului obștesc prin sacrificarea integrală a individuzilor.

Prin urmare, elementele supradotate ale actualei păturii conduceatoare nomenklaturiste își vor da seama de unde bate vîntul viitorului și, prin soluția coridorului slav sau ortodox, va prefera liberalismul capitalist, priilejitor de folosuri individualizate raiului comunist al folosului obștesc prin sacrificarea integrală a individuzilor.

Prin urmare, elementele supradotate ale actualei păturii conduceatoare nomenklaturiste își vor da seama de unde bate vîntul viitorului și, prin soluția coridorului slav sau ortodox, va prefera liberalismul capitalist, priilejitor de folosuri individualizate raiului comunist al folosului obștesc prin sacrificarea integrală a individuzilor.

Prin urmare, elementele supradotate ale actualei păturii conduceatoare nomenklaturiste își vor da seama de unde bate vîntul viitorului și, prin soluția coridorului slav sau ortodox, va prefera liberalismul capitalist, priilejitor de folosuri individualizate raiului comunist al folosului obștesc prin sacrificarea integrală a individuzilor.

Prin urmare, elementele supradotate ale actualei păturii conduceatoare nomenklaturiste își vor da seama de unde bate vîntul viitorului și, prin soluția coridorului slav sau ortodox, va prefera liberalismul capitalist, priilejitor de folosuri individualizate raiului comunist al folosului obștesc prin sacrificarea integrală a individuzilor.

DAN A. LĂZĂRESCU - Born in 1918. He studied law at the University of Bucharest (1941). In 1958, he was sentenced at 20 years in prison, as a political prisoner, being released in 1964. Translator (from Shakespeare, T.S. Eliot), he published *The Image of Romanian People by Travellers* (1985). He is a member of the International Assembly for the History of the Assemblies of the State in Parliament.

Psihism individual și mediu social

VICTOR NEUMANN

Examining the relation between the individual psychic and the social environment in post-communist Romania the author suggests that is possible to plunge deeper into the atmosphere of our time. It is possible to decipher the presence, activity, mores and the way of being of the man. The analysis of the positive and negative reactions of different social segments is useful, but not sufficient.

Romania is a special case because here the ideatic and civic orientations have pertained and still pertain to a limited number of people, called intellectuals. Its role is not yet a central or decisional one, which certain extent explains the perpetuity of discrepancies, the absence of concrete reforms, the survival of mental forms predisposed to stagnation.

A BAZA oricărei culturi naționale se află o componentă plurietică, unde mai multe tradiții, obiceiuri, forme de expresie religioasă și-au găsit șansa de expunere prin intermediul unei limbi. În lumea arabă, de exemplu, nu se poate spune că datorită limbii unice există o singură națiune. La fel, în cazul lumii hispano-americane, unde toate națiunile (cu excepția celei braziliene) se exprimă în aceeași limbă. Situația e ceva mai simplă acolo unde suprapunerile dintre națiune, stat, cultură, limbă sănătățile mai accentuate. "Aparatențele se recunosc mai lesne și se promovează reciproc."¹ Despre această reciprocitate a serviciilor făcute se poate vorbi în cazul în care bilingvismul sau plurilingvismul devine o practică relativ curentă.

În Transilvania și în Banatul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, cărturarii mînuiau două sau trei limbi cu dezinvoltură. La fel și omul simplu. Ceea ce a făcut posibilă comunicarea de idei, concepte, valori sociale și intelectuale, a generat un transfer dinspre o parte spre cealaltă a ideologiei luminilor sau a romanticismului, gestul ca și efectul putind fi caracterizate ca avînd o origine vest-europeană.² Se naștea atunci un pluralism cultural, dublat doar de o tentație de a defini identitățile naționale. Secolul al XIX-lea – secolul naționalităților –

va ajunge să contrazică idealul luminilor; va impune mari profeții ale lui Hegel și Marx, va naște totalitarismul modern, regăsibil în istoria tragică a secolului nostru. Plurilingvismul (a se citi: dimensiunea interculturală) nu dispără din ansamblul societății, în schimb își face simțită prezența drumurile și, deci, opțiunile paralele. Înceț, dar sigur, ele vor lua locul vechiului tip de înțelegere profesat în Transilvania celei de-a două jumătăți a secolului al XVIII-lea. Totuși, *forma mentis* colectivă, în care comunicarea interetnică devenise posibilă prin plurilingvism, n-a putut fi stearsa cu ușurință de ideologia naționalistă, chiar și atunci când minciuna și deformarea adevărului în scop de propagandă au fost (sunt) permise. Într-un fel sau altul, conviețuirea multi-etică se va prelungi, întrucătărind o stare de civilizație. Se va observa însă că dacă Transilvania pierde teren în sensul amintit, Banatul va reuși să conserve, dincolo de întîmplările faste sau nefaste ale istoriei, o formă de viață în care pluralismul rămîne precumpărător. Probabil, situația geografică a regiunii și curiozitatea sa jucăt un rol excepțional în cultura umanistă, precum și în expresia mentală a colectivității. Un rol nu mai puțin important l-a avut cultura materială, ea simbolizând un constant reper în dezvoltarea nivelului de înțelegere și

cuprindere reciprocă a valorilor. O asemenea observație ar putea fi luată în considerare atunci cînd analizăm "duratele lungi" ale istoriei.³ Nu ăș vrea să se credă că încerc să acreditez ideea de model în ceea ce privește amintita regiune. Mai cu seamă că astăzi lucrurile sînt destul de schimbate, fără să se poată spune însă că amintitul capital istoric nu ar putea fi încă exploatat în sensul deschiderii europene a României (și nu în sensul fixațiilor identitariste, fie majoritar, fie minoritar). (În articolul "De ce tocmai Timișoara?" – *Orizont*, 9/1990 – încercam să arăt motivația istorică a izbucnirii revoltei populare. Invocam, între altele, urmele de civilizație ale Europei Centrale, oferă exemplu ce țin de istoria culturii, de geografie istorică și mentalitate. Cînd spun că astăzi lucrurile sînt destul de schimbate, mă gîndesc la componentele demografică și culturală: vechile comunități, germană și evreiască, avînd un rol important în crearea stării de civilizație a regiunii au fost mult reduse ca număr, îndeosebi prin politica naționalist-discriminatorie a trimișilor lui Ceaușescu la Timișoara – a se vedea situația tragică provocată excelentului grup cultural german; limbile zonale – acel plurilingvism invocat ca model, ca factor esențial în comunicarea interetnică – s-au împuținat în mod simțitor, germană, maghiara, sîrba fiind cunoscute astăzi de un număr foarte redus de locuitori. În posida acestor realități, Banatul mai are încă șansa de a fi dat ca exemplu al toleranței, al interculturalității în ansamblul regiunilor central-est europene.)

De ce amendăm posibilele elanuri? De ce nu sînt cu putință iluziile? De ce sănrem reținuti atunci cînd vedem că, ici-colo, reflexele mentale europene au supraviețuit ori atunci cînd descoperim că interculturalitatea (născută în aceste spații în urmă cu două secole) mai are un oarecare ecou? În România contemporană, structurile naționale par a se situa pe o treaptă anterioară definitivă lor. Înțîlnirile-interferențele sînt din ce în ce mai puține și, nu arareori, speranțele în crearea punților de comunicare sînt ratate de coliziunile ideologice. Pentru un timp și pentru un segment social ne-definit (dar, din păcate, numeros) e sigur că dimensiunea etnică va conta mai mult decît cea culturală (fără îndoială, cu mult mai mult decît aceea interculturală). Aceasta pentru că esențială se arată a fi, din punctul de

vedere al ideologizanilor cu audientă la nivelul segmentului amintit, doar autodefinirea, specificitatea, tradiția, identitatea. În cazul lor, naționalul creionat cu un secol în urmă a căzut și riscă să mai cadă din propriile opțiuni spirituale, altminteri foarte benefice culturii unei țări, în pseudo-valori naționaliste. Continuitatea acestei din urmă forme are un suport suficient de puternic (în urmă cu doi-trei ani nu credeam astfel) în mentalitatea oamenilor. Majoritatea nu se mai poate identifica cu o formă socială precisă, cum ar fi țărănește. În schimb, ea realizează o continuitate cu o bună parte din obiceiurile obștii sau din modul de gîndire al acesteia. Unde apare contradicția? Mutăriile nu se pot face prin întoarcere. Pentru a salvgarda partea bună a relațiilor istorice, materiale și mentale, trebuie găsită o adevarare la experiențele universal valabile. Orice izolare sucombă în gesturi maniacale. Si aici istoria ne servește ca exemplu, iar cuplul de concepțe opuse trecut-prezent indică marele proces dialectic al memoriei și uitării care dă viață indivizilor și societății.⁴ Cînd vom da seamă – istorici, sociologi, economisti, filosofi – asupra acestor amintiri și uitări, transformîndu-le într-o materie de gîndit, într-un obiect de cunoaștere temeinică, atunci vom contribui la înnoirea mentală.

Examinînd raportul dintre psihismul individual și mediul social, pătrundem mai adînc în atmosfera timpului nostru; decodăm prezența, activitatea, gustul și felul de a fi al omului. Spre ce se îndreaptă contemporanul nostru? Răspunsul nu este deloc ușor. Analiza reacțiilor pozitive sau negative ale diferitelor segmente sociale e utilă, nu și suficientă. România este un caz special, și spun aceasta pentru că aici orientările ideative și civice au aparținut și continuă să aparțină unui grup restrîns de oameni cunoscuți îndeosebi prin termenul de intelectualitate. Tocmai de aceea problema numărul unu este cea a educației civice, ceea ce presupune formarea individului în general, și nu doar a aceluia performant. O emancipare pe scară largă, fără de care nu e posibilă crearea infrastructurii. Epoca intelectualului boier a apus. Exemplele date de o parte din intelectuali, preocupati de înțelegerea mutărilor, dar și de re-formarea mentalităților (înțelegînd depășirea crizelor de conștiință generate de rupturi politice,

economice și culturale) nu-și găsește încă ecoul. Dependențele de trecutul comunist ori de factorul etnic ori de tradiționalismul rural sunt încă prea puternice. În asemenea condiții, e aproape sigur că partidele cu un program populist (a se citi naționalist) vor cîștiga și mai mult teren. De altfel, înfrâzerea semnificativă în aplicarea reformelor instituționale, în liberalizarea economică, în stimularea inițiativelor private, în descentralizarea burocratică vin să confirme ipoteza potrivit căreia programarea unei educații individualiste nu este nici măcar în fază de proiect.

Geneza unei religii laice se lasă așteptată. Ea va putea deveni realitate prin asumarea responsabilităților din partea școlii, a mijloacelor de informare și formare cu impact asupra maselor. În aceste condiții, programul de formare a formatorilor se află în prim-plan. Si tot în prim-plan se află reevaluarea lucidă a trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat, precum și a prezentului în care mentalitățile vechi surclasăză puținele reușite în depășirea judecăților de tip tradițional. Oare putem reprosa istoriografiei și sociologiei că nu au evoluat spre forma critică? Cred că deconstrucția faptului, a obiectului trebuie însoțită, în cazul studiului social, de o filosofie a valorilor care funcționează sau ar fi de dorit să funcționeze atât în sfera economicului cît și în aceea a culturii. Cît privește interesul pentru fenomenul puterii, "pentru întruchiparea epistemologică, actuală a politicului" el este firesc de îndată ce comoditatea de altădată a împins spre neadevăruri. De pildă, indisincția dintre național și naționalism este rezultatul unei confuzii îndelung susținute, ceea ce a făcut ca *forma mentis* colectivă să devină impenetrabilă la ideea pluralismului. Necesară mi se pare și o altă reașezare: politicului trebuie să-i acordăm rolul de "nucleu" și nu de "coloană vertebrală a istoriei". Cum? Prin recitirea istoriei în sensul ei concret, așa cum a propus-o Raymond Aron, adică desemnînd o oarecare realitate (în sens formal, cunoașterea acestei realități), tindem spre recuperarea imaginii de ansamblu a trecutului, dar și a prezentului. Nucleele trebuie avute în vedere, însă verticalitatea studiului recuperînd "coloana" ne apropi de acele părți mai adînci și mai statormice ale spiritului. Este acesta un alt aspect pe care nu îl neglijeză științele sociale contemporane, știind prea bine că eman-

ciparea și (re)asbezarea lucrurilor pe făgășul lor rațional depinde în mare măsură de reflexele mentale ale individului și nu doar de deciziile sferei politice. □

NOTE:

1. Ion Ianoși, *Opțiuni*. Cartea Românească, 1989, p. 144.
2. Victor Neumann, *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est*, Editura Științifică, 1991.
3. Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*, Flammarion, 1969, p. 41-85.
4. Jacques Le Goff, *Histoire et mémoire*, Gallimard, 1988, p. 11.
5. Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval*, Meridiane, 1991, p. 438-459.
6. Raymond Aron, *Introduction à la philosophie de l'histoire*, Gallimard, 1981, p. 18.

VICTOR NEUMANN - Ph.D in History, he is Senior Researcher at the Institute of Social Theory and Associate Professor at the Philological Department of the University of Bucharest. Director of the International Institute for Intercultural Study and Education, Timișoara.

He published tens of studies on history of European culture and civilization. His last book *The Temptation of Homo Europaeus* (1991) was awarded the National Prize of Romanian Academy and published at Columbia University Press. He was Fellow Scholar at CNRS (Paris), Friedrich Ebert Stiftung (Bonn), IREX (Princeton).

“Formele fără fond” și puterea intelectualilor

DANIEL BARBU

The article is centered around the theme of truth as a limit against power. The author shows that modernity needs a hermeneutics and, consequently, a category of “interpreters” of the truth. The control of values is already a political option and the very way which leads the intellectuals to the vicinity of power. In their turn, the intellectuals have transformed culture into a mechanism of power. They have built a social imaginary based on the critique of power, that is an assembly of values, models and representations which propose a certain strategy of truth.

AU EXISTAT LA NOI, în epoca modernă, două mari căi de a produce puterea: fie dezvoltarea naturală și organică, potrivit căreia o putere crește și se hrănește dintr-o multitudine de puteri prealabile, legate de stăpînirea pământului, de iobagie și clacă, de raporturile de tip feudal transformate în învoielii agricole; fie de o practică reflectată a puterii ce adoptă ca model un anumit discurs, iar drept cod valorile ivite în unda Revoluției franceze. Pe primul drum, libertățile își păstrează formă medievală a privilegiului și scutirii, ocoleșc discursuri pentru a se refugia în tradiție, în obiceiuri sau în interiorul domeniului vieții private. A doua procedură duce la o reprezentare juridică a puterii, gîndită în termeni de Lege și de Libertate. În primul caz, puterea se infățișează ca o instanță de regularizare, de arbitraj, de delimitare, de distribuire a interdicțiilor și libertăților în funcție de o ierarhie confirmată istoric. În cea de-a doua situație, noile procedee ale puterii funcționează nu după criteriul normalității, ci după cel al legii; nu se bîzuie pe dominația pământului și pe supunerca oamenilor, ci pe voința Statului.

Cele două căi nu au urmat întotdeauna itinerarii opuse sau conflictuale. Ele și-au împărtășit adesea cursul, au mers umăr la umăr, s-au succedat, s-au încrucișat, au trecut una pe deasupra celeilalte. În fața principelui care împărtea dreptatea, a boierului care stăpînea

moșia, a Bisericii care trecea sub tacere știința, oamenii se constituau ca supuși, în sensul că li se cerea să se supună. În ceea ce le privește, Constituția, dreptul public, școlile, instituțiile și aparatele birocratice au dat naștere, în chip necesar și imediat, cetățeanului conștient și mîndru de Libertatea sa. Statul modern a înlocuit un sistem de supunere cu altul, altfel, formulat la nivelul discursului politic.

Astfel, după 1864-66, statul român nu a fost un simplu instrument utilizat de liberali în vederea accesului lor la putere; a fost, mai degrabă, pentru grupul liberal (și pentru guvernele inspirate de acesta) modul său de manifestare publică, felul său propriu de a se desface din dictatura pământului și însăși forma acceptabilității sale istorice. Exercitarea puterii de către liberali a îmbrăcat aspectul dreptului european și al instituțiilor de stat moderne. Această putere, instalată dincolo de granița libertăților de viață medievală și co-extensivă cu structurile statale, trebuia să-și “spele” discursul și să-și ascundă mecanismele. Căci, o putere devine suportabilă exact în proporția în care reușește să-și disimuleze identitatea.

Conceperea modernității ca un proces ce are ca punct de plecare statul echivală cu construirea unei analitici a puterii capabilă să facă economie de valori. În acest moment, în cultura politică românească a intervenit tema adevărului ca limită trasată puterii.

“Viciul culturii noastre este neadevărul”, nota Titu Maiorescu în 1868 (*În contra direcției de astăzi în cultura română*); neadevăr în aspirații, neadevăr în politică, neadevăr pînă și în gramatică, neadevăr în toate manifestările spiritului public.

De ce această grijă pentru adevăr la tîrnărul filosof? Pentru că, ducînd mai departe raționalismul, era convins că din lupta între o *civilizație adevărată* și o *națiune rezistentă*, națiunea este cea care iese întotdeauna zdrobită, niciodată adevărul. Care să fie oare această civilizație a cărei țară se intemeiază pe adevăr? Adevărul se arată “în lumina triumfătoare a culturii occidentale”. Neadevărului din cultura românească, Maiorescu îi opune “noua direcție”, caracterizată de adevăr și de adoptarea ideilor – altfel spus, a *valorilor* – pe care “umanitatea le datorează civilizației occidentale”.

Ce se înșimplă atunci cu Constituția, cu parlamentul, cu alegerile, cu presa, cu Academia, cu universitățile, școlile, muzeele și cu toate celelalte instituții create după pilda statelor moderne din Occident? Ele nu ar fi decât “forme fără fond”, “pretenții” fără temei, afirmă Maiorescu. Liberalii au produs fructele modernității fără a-i reproduce rădăcinile cele mai adînci, adăuga el.

În ultimă instanță, Maiorescu nu avea, totuși, cum să nu cadă de acord cu liberalii: România trebuia modernizată, trebuia să-și însușească, sărind peste etape, experiența istorică a Apusului, trebuia să părăsească

“barbaria orientală” și să treacă pragul Europei civilitate.

Rămînea însă de răspuns la o întrebare capitală: cine va conduce acest proces și cine îi va culege roadele?

Liberalii concepuseră modernizarea ca o translație, ca o împărtînenire a structurilor statale de factură vest-europeană. Scopul lor – substituirea vechilor raporturi de autoritate, legate de glie print-un mecanism de putere capabil să dreneze în avantajul lor economia țării, încălcată de noile aparate ale statului.

De fapt, Maiorescu se ridică mai puțin contra liberalilor, în calitatea lor de clasă instalată la comanda societății, cît împotriva clasei politice moderne ca atare, în măsura în care puterea acesteia se sprijină pe forme, adică pe enunțul legii și pe o birocrație interpusă și depersonalizată.

La urma-urmelor, modernitatea are nevoie de o hermeneutică și, pe cale de consecință, de o categorie de interpreți ai adevărului. Cultura, stările Titu Maiorescu, este o politică desfășurată cu ajutorul unei strategii diferite a discursului, o strategie cîrmuită de valori. Cultura poate, deci, să codifice puterea, îi poate furniza reperele axiologice, îi poate impune exigențele sale de adevăr, îi poate servi drept sistem de reprezentare. Nimic uimitor atunci în faptul că operația de ortopedie politică întreprinsă de Maiorescu se mulțumește să nege eficacitatea productivă a “formelor”, fără a înainta

soluții alternative, fără a încerca măcar să definească și să analizeze "fondul".

Este, totuși, clar că articolul din 1868 pune cîteva întrebări decisive în perspectiva unei istorii a dispozitivelor de putere concepută ca o critică a modernității. El ne obligă, îndeosebi, să înfruntăm redutabilă problemă a semnificației pe care o capătă, după 1989, această critică în contextul tranziției și al euro-optimismului responsabililor politici. Nu ar fi inutil să înțelegem, într-un asemenea context, că doctrinarul conservator Maiorescu a făcut mai mult decât o polemică antiliberală, fiind, în realitate, autorul primei tentative de a-i aduce la putere pe intelectuali, adică clasa de interpréti ai adevărului, de administratori ai valorilor.

Controlul valorilor este deja o opțiune politică și însăși calea care îi duce pe intelectuali în vecinătatea puterii.

A decide ce este și ce nu este adevărat, a pune stăpînire pe imperiul imaginilor și modelelor care este cultura, a cenzura discursul și practicile clasei politice (ca și cum, în fața puterii, o atitudine reticentă ar fi întotdeauna obligatorie), iată elementele din care se clădește autoritatea publică a intelectualilor.

A critica sistematic puterea în funcție este, fără îndoială, un mod de a afirma propria sa putere. Pe această cale, intelectualii își confirmă, în plus, identitatea. Maiorescu este cel care ne amintește mereu că expresia acestei identități trece printr-o contestare a establishment-ului politic și o punere în criză a raportului acestuia cu valorile.

Pentru ca o clasă intelectuală modernă să se nască, pentru ca ea să-și primească starea civilă, simpla desprindere de sub tutela cunoașterii tradiționale nu era suficientă. A fost necesară, mai ales, amenajarea unui spațiu de libertate în fața instituțiilor statului.

Prin universitățile pe care le-a întemeiat și subvenționat, statul liberal și-a demonstrat voința de a ține strîns în mînă, dintru început, formația și cariera intelectualilor, adică a unei elite a cărei vocație trebuia să fie cea de a sluji Administrația în birouri, școli și tribunale. O intelectualitate de stat, deci supusă, dependentă, bugetară, instrumentalizată.

Cu toate acestea, de la Titu Maiorescu la Nicolae Manolescu (care a reflectat asupra contradicțiilor gîndi-

torului junimist), intelectualii – cel puțin în parte – nu s-au simțit în largul lor în interiorul acestor cadre statale. Ei au încercat chiar, uneori, să se ridice împotriva puterii statului, denunțând ceea ce îl separă de societate, proasta articulație a instituțiilor la corpul social, nepotrivirea dintre aparatele de putere și spiritul națiunii. Dar nu au făcut-o pentru că ar avea de propus altceva. De la Maiorescu la Manolescu, puterea intelectualilor există numai cu condiția de a-și păstra exterioritatea în raport cu puterea statului. Angajamentul politic activ îi constrînge pe intelectuali să demisioneze din funcția de administratori ai valorii. Adevarul poate fi invocat numai atunci când nu ai datoria să-l și verifici, numai atunci când nu ești responsabil de modul în care curge prin albia realității.

Formele fără fond reprezintă o formulă într-atât de percutantă încât poate fi răsturnată: puterea intelectualilor este un fond fără forme, proclamarea unui adevăr care nu se întrupează niciodată în practica politică. Formula poate fi chiar plagiată: puterea intelectualilor acoperă distanță (variabilă în funcție de epocă) dintre instituțiile, întotdeauna dezamăgitoare, ale statului și o societate incapabilă să-și facă auzit glasul prin propriile forțe.

În orice caz, dominarea societății de către clasa politică modernă a fost asigurată de mecanismele statului liberal. La rîndul lor, intelectualii s-au instalat în cultură ca într-un dispozitiv de putere. În fața instituțiilor și a aparatelor de stat, ei au construit un imaginar social întemeiat pe critica puterii, adică pe un ansamblu de valori, modele și reprezentări ce propun o anumită strategie a adevărului, aptă să adune și să formuleze în discurs dorințele și insatisfațiile societății.

DANIEL BARBU - He has a Ph.D. in History, University of Cluj, and D.D., University of Freiburg. Former Director of the Meridiane Publishing House.

Dean of the International Faculty of Human Sciences, University of Bucharest.

Identitate națională și construcție politică

ALEXANDRU DUȚU

The fast modernization in the 19th century in the communist dictatorship caused a deep transformation of the national identity and political organization of the Romanian society. The intellectual tradition has been subdued to the aims of the national State and have been seen as a summ of myths and archetypes. The communists confounded the conservative spirit with the reactionary one. The author suggests a review of the main themes on which modern identity and values of the cultural tradition were based in order to find an equilibrium between tradition and modernity, patriotism and democratic spirit, national identity and European consciousness.

ÎNTR-UN ARTICOL publicat în suplimentul *LAI* al *Cotidianului* (25 ianuarie 1993) sugeram că relația dintre identitate națională și conștiință europeană poate fi privită prin prisma modului în care se formează și acționează solidaritățile. Acestea oferă întotdeauna o bază pentru stabilirea unei identități naționale și a unei identități largite, cum este cea europeană. Solidaritățile se încheagă în nuclele de viață socială și politică, în rîndul căror familia ocupă un loc esențial; ele săn propuse și, uneori impuse, de cercul puterii care urmărește consolidarea și afirmarea organismului politic pe care îl dirijează și îl reprezintă. În orice societate, solidaritățile organice, de jos, se înfînesc cu solidaritățile organizate, cele propuse și infuzate de cei care conduc Statul. Atunci când solidaritățile organizate dau răspunsuri aspirațiilor și nevoilor nucleelor de solidaritate organică se formează un ciment social, care poate lăsa chiar impresia unei voințe "comune": atunci când programul propus de cercul puterii contrazice aspirațiile și așteptările membrilor societății apără o stare conflictuală care poate duce chiar la confrontarea violentă, așa cum s-a întîmplat în "blocul comunist" în 1989. Între armonia și ciocnirea formelor de solidaritate se înscriu diverse tipuri de

relații care influențează direct mentalitatea oamenilor și construcția lor politică.

În cazul românesc, una din cheile care deschid accesul spre înțelegerea contradicțiilor din societatea contemporană este moștenirea comunismului (un regim impus cu forță, care a înăbușit viața politică și a transformat arta politică în arta parvenirii) și trecerea care a avut loc, în secolul trecut, într-un ritm mult prea rapid, de la un sistem de solidarități întemeiat pe valoarea religioasă, răspunderea deținătorului puterii și acceptarea unei ordini bazate pe norme care se inspiră din religie, la un sistem de solidarități întemeiat pe valoarea politică, alegerea guvernărilor și o normalitate întemeiată pe o ordine "naturală" percepută de rațiune. Una dintre contradicțiile majore care frâmîntă, dar și dinamizează societatea românească contemporană, este conflictul dintre tradiție și modernitate, care, cel mai adesea, este privit schematic (ca la Eugen Lovinescu) sub forma unei ciocniri între forțe reacționare și forțe revoluționare. Dar acest conflict a fost generat de faptul că modernismul a venit, în cazul nostru, de sus și nu de la o societate civilă bine închegată. Tendința de a exalta tradiția, privită ca o forță capabilă să rezolve probleme cu totul noi cu mijloace vechi, sau modernitatea,

privită ca o forță ce poate dezlega vechi și noi probleme prin instaurarea prosperității și a eficienței, nu face decât să alimenteze contradicția. O bună cunoaștere a sistemului de gîndire care a stat la baza vieții politice din societatea românească și a sistemului care asigură buna funcționare a societății contemporane poate armoniza tendințele moștenite cu aspirațiile curente. În orice caz, tradiția nu se confundă cu imobilismul, așa cum nici spiritul conservator nu poate fi etichetat drept legionarism: într-un studiu recent apărut în *East European Politics and Societies* (4, 1994), Vladimir Tismăneanu și Dan Pavel suprapun peste spiritul tradițional și conservator românesc eticheta comodă a legionarismului, sugerând tacit că societatea românească s-a aflat, în perioada interbelică, în fața unei alternative simple: fascism sau comunism.

Or, este evident că o bună analiză politologică nu poate ignora profunzimile, atitudinile transmise de la o generație la alta datorită unui spirit elementar, care se agăță de rutină, ci unei sume de adevăruri care au asigurat dezvoltarea personalității și o libertate autentică a spiritului. Mai direct, afirmăm că analiza tradiției de gîndire românească impune o bună cunoaștere a ortodoxiei pe care intelectualii români moderni au respins-o, au acceptat-o sau au manipulat-o; a asimila ortodoxia cu iraționalismul, orientalismul sau înapoierea spirituală înseamnă a face apel la stereotipuri frecvent vehiculate de ziariști, dar care ascund și deformeză realitatea. O realitate care ne poate reda ascendența fenomenelor contemporane de criză.

Astfel, este caracteristică distincția pe care vechii cărturari de inspirație ortodoxă au făcut-o între "lumea dinafără" și "lumea dinăuntru", între lumea manifestărilor rapide din cotidian și lumea esențelor, a constantelor, a permanentelor. În centrul acestor esențe se află sacrul, pe care îl păstra și îl administra Biserica, în timp ce activitatea legată de imediat și cotidian trebuia controlată de Stat. Lumea "dinafără" nu era lumea laicilor, a profanului, deoarece în vizuinea ortodoxă nu există o sfere care să se afle în afara acțiunii energiilor divine: lumea "dinafără" era însă o lume mai lesne dominată de calculele și patimile omenești. Distincția s-a păstrat neschimbătă în lumea clericilor și a principilor din sud-estul european, mai ales datorită faptului că aceste societăți nu și-au schimbat structurile.

Pînă înzestrui, la început de secol XIX, cărturarii au continuat să accepte principiile din textele bizantine în materie juridică și politică. În 1746, unul dintre învățății episcopi de Rîmnic, Climent, reia ideea clasică a dublei fețe a puterii – dinăuntru și dinafără, așa cum se conturaseră în gîndirea bizantină cele două sfere concentrice. În prefața dedicată unui principe-filosof, Constantin Mavrocordat, episcopul scria următoarele: "Marele împărat Constantin, ospățind pe oarecare episcopi, precum Eusebie scrie, n-a vrut să se laude de coroană și de diademă și de înălțimea împărătiei și de biruințele războaielor, ci se lăuda către aceia și se bucură căci se află împreună cu Apostolii lucrător la *Evanghelia* lui Hristos. Pentru aceia a zis: Voi sănăti episcopi creștinilor pe taină lucrând, iar eu însumi sănăti episcop lucrând cele din afară, înnoind și ajutorind Bisericilor și odihnind ceata preoților, ca mai mult cuvîntul lui Dumnezeu să se laude și să se lătească și să se înmulțească spre noroade". Reluând afirmația consimnată de Eusebiu din Cezarea în *Viața Împăratului Constantin* ("Voi ați fost puși de Dumnezeu episcopi pentru cele din lăuntru ale Bisericii și eu am fost pus pentru cele din afară"), episcopul Climent menținează distincția dintre Biserică, angajată în păstrarea și administrarea tainelor, și puterea politică, preocupată de administrarea existenței cotidiene a ființei fragile care trebuia să se hrănească, să conviețuiască cu semenii săi, să fie apărătă de agresiunea internă sau externă. Biserica a încredințat puterii politice organizarea existenței desfășurate în sfera socială și economică, concentrîndu-se asupra inserării sacrului în viața cotidiană.

Ceea ce funcționase în Bizanț a funcționat mai greu în principiatele române, unde principii s-au mișcat într-un cîmp limitat de acțiune politică, iar activitatea economică și culturală a fost mult prea redusă pentru a putea favoriza apariția unor societăți de gîndire, a unor cluburi sau academii. În momentul în care Academia Română a pornit la drum, savanții sănătuți preocupați de cultivarea limbii și a istoriei naționale și de dezvoltarea științelor naturii, dar nu au acordat atenția necesară educației civice și reflecției politice. Niciodată astăzi Academia nu are o Secție de Științe Morale și Politice. În asemenea condiții, în rîndul intelectualilor, și cu atât mai mult în publicul larg, nu a

răzbit ideea că politica este o știință a permanentei construcții a vieții în comun și absența ei contribuie pînă azi la confuzia care se face între ordine publică și autoritate politică, între interesele Statului și calculele grupurilor politice, între respectul legii și declarațiile duplicitare despre Statul de drept. În marea masă, lipsită de o educație politică elementară, politica este în continuare o știință a inițiaților, o artă care se deprinde și se minuiește de alții. Golită de conținutul ei sacral, puterea politică a dobîndit în ochii mulțimii un caracter magic. Numeroși intelectuali consideră că treburile publice sunt prinse într-un mecanism "murdar", de care este bine ca omul intelligent să se ferească; alții cred că cel care posedă o diplomă are automat capacitatea de a se ocupa de gestiunea treburilor publice și că nu este nici o deosebire între un constructor de baraje și un ministru. Si într-un caz și în celălalt politica se dovedește a fi o necunoscută care, nefiind deprinsă în școli, rămîne la îndemîna tuturor și a nimănui. Se adaugă spiritul comunitar care, cu vremea, a făcut să dispară răspunderea personală (mai ales sub comuniști). Cum spune Constantin Rădulescu-Motru: "Unde atenția nu este îndreptată asupra activității personale și unde lipsește conștiința valorii sufletului individual, acolo este natu-

ral să stăpînească politica. De aceea, Românul este pasionat pentru politică. Pentru el, politica este ca o baștă magică prin care totul se poate transforma: fericierea neamului întreg, ca și fericierea sa personală, poate fi adusă prin politică" (*Sufletul neamului nostru*, 1910). Ofertele intelectualilor se înmulțesc atunci cînd puterea politică nu are autoritate morală și cînd guvernările nu provoacă respect, așa cum se întîmplă în prezent.

Fenomenul nu este specific românesc, de vreme ce poate fi întîlnit și în Balcani. Mai mult, lipsa dezbaterei pe teme politice și confundarea sferei acestei științe cu sfera construirii și dezvoltării Statului național explică ușurința cu care intelectualii din centrul și estul Europei au alunecat de pe pozițiile liberale pe cele naționalist-șovine atunci cînd s-a pus problema relației dintre etnic și Stat național. Nu știm să se fi angajat o dezbatere internațională temeinică asupra relației dintre liberalism și naționalism în centrul și estul Europei. Propaganda comunistă a accentuat peste tot această criză, întrucât a înlocuit discuția liberă cu învățarea pe dinafără a unor sloganuri stupide. Solidaritățile organizate au fost impuse unei societăți din cadrul căreia fuseseră dizolvate solidaritățile organice. Dar încă din secolul al XIX-lea solidaritățile organizate moderne fuseseră impuse unei societăți rămasă atașată, în mediul rural, vechilor solidarități organice.

Identitatea modernă este strînsă legată de afirmarea și dezvoltarea Statului Național, precum și de procesul de treptată secularizare a existenței umane. În secolul al XIX-lea, secularizarea este în plină ofensivă și preia sub control nu numai sfera publică, care se distanțase net de Biserică și de teologie, ci și sfera vieții private, prin generalizarea legilor naturii, consolidate de evoluționism și de ideea luptei pentru supraviețuire. În sud-estul european, identitatea modernă s-a întemeiat pe:

– identitatea etatistă, conferită de efortul de construire și consolidarea statului național făcut de clasa politică, fericită să creeze solidarități pe această cale și să se legitimeze în fața națiunii, precum și de cetățenii care descoperă în Stat o sursă sigură de venituri (de unde și zicala că "Românul se naște poet, trăiește funcționar și moare pensionar") și o sursă de putere (funcționarul nu este reprezentantul unui serviciu public, ci reprezentantul puterii – spre deosebire de de-

Mentalități

mocrația americană, unde se urmărește limitarea atrăbușilor și controlul reciproc, după remarcă lui Tocqueville);

– identitatea *continuității*: noile națiuni își reconstruiesc o biografie nepărată, în care lupta permanentă contra adversarilor, a invadatorilor ocupă un loc central. Romantismul participă intens la apariția unei noi imagini a trecutului prin poezie, teatru, artă plastică: istoriografia s-a pus în slujba unirii și a continuității, care este marcată de o galerie de eroi în care predomină, în secolul trecut, Mihai Viteazu și Ștefan cel Mare. Literatura se concentrează asupra chipului funcționarului public și realizează un portret-robot în persoana lui Pristanda. Continuitatea este exclusivă și concesivă în același timp, întrucât pune în relief o națiune fără pereche, dar simte nevoie să facă apel la legătură de rudenie exalțând latinitatea românilor;

– identitatea *rurală* apare pe urmele preocupării de a evidenția elementul "curat" din civilizația românească și care sfîrșește prin a conferi permanență unei stări de lucruri ce nu ține seama de realizările lumii moderne. Elogiul satului duce la imobilizarea acestuia. Exaltarea mediului rural are loc în mai toate țările balcanice (după cum au arătat Ivan Colovic și Michael Herzfeld) și folclorismul se îmbină cu populismul. Clasa politică proclamă superioritatea civilizației rurale din motive de propagandă electorală: ruralismul a fost îndreptat împotriva intelectualilor în festivitățile comuniste, care au fost denumite, ca supremă batjocură, "Cîntarea României". La nivel cetățenesc, identitatea aceasta aparează conștiințele și ca urmare a ruralizării societății românești. La nivelul reprezentării se constată o recurență clară în imaginariul colectiv al imaginilor de tip Rodica cu cofiță.

"Utopia rustică" a fost schițată de intelectuali care s-au bucurat de prestigiu în secolul trecut, ca Vasile Alecsandri, și de savanți mai apropiati de noi, care au găsit în lumea satului o supraviețuire a tradiției pe care o considerau exemplară, precum Nicolae Iorga în carteasă *Evoluția ideii de libertate*, ce sugerează o permanentă luptă între ideologia intelectualilor și bunul său țărănesc. Folclorul a devenit materialul prin excelență al analizelor întreprinse asupra "specificului național": în obiceiurile și artele rurale este identificat "un suslet"

care este apreciat a fi totușa cu "susletul românesc". Generația interbelică a extins analiza la lexic, filosofie, aplecîndu-se asupra "roșirii românești" prin Constantin Noica și Mircea Vulcănescu; dar exemplele au fost alese din expresiile comunitare. Satul evocă "eternitatea românească" în care se refugiază și Biserica ortodoxă, care nu găsește forme de dialog cu orașul trepitant, laic și obsedat de senzațional. Biserica ortodoxă rămîne atașată unei viziuni ierarhice a societății și se lasă captată de puterea politică atunci cînd aceasta pretinde că își va asuma răspunderile tradiționale. Atunci cînd regimul comunist amenință să atace ideile naționale și credința, Biserica și-a săvîrșit asociazile intelectualii, care au format grupul de la Antim, "Rugul aprins".

Identitatea rurală a consolidat manifestările colective și spiritul obștesc, condamnînd totodată cu individualismul urban și formele esențiale de răspundere personală. Această formă de identitate a transformat tradiția în ţăruri de arhetipuri, iar mitomania, îndrăgită de un Heliade, și-a continuat destinul chiar și în opera unor gînditori de larg orizont, ca Lucian Blaga, care vorbea, în *Elogiul satului românesc*, despre "o simbioză între copilărie și sat", care asimila "puritatea" rurală inocenței și nevinovăției copilului. "Conștiința de a fi o lume pentru sine a dat satului românesc, în cursul multor secole foarte mișcate, acea țarie fără pereche de a boicota istoria, dacă nu cel puțin cu imperturbabilitatea sa indiferență. Lirica formulare a distinsului gînditor nu lăsa în considerare faptul că, în secolul comunicării, boicotul istoriei duce la moarte. Dar, așa cum remarcă în răspunsul său Ion Petrovici, poetul-filosof facea un gen de "metafizică a satelor" ce se alătura teoriilor sale despre stil mai curînd decît unei riguroase explicări a istoriei și structurii culturii românești.

Lucian Blaga nu este o voce singulară în perioada interbelică: tradiția se osifică, am putea spune, nu numai în cazul lui, ci și la Nichifor Crainic, care definește ortodoxia mai ales prin opozitie cu Occidentalul (ce pare a descinde direct din cubul "papistăilor" condamnați de cercurile intransigente) sau la Mircea Eliade, care acordă prea puțină atenție lumii "dinafară" și apreciază că sacrul se află numai în lumea "dinăuntru", acolo unde tronează mitul și arhetipul.

Mentalități

"Boicotul istoriei" duce la ignorarea laturii dinamice a existenței umane și favorizează, direct sau indirect, ideologiile care proclamă permanență și continuitatea în organizarea societății. Aceste ideologii se sprijină pe currențul care a consolidat Statul național și combină naționalismul cu eternitatea: consecința este că programul politic imobilizează cea mai dinamică dintre disciplinele intelectuale – politica. Spiritul tradiționalist se opune spiritului liberal și derapează spre formulele autoritare, alimentînd tendințele cooperatiste, centraliste, birocratice. "Teroarea istoriei" este combătută nu prin asumarea răspunderii individuale, ci prin solidarizare cu Statul.

O rapidă trecere în revistă a dezbatelor desfășurate pe tema identității naționale (care, fiind o temă centrală a culturii noastre moderne, a atras pe mai toți cărturarii) ajunge la concluzia (ce mai trebuie verificată) că spiritul conservator și-a asociat din ce în ce mai greu spiritul liberal, în timp ce currențul modernist, occidentalizant, a refuzat tot mai categoric să încearcă să reevalueze tradiția. Puterea comunistă a pretins după 1963, după ieșirea din fază de sovietizare fățușă a țării, că rezolvă problema propunînd un alt gen de modernizare și o altă reconstituire a tradiției, prin eliminarea spiritului ei. Rezultatul a fost hibridul care obsedează pe guvernanții actuali, în același timp pretins socialisti și pretins naționaliști.

Important este faptul că accentul pus pe Stat și sat nu a permis o clară dezvoltare a *societății civile*. În acest punct esențial, modernizarea românească s-a distanțat de cea occidentală, care, mai ales în secolul al XVIII-lea, a fost propulsată de inițiativele individuale și de grup. Ideea că formele moderne pot fi impuse de către Stat în societatea românească nu a provocat doar o criză a formelor fără fond: ea a consolidat puterea centrală, în loc să favorizeze descentralizarea și răspunderea personală. În aceste condiții, politica a rămas apanajul celor puternici, iar consensul a fost realizat prin supunere. Problema politică a luat dimensiuni dramatice tocmai datorită faptului că vechile solidarități, întemeiate pe familie ca model dominant și pe răspunderea puterii de a ocroti și apăra pe cei slabii, au început să fie dizolvate de noile forme de viață impuse de dezvoltarea comerçului, a industriei, a unei economii de piață.

Noile solidarități au fost prea puțin analizate și supuse discuției publice. Relația dintre individualism și comunitarism nu a fost discutată într-un context mai larg, ci a provocat luări de atitudine în favoarea unui termen sau altul, sub impulsul emoțiilor. Individualismul a fost suprapus peste occidentalizare, iar comunitarismul a primit sprijinul autohtonismului. Nu este de mirare că, în această permanentă tensiune emoțională, ideologia naționalistă a început să producă utopii care s-au instalat în imaginariul românesc modern (așa cum am arătat, mai pe larg, în contribuția noastră din buletinul *Sud-estul și contextul european*, 1, 1994).

În locul unei analize raționale, s-a preferat fie imitația, fie nostalgia și referirea la un trecut idealizat, considerat a mai fi viu în satul românesc. Modernizarea românească a ajuns să se întemeieze pe un paradox, întrucât a propus o combinare a dinamismului european cu imobilismul rural. Adeziunea la civilizația europeană a rămas mai curînd sentimentală decît gîndită și înfăptuită. Construcția politică a fost asumată de currențul puterii, care a cunoscut prea puțin o alternanță de programe diferite, ci a devenit un punct magic care a alimentat continuu lupta pentru putere.

ALEXANDRU DUTU - Born in 1928. He holds a Ph.D. in Philology. Director of the South-Eastern European Studies Institute of the Romanian Academy. Director of the Center for Studying European Mentalities, University of Bucharest. Professor at International Faculty of Human Sciences, University of Bucharest.

He published: *Les livres de sagesse dans la culture roumaine* (1971); *Humanisme, Baroque, Lumières - L'exemple roumain* (1984); *Romanian Humanists and European Culture* (1977); *European Intellectual Movements and Modernization of Romanian Culture* (1981).

Paradigme europene: Est și Vest – 1945-1994 (fragmente)

ELEMER HANKISS

The convulsive turns and yanks in the recent history of Eastern, and to a lesser extent also of Western, Europe have forced these societies to accomplish the difficult act of adjustment to several changes. In this paper, the author proposes to study some of these. First, he focuses on two paradigms people in Eastern and Western Europe developed to cope with their lives on the two sides of the Iron Curtain in the decades of the Cold War. Second, he describes the ways in which they have responded to the cataclysmic changes of 1989.

ULTIMELE DECENII ne-au învățat ceva ce probabil suntem capabili să uităm iar și iar. Ne-am învățat, într-un fel dramatic, că ceea ce numim cultură nu este un lux. Sau, ne-am învățat să vedem cultura ca o problemă de viață și de moarte. Dacă acest scut protector este afectat, dacă își pierde relevanța, dacă nu mai poate furniza răspunsuri inteligibile la întrebările și temerile oamenilor, atunci se poate ajunge la o perioadă de incertitudine și neliniște. O criză culturală poate apărea.

Acest lucru este valabil și pentru diferențele "paradigme" din interiorul unei culturi sau civilizații. În această lucrare, conceptul de paradigmă este folosit în sensul unei configurații de idei și credințe, mituri și elemente de cunoaștere empirică, valori și norme care, laolaltă, ajută oamenii în anumite perioade istorice și contexte sociale să experimenteze, să interpreteze și să controleze propria lume într-un anume mod. Cele mai multe paradigmă (cu importante excepții însă) ar tinde să întărească latura pozitivă și să o atenuze pe cea negativă aluii sau situației în care omul se poate afla.

Într-o civilizație, sau chiar într-o anume societate, pot funcționa simultan mai multe paradigmă. Ele se schimbă mai repede decât cultura respectivă, ale cărei elemente constitutive importante sunt însă. În perioadele de schimbări radicale, oamenii și societățile trebuie să se adapteze permanent la noi situații. Adică, trebuie să-și modifice paradigmă sau să-și dezvolte una

nouă. Acestea sunt perioadele de incertitudine, nervozitate sau criză spirituală.

Schimbările convulsive din istoria recentă a Estului și, într-o măsură mai mică, cea a Vestului Europei au forțat aceste societăți să realizeze de mai multe ori această dificilă adaptare.

Pentru patruzeci de ani, Europa de Est și cea de Vest au avut propriile vieți și destine. În ciuda acestor diferențe, ele erau strâns legate una de cealaltă. Însă, și opoziția dintre ele ținea laolaltă cele două părți ale unei Europe rupte de al doilea război mondial.

Văzând zidul din perspective diferite, trăind în două lumi diferite, trebuie să facă față unor situații radical diferite, ele au dezvoltat două "paradigme" diferite. În Est, un cadru de gîndire care poate fi descris cel mai bine ca "paradigma prizonierului". Si, în Vest, "paradigma misionarului".

Paradigma prizonierului

Comuniștii au distrus sistematic societățile est-europene. Au demantelat instituțiile democrației și economia de piață. Au distrus rețelele sociale, țesătura de relații, emoții și creativitate umane. Au creat o mulțime singuratăcă, fără nici o speranță și fără nici o posibilitate de rezistență. Cel puțin aşa credeau. Din fericire, greșeau.

Europa estică, sub regimul comunist, era una dintre cele mai bune dovezi ale enormei puteri și flexibilității ale omului. Esticii au fost obligați să umple vacuumul creat în jurul lor prin dezvoltarea unui nou set de valori și atitudini, noi identități care să le înlocuiască pe cele vechi, distruse, interzise, stigmatizate de comuniști. Această necesitate a dus la generarea a ceea ce ne propunem să numim "paradigma prizonierului".

Trebuie accentuat că această paradigmă nu a determinat modurile în care oamenii și-au experimentat și înțeles viețile în același fel și cu aceeași putere în toate grupurile și străurile sociale. De exemplu, este posibil să fi caracterizat generația în vîrstă și medii mai mult decât pîse cele mai tinere, care cunoșteau evenimentele din 1945, '48, '56, '68 sau chiar din 1981 mai mult din povestirile celor mai bătrîni. De asemenea, paradigmă prizonierului nu era singura paradigmă pe care oamenii au dezvoltat-o în acele decenii de opresiune. În multe cazuri, a avut numai un rol secundar sau chiar nici unul. Au existat și alte paradigmă, diferind în funcție de grupurile sociale asociate lor: "paradigma «unter-tahn»", care era un fel de sferă protecțoare de letargie, indiferență și umilință; "paradigma muncitorului", a acelora retrași în lumea indusă a familiei, a valorilor tradiționale și a muncii lor, excluzând lumea exterioară; "paradigma călărețului", a oligarhiilor care, la început, se considerau avangarda revoluționară, aducînd justiție și fericire țării, aceasta s-a dezvoltat mai tîrziu în "paradigma comandanțului", indispensabilă unei nave aflate în largul mării; "paradigma reformatorului", a tehnocraților și a membrilor de partid luminați, o paradigmă care le permitea să își păstreze respectul de sine și, în același timp, să participe la luarea deciziilor.

A-ți experimenta și interpreta situația ca una a unui prizonier, avea atât avantaje, cât și dezavantaje. Era rău pentru că oamenii suferă de frig și foame. Că erau privați de libertatea de a-și controla și modela propriile vieți după dorință.

Era însă confortabil, pentru că oamenii erau anesteziați prin infantilizare. Rezervîndu-și drepturile de decizie și excluzînd oamenii din viața publică și politică, oligarhia comună a luat oamenilor și orice datorie și responsabilitate reală.

Era, de asemenea, confortabil să fii prizonier, pentru că astă făcea oamenii să trăiască într-o lume extrem de simplă și transparentă, fără complexitățile vieții moderne. Într-o lume în care aceste complexități erau reduse la dihotomia manicheistă a Binelui și Răului. Dezvoltă o conștiință a martirului, est-europenii puteau să-și îmbunătățească situația spirituală. Era dificil, dar în același timp și plăcut să fii martir. Chiar mai mult decât să fii prizonier. Puteau fi, ca și prizonierii, într-o lume simplă și transparentă, dar o lume cu strălucire metafizică. Știau că se află sigur de partea bună.

Martirii se bucură, de asemenea, de inocența celor care au dreptul de a fi convinși că "ceilalți" sunt de vină pentru toate relele și suferințele umanității. Ei au dreptul la egoismul sacru al celor care suferă pentru alții și care au o chemare. Însă, martirii, ca și majoritatea prizonierilor, au ceva extrem de valoros: Speranța. Oamenii trăind în Est au avut, timp de patruzeci de ani, speranța unui paradis terestru. Nu paradisul promis de comuniști, ci un adevărat tărîm al salvării. Un nou Ierusalim: dincolo de Zid. Pentru ei, libertatea și prospeitatea Vestului erau o dovadă sigură că viața merită trăită.

Paradigma misionarului

Pentru cei din Vest, lumea de disperare și înfrîngere de dincolo de Cortina de Fier nu era mai puțin importantă. Era o sură unică de înetelesuri, identitate și sentiment al misiunii. De asemenea, sublinia succesul modelului occidental și furniza un sprijin puternic conștiinței și stimei de sine a occidentalilor prin contrast. Si, nu în ultimul rînd, ajuta vesticilor să dezvolte un cadru de gîndire la care ne-am referit ca "paradigma a misionarului". Sarcina și datoria eliberării Estului și înfrîngerea comunismului ofereau un rol și o identitate fascinante celor trăind în această paradigmă. Le dădea posibilitatea să se mintă – ca și partenerii lor răsăriteni – cu confortul și iluzia unei lumi simple, în care Occidentul strălucea ca un imperiu glorios al Binelui, iar Estul juca rolul imperiului Răului.

Interludiul

Timp de 40 de ani, aceste două paradigmă s-au contrabalanșat și completat reciproc. Apoi, brusc, revoluțiile au demolat Zidul ce separa cele două lumi. Să au distrus puterea comuniștilor. Însă, cu aceeași lovitură, ele au distrus și paradigmile protectoare ale ambelor părți. În Est, paradigma prizonierului a fost, pentru moment, înlocuită de cea a revoluționarului. De asemenea, din Vest, misionarii s-au grăbit să-i ajute pe cei care ieșeau de sub ruinele comunismului. Însă, acest interludiul fericit nu a durat.

Oamenii din ambele părți ale Zidului au ajuns într-o situație fundamental nouă, căreia nu a fost ușor să î se facă față. În cele ce urmează, voi descrie pe scurt primele răspunsuri la această situație. Acestea încă nu s-au dezvoltat și nu îndeplinesc funcția unei paradigmă.

Şocul libertății

Libertatea a venit în Europa de Est ca un şoc. Ca o binecuvântare și ca o plagă. Cu noi speranțe și noi temeri. Pentru unii, faptul că pot fi nefericit și într-o țară liberă a cauzat o teribilă pierdere a speranței. Oamenii din aceste țări nu erau pregătiți pentru aceste schimbări. Au pierdut protecția vechii paradigmă fără a găsi încă răspunsurile pentru noile provocări.

Ei nu se mai pot considera martiri. Să au pierdut chemarea, identitatea, stima de sine și demnitatea, făcând din postura de martiri sau, apoi, de glorioși revoluționari, ei au devenit rudele sărace și nesemnificative ale bogăților din Vest. Să au pierdut și inocența. Au pierdut lumea confortabilă a irresponsabilității înainte să se fi putut pregăti să-și asume responsabilități noi. Mulți și-au pierdut curajul mult prea devreme și au început să aude confortul unor noi dependențe. Un nou infanțism.

În același timp, au fost aruncați afară din lumea de simplicitate maniheistă. Aceasta a fost înlocuită de confuzie și haos. Confuzia pe care oamenii o experimentează printre ruinele vechii lumi și complexitățile de labirint ale economiei de piață și democrației. Nu

înțeleg, de exemplu, de ce libertatea a adus săracie și șomaj. Să nu au către cine să se întoarcă pentru răspunsuri relevante la problemele lor. Noua elită politică este prea implicată în crearea noilor instituții democratice și în jocurile sale de putere. Bisericile trebuie să reformeze înții pe ele și să-și răspundă la propriile întrebări. Intelighenția este ea însăși confuză și trebuie mai întii să înțeleagă lumea în schimbare ce o înconjoară.

În ceea ce privește ideile și ideologiile, Vestul nu a fost capabil să ofere prea mult. Social-democrația a fost în retragere timp de mai mult de un deceniu; nu a fost capabil să se înnoiască, să se distanțeze credibil de alte forme de socialism. Conservatorismul de tip clasic nu a fost capabil să rupă rezistența unei populații esteuropene fundamental-egalitară și antielitistă. Liberalismul clasic și neo-, a devenit un element important al discursului public, dar nu este capabil să ofere răspunsuri la problemele zilnice și neliniștilor existente ale oamenilor obișnuiați. De aceea, unii sănătate să accepte răspunsurile simpliste și speranțele de salvare oferite de diferite forme de fundamentalism, populism național sau socialism egalitar.

Majoritatea experților tend să considere aceste simptome nelinișitoare ca nimic mai mult decât o "tristețe postrevoluționară", care va trece imperceptibil – ca, de exemplu, în Spania anilor '80 –, pe măsura revenirii economice a țării. Totuși, aceste simptome ar putea fi cele ale unei crize sociale, culturale și spirituale.

O criză spirituală în Vest?

Europa Occidentală pare să fie într-o situație ambiguă. Pe de o parte, sistemul instituțional funcționează mai mult sau mai puțin eficient și suprafața vieții zilnice a majorității oamenilor este liniștită.

Însă, în ciuda acestei stabilități relative, există semne care par să indice că prăbușirea comunismului și actuala situație politică, economică și socială poate întări unele tendințe de declin, care erau deja prezente, deși numai în adîncime, în civilizația occidentală.

Pierzindu-și inamicul, occidentalii au pierdut o motivație majoră, un principiu organizator esențial, o

sursă de identitate și corectitudine morală. Ceva care îi întărea în convingerea că lumea lor era, la urma urmei, una bună sau, cel puțin, cea mai bună dintre lumile posibile. Într-o conferință din 1990, Zbigniew Brzezinski spunea: "Democrația a învins. Sistemul economic de piață a învins. Dar care, în clipa acestei noi victorii ideologice, este substanța convingerilor noastre?... Nici un angajament, doar viața prosperă definită de indici de consumerism generat artificial ca substanță a telurilor noastre".

Aceste cuvinte sunt un ecou al mărturiilor unora dintre marii gânditori ai secolului nostru, care și exprima convingerea și temerile privind o criză spirituală care se adâncește. Mă voi referi în continuare la cîteva simptome ale acestei probabile crize spirituale.

Spiritual, noi trăim într-o lume foarte diferită de cea a înaintașilor noștri. Unele dintre comportamentele de bază ale civilizației europene tradiționale au fost serios erodate în ultimele secole. Ultimele eforturi de interpretare și înțelegere a lumii și a noastră, care, uzual, sănătate subsumate postmodernismului, par să fie mai degrabă simptome ale crizei decât încercări reușite de a rezolva. "Marele proiect a dispărut" – concluse într-un articol recent Edgar Morin. Pe termen lung, îndoielile și introspecțiile actuale pot pune bazele unei noi paradigmă. Dar, într-o altă situație poate deveni critică. În sprijinul acestei păreri, voi menționa pe scurt cîteva din acele evoluții care pot fi considerate ca simptome ale unei crize ce vine:

– *omul și universul*. Omul și umanitatea au luptat sute de ani pentru credință și certitudinea că se aflau în centrul universului. Sunt semne care indică că tot mai mulți oameni ar putea fi tentați, în zilele noastre, să accepte descoperirea amară că universul nu a fost creat pentru om, că acesta nu este scopul și centrul universului;

– *universul moral*. La fel să-întîmplă și cu universul moral, adică credința că trebuie să existe o lege morală în univers. Că, prinț-o putere metafizică divină sau de alt tip, se face dreptate în acest univers. Această convingere a fost zdruncinată în special de către infricoșătoarele și absurdele cruzimi ale secolului XX;

– *universul rațional*. Convingerea că universul a fost construit pe principiul raționalizării și, în conse-

cință, poate fi descoperit, înțeles și controlat de raționalitatea umană a fost un element central și indispensabil pentru civilizația europeană. Îndoielile în privința raționalității lumii s-au multiplicat în secolul XX, cu suita sa de fundamentalisme și totalitarisme;

– *sensul existenței*. A oferi o imagine a sensului existenței este una dintre principalele sarcini ale oricărui mare cultură și civilizație. În ultimele două secole, pierderea sensului a devenit din ce în ce mai mult o experiență generală și un obiect al preocupărilor filosofilor. Dacă diagnosticul este corect, civilizația europeană a intrat într-o fază critică a existenței sale;

– *mitul progresului*. Credința în istorie și progres a fost un alt fundament al civilizației europene moderne. Îndoielile și atacurile împotriva acestor două credințe s-au multiplicat în ultimele două secole. De la Tocqueville și Kierkegaard la Eliade și Ricoeur, istoria europeană modernă este văzută mai mult ca un declin trist. Notiunea lui Eliade de "teroare a istoriei" corespunde foarte bine atmosferei de sfîrșit de secol XX;

– *mitul Europei*. Imediat după 1945, mitul unei Europe unite a devenit una dintre cele mai importante forțe în societățile occidentale. El întărea cele mai multe din valorile și credințele descrise mai sus ca elemente importante ale civilizației noastre. Promitea o lume pacifică, rațională și prosperă, pe o planetă a incertitudinilor și conflictelor, a iraționalității și săraciei.

Însă, în ultimii doi ani au apărut îndoieli și temeri asupra sensului și fezabilității proiectului. Acestea a pierdut cel puțin o parte din puterea sa de a fi o sursă de semnificații și speranță.

ELEMER HANKISS - Professor of Political Science at the University of Budapest and Research Director at the Institute of Sociology of the Hungarian Academy of Sciences.

He has published in the field of Political Sociology and the Sociology of Values (*Diagnosis, Values and Society*).

Stigmatele marginalității

GABRIEL IVAN

The political culture of the Balkan "slum" is rather an effect than a cause of marginalization. The author of this study states that the geopolitical marginalization, EU dynamics and political culture of the "slum" feeds each other. The periphery stigmatizes and in its turn the stigma excludes us from the realm of Europeanness. The failures of the Romanian political culture are due to our peripheral position in rapport to different centres of power and/or influence.

PRIMA PARTE a acestui studiu¹ pleca de la constatarea că prăbușirea comunismului nu a dus la omogenizarea spațiului european. Dimpotrivă, reconstrucția geopolitică a fostei Europe de Est a dislocat trei zone distincte din punct de vedere al succesului tranzitiei și al perspectivei integrării în structurile occidentale. Limajul politic individualizează în aria desemnată înainte de 1990 prin sintagmele "lagărul sovietic" sau "Europa Răsăriteană" trei entități geopolitice: Europa Centrală, Balcanii și aria CSI. Identificam acolo principalii vectori care împing zona balcanică "dincolo de barieră", la periferia viitoarei așezări europene. Marginalizarea regiunii balcanice nu este rezultatul unei conspirații planetare care urmărește să o reașeze, din nou, în plasa Imperiului Russesc sau într-un fel de mahala a "metropolei comunitare", ci rezultanta combinării unor condiționări endogene și exogene foarte diverse, dintre care nu poate fi exclus tratamentul discriminatoriu care i-a fost aplicat de către Occident. Acest "apartheid geopolitic" care a despărțit statele postcomuniste balcanice de cele din Europa Centrală a fost potențat de diferențele economice, sociale și istorice dintre cele două regiuni; de propriile lor alegeri în privința desprinderii de comunism și a vitezei reformelor; de prezența sau, dimpotrivă, de absenta unei reale voințe politice de integrate europeană; de diferențele mize strategice urmărite de către mariile puteri în această parte a Europei. Nu am insistat în acel articol asupra cauzelor de natură culturală care determină izolareala balcanicilor în acest *no man's land* dintre Orient și Occident, care pare predestinat în următoarele decenii să reprezinte o anexă a edificiului Uniunii Europene.

Am evitat explicația de tip culturalist (care însearcă să pună înfrâziera democratizării României, Bulgariei sau Serbiei pe seama mentalităților și, în particular, a deficitului unei culturi politice de tip occidental) din două motive.

Primul este oarecum conjunctural. Mi se pare că argumentul inaderenței culturale a unor popoare la valorile democrației a fost utilizat drept un alibi pentru incapacitatea Apusului de a sponsoriza reformele politice dintr-o serie de foste state comuniste și pentru conservatorismul unor lideri politici din aceste state. Antropologia politică (alături de teoriile modernizării care propun un model politic semi-autoritar pînă în momentul atingerii unor aşa-zise parametri sociali și economici care permit instaurarea democrației) furnizează ambalajul științific foarte *en vogue* pentru promotorii unei aşa-zise "a treia căi", chipurile, mai potrivită "codașilor clasei" din Europa de Est. În momentul în care începe să influențeze politicele est-europene ale SUA sau ale UE, ipoteza conform căreia democrația nu are sănse reale decât în țările catolice sau protestante devine o "profetie care se autorealizează".² Pentru a o face mai credibilă, o serie de autori (vezi S.P. Huntington, *The Third Wave*) sunt dispuși să falsifice *background-ul* istoric al statelor predestinate printr-un fel de fatalism cultural unui regim politic autoritar. Atunci cînd se măsoară, de exemplu, şansele democratizării României, sunt șterși cu buretelei cei aproximativ șaptezeci de ani în care am cunoscut alegeri libere, libertatea presei și o viață parlamentară stimabilă.

Al doilea motiv este însă unul de fond. Mentalitățile care influențează comportamentul nostru politic,

ceea ce numim "cultura politică a mahalalei balcanice", constituie mai puțin o cauză și mai mult un efect al "mecanicii marginalizării". Sau, mai exact spus, aici, la nivelul presupozitiilor și stereotipurilor culturale care intervin în jocul politic, se închide "cercul vicios" al periferizării fostelor state comuniste din Balcani. Marginalitatea geopolitică în raport cu dinamica Uniunii Europene și cultura politică a mahalalei se alimentează în mod reciproc. Periferia stigmatizează, iar, la rîndul lor, aceste stigmate de natură culturală (fantasme, obștii, psihote colective) ne expulzează din cîmpul de forță al europenității.

Acest studiu de caz privind mentalitățile politice "victorioase", așa cum transpar ele din comportamentul segmentului hegemonic al clasei politice românești, răstoarnă perspectiva obișnuită a antropologiei politice care explică marginalizarea României în raport cu spațiul de răspîndire al capitalismului printr-o serie de caracteristici culturale adînc înrădăcinate în felul nostru de a fi.³

Ni se pare că, dimpotrivă, precaritățile culturii politice de la noi se datorează poziției noastre periferice față de diferite centre de putere și/sau de influență la care am fost racordați. Teritoriul României (situația este valabilă doar în parte și pentru vecinii ei din Balcani) a fost pe rînd o provincie de margine a Imperiului Roman (prima părăsită de administrația și de armata romană), ultima frontieră a Bizanțului și o regiune evident marginală a Imperiului Otoman (de aici, statutul extrem de ambigu al relațiilor noastre cu Poarta). Din 1830 pînă în 1856 și, apoi, pentru o perioadă mai lungă după 1944, am devenit o gubernie foarte îndepărtată (și, de aceea, relativ independentă) a Moscovei. În cartea sa, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Vladimir Tismăneanu demonstrează că istoria comunismului românesc a fost marcată de poziția sa marginală în raport cu mișcarea comunistă internațională.⁴ Specificul ei în perioada Dej și în perioada Ceaușescu provine din complexele de inferioritate și din resentimentele împotriva centrului acumulate de acești mărunti funcționari provinciali ai Kremlinului. În sfîrșit, integrarea noastră europeană a fost, atât în epoca României moderne de după Războiul Crimeei, cât și în anii de după 1989, una superficială. Țările balcanice nu au reușit niciodată pînă în prezent să depășească handicapul ex-centricității. Or, o asemenea condiție periferică traumatizează, descumpănește, induce la scară de masă un model resentimentar, total neproductiv, de interpretare a politicului. "Credința că centrul tău nu este în sine însuți se combină nereferit cu lipsa de vlagă a voinei" – scria Horia Patapievici. Dar incapacitatea volitivă de a duce pînă la capăt proiectul propriei europenizări (acesta va fi contestat pentru că "reprezintă o formă fără fond", "un împrumut care nu ni se potrivește" etc.) constituie doar una dintre caracteristicile configurației culturale ale unui popor care bîntuie de două mii de ani

prin suburbii "cetăților" Europei. Există, probabil, dincolo de amprenta geografiei, despre care vorbeau Frobenius sau Lucian Blaga, o determinare geopolitică a mentalităților unui neam. Acest destin suburban poate explica complexele de inferioritate, frustrările, reacțiile de apărare, defecțiunile de percepție și chiar tembelismele care alcătuiesc stratul cel mai profund al vieții politice românești. Marginalitatea impune și întreține un *pattern* cultural deviant, care explică multe dintre ratăriile noastre politice. De abia în ultimă instanță, acest balast al presupozиțiilor, credințelor și judecăților de valoare investite în comportamentul politic al majorității periferizează. Nu vom prezenta în continuare decât o schiță pentru radiografia culturii politice a mahalalei balcanice.

Cea mai invocată dintre curențele acestei culturi este naționalismul. Barbaria naționalistă a sărbilor și românilor reprezintă deja un loc comun în mass-media occidentală. Mai puțin s-a observat faptul că atât naționalismul sărbesc, cât și cel românesc sunt produsul sentimentului excluderii pe care îl determină aparenta favorizare de către occidentali a Ungariei, Croației și Bosniei. Orice naționalism este reactiv. El pornește dintr-un orgoliu rănit și, ca atare, va fi nesăbuit și coerent. Spre deosebire de naționalismul imperial al Germaniei naziste sau al Rusiei postcomuniste, naționalismul mahalalei balcanice pare nu doar deplasat, dar și pernabil. Sentimentul excluderii provoacă aici exacerbarea etnicității dincolo de resursele pe care etniile respective le au la dispoziție pentru a impune o anumită reparatie morală și istorică. Senzația că am fost trădați, nedreptăți sau părăsiți a decantat mai multe straturi naționale în cultura noastră politică.

Naționalismul lui Eminescu, A.C. Cuza sau Nae Ionescu se întemeia pe obsesia marginalizării autohtonilor în interiorul propriei țări. Cel communist, din perioada "independenței față de Moscova" își avea resorturile în rolul minor destinat comunismului românesc în cadrul lagărului socialist. Naționalismul tradițional, care a supraviețuit invaziei sovietice, este aproape în întregime construit pe credința că am fost trădați de occidentali, care ne-au dat pe mîna rușilor. Mentalitatea dominantă actuală combină aceste psihote

ale excluderii cu frustrările induse de imaginea defavorabilă a României pe plan extern și cu convingerea că suntem tinuți pe nedrept în antecamera Europei. Resurrecția naționalismului în Rusia se datorează dorinței de revanșă și umilinței suportate de un imperiu învins. Nu la fel stau lucrurile în ceea ce ne privește. Refuzându-i-se accesul în structurile occidentale, românul exalta virtuile statului național, intoleranța față de minorități și inaderența organică față de modelele Apusului. Avem de-a face cu resentimentele unei populații căreia i s-a trîntit ușa în nas. Si celelalte caracteristici ale culturii politice a mahalalei pot fi explicate prin extrapolarea modelului "omul resentimentului", con-

struit de Max Scheler. Omul resentimentului este un individ care amestecă într-o manieră total de neînțeleșo ură violentă cu sentimentul totalei neputințe.⁵ Febrele naționaliste care aprind periodic Balcanii exprimă această incapacitate de depășire a condiției marginale care nu corespunde așteptărilor și percepției asupra propriei valori. Ele sunt manifestările unui sindrom al excluderii.

O altă trăsătură extrem de pregnantă a culturii politice a mahalalei este uimitoarea eclectism. Programele și pozițiile publice ale partidelor aflate la putere în România descumpănesc prin modul incredibil în care arcul guvernamental condamnă dictatura ceaușistă, dar fac, în același timp, apologia comunismului; abuzează de demagogia patriotardă, dar își afirmă în mod tacit filiația dintr-un partid care, după ce a promovat ideea caracterului imperialist al statului național român, a colaborat cu ocupantul sovietic; continuă cultul personalității lui Ceaușescu și îl sprijină pe Ion Iliescu (care, în fond, are o parte din "meritul" execuției acestuia); în discursuri înălțătoare despre integrarea europeană și, în paralel, întreprind pași concreți în direcția refacerii CAER și a unor relații privilegiate cu Moscova. Acea ciudată arătare, care este comunismul național reprezentă expresia eclectismului funciar al unei culturi politice periferice. Horia Patapievici scria, citindu-l pe Dumitru Drăghicescu, despre "un dualism constitutiv care ne dezbină și ne invalidează lăuntric: «suntem o rasă occidentală, cu obiceiuri orientale»". Nu cred că putem avea de-a face, la nivelul politicului, cu acea sinteză între două arii culturale distincte, care poate duce, în alte domenii, la rezultate civilizaților benefice. Supralicitarea logicii lui și/si reprezintă, aici, un grav simptom de anemie, care ne plasează în interregnul lipsei de normă. Ea este caracteristica spațiilor intermediare plasate pe frontieră. Trăim pe corridor și aici totul devine posibil, chiar și discursurile despre pluralism și statul de drept ale unor comuniști notorii. Retardarea temporală, decalajul perpetuu față de temporalitatea specifică Vestului și tendința de a ne sincroniza cu trecutul acestuia constituie și ele un stigmat al marginalității. Cum, de aceeași maladie geopolitică, în mizeria multilaterală dezvoltată, cultivarea amneziei ca reacție de apărare, imperativul

de "a ne spăla rufele în familie", succesul politic al șmecheriei, obișnuința de a vegeta la marginea civilizației politice dominante, obsesia că suntem buricul târgului, pupatul în Piața Independenței și amestecul patriotic dintre naivi și lichele. La nivelul acestor reguli nescrise de comportament se realizează identificarea dintre majoritatea populației și aleșii ei din ultimii ani. Această identitate culturală comună explică succesul electoral al național-comuniștilor din România, Serbia și Bulgaria. Ca orice deficit de valoare care tinde să se autoreproducă, ea nu poate fi depășită decât printr-un substanțial de civilizație dinspre centrul în spațiul închis al periferiei.

1. Gabriel Ivan, "Mahala balcanică: mecanica marginalizării", *Sfera Politicii*, iunie, 1995.
2. Gabriel Ivan, "Europa de Est între sfîrșitul istoriei și războiul civilizațiilor", *Sfera Politicii*, mai, 1995.
3. Daniel Barbu, "Prințipele – legea personificată", *Sfera Politicii*, ianuarie, 1995.
4. Vladimir Tismaneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, București, 1995, p. 57; "O analiză comparativă ar pune probabil în evidență o interesantă structură comună în «naționalizarea» elitelor comuniște din țările agrare, înapoiate, mai ales cele care păstrau amintirea umilințelor la care fuseseră supuse de Komintern", p. 24, "... tensiunea româno-sovietică își avea originea în conflictul dintre centru și periferie..."
5. Jacques Julliard, *Ce fascisme qui vient...*, Seuil, 1994.

GABRIEL IVAN - Born in 1957. Graduated from the Faculty of Philosophy, University of Bucharest. Senior Researcher at the Institute for Educational Sciences in Bucharest.

He published articles and studies in the following journals and magazines: *Futures*, *Lumea*, *22*, *Contrapunct*, *Sfera Politicii*.

Revolutionarii mistici*

Vladimir TISMĂNEANU

DAN PAVEL

In this paper the authors examine the way in which after 1989 the Romanian intellectuals have taken over the same or similar ideas of their predecessors – the so-called "Generation of 1927". They did it in order to explain the national character of Romania and the difficult and often convulsive adjustment to modernity. The authors focus mainly on the efforts to re-habilitate the interwar generation. They argue that this tendency could anticipated dangerous intellectual and political non-liberal orientation not only in Romania, but also in other post-communist societies.

"Problema era de a face ceva, eroic sau criminal, care să fie imprevizibil și nedeterminabil de oricine altcineva"

(Hannah Arendt)

"... cei mai trăși săi printre tineri, pentru că zilele lor ard în îndoielii și amînarea lor păță cu nesfîrșite societăți cu ei însisi" (Nae Ionescu)

"Totul începe în mistică și se încheie în politică" (Charles Péguy)

LEȘIREA FINALĂ a României din comunism e de neconceput fără a lămuri trecutul fascist și cel comunist. Printre multe alte nenorociri impuse României de cei 40 de ani de regim comunist, una dintre cele mai durabile și mai dureroase a fost suprimarea și manipularea memoriei. Capitole fundamentale ale istoriei intelectuale și politice precomuniste au fost servil recrise de către scribi ai dictaturii ceaușiste pentru a le potrivii ideologiei oficiale național-staliniste. Ideologia monopolistă constă într-o mixtură sincretică de doctrină marxistă decăzută, exagerarea miturilor etnocentrice și de sărbătorire netulburată a lui Ceaușescu însuși. Xenofobie, autarhie, izolaționism, antioccidentalism și antiintelectualism erau principalele motive ce susțineau acest construct ideologic. În ciuda profesiunilor de credință socialistă, doctrina lui Ceaușescu a încorporat elemente semnificative ale crezului legionar, mai ales în accentuarea rolului predestinat al națiunii române. Într-adevăr, sub Ceaușescu referirile la nebuloasele rădăcini dacice ale românității au trecut în convingeri oficial sancționate, care au fost proclamate *urbi et orbi* de către propaganda dominantă. Teme ale radicalismului de stînga și de dreapta au fuzionat în această mitologie excentrică în modalități similare glorificării senderiste a "Socialismului Inca" sau terorismului atavic al regimului khmerilor roșii.¹

În această lucrare examinăm modul în care intelectualii români, după 1989, și-au însușit aceleași idei sau unele similare cu ale predecesorilor – aşa-numita generație a lui 1927 – au făcut-o în explicarea caracterului național al României și a adaptării dificile și adesea convulsoare la modernitate. Ne orientăm în special asupra eforturilor perioadei de după 1989 de a reabilita generația timpurie, despărțind tărîmul politic de cel filosofic și încercând să arătăm că mulți dintre intelectualii de după 1989 sunt angajați într-o retragere similară din fața raționalismului și democrației. Argumentăm că această tendință poate anticipa periculoase orientări intelectuale și politice neliberale nu doar în România, ci și în alte societăți postcomuniste.²

Pentru scopurile acestui studiu, ceea ce conținează este modul în care sistemul de propagandă ceaușist și-a însușit și a folosit temele naționaliste pentru: a coopta intelectualitatea românească, a înăbuși tendințele potențial critice, marxist- "revizioniste"; și a se distanța el însuși de "socialismul real" definit de Moscova și a genera un minim simț al legitimității pentru Partidul Comunist Român (PCR) și pentru liderul său că "expontal al intereselor naționale și al tradițiilor".³

În anii 1980 s-a dezvoltat un conflict în România între două grupuri culturale importante: "liberalii" (occidentalizați) și "protocroniști" susținuți de partid. Din cauza cenzurii și a altor presiuni, această controversă a fost adesea exprimată pe căi esopice, aluzive. De fapt, cea din urmă reprezenta o versiune mult mai subtilă a obsesiilor ideologice ale partidului și pleda pentru o continuă rescriere a istoriei culturale a României pentru a satisface o automulțumitoare și extrem de parohială definiție a identității etno-spirituale. Următoarele revizuiri abordate de acest eseu își au rădăcinile

în dezbatările anilor '70 și '80, mai ales în discuțiile privind "specificitatea națională". Principalele teme ale protocronismului erau: afirmarea narcisistă a priorității și originalității românești în principalele domenii culturale (de la economie politică, estetică, sociologie, logică, cibernetică și matematică), respingerea stilului occidental liberal și pluralist ca în mod firesc străin de tradițiile "indigene" românești; o exaltare a rădăcinilor autohtone ale culturii românești, inclusiv mitul moștenirii daco-tracice pre-latine și pre-creștine leagăn al civilizației lumii; și o atitudine disprejuitoare la adresa modernității, raționalității, liberalismului, experimentalismului avangardist și valorilor civice burgheze, care erau văzute ca superficiale, decadente, nefavorabile creației culturale autentice. Dezbaterea era ecoul polemicii interbelice între "moderniști" (pro-urbani, pro-occidentali) și "Tradiționaliști" (populiști, adesea xenofobi, susținători ai valorilor spiritualiste, predominant agrariene și ostili unei definiții civice a comunității naționale).⁴

Dar dezbaterea nu sfîrșită odată cu căderea regimului lui Ceaușescu. În 1992, unul dintre principalii promotori ai protocronismului, sociologul Ilie Bădescu, care predă la Universitatea București, a devenit președinte senatului Mișcării Pentru România. Aceasta este un partid radical de dreapta, organizat pe direcția unor linii similare Mișcării Legionare interbelice (cunoscută, de asemenea, ca Garda de Fier) și inspirată deschis din moștenirea gardistă. Liderul Mișcării este Marian Munteanu, un fost student activist, a cărui prezență charismatică a dominat demonstrația maraton din Piața Universității, în mai și iunie 1990, înainte ca acesteia să î se pună capăt, în mod violent, de către grupuri de mineri aduși în București de Ion Iliescu.⁵

Acest "fundamentalism istoric" avea o funcție politică precisă: în timp ce accentua prezența arhaică a românilor în regiune (pretenția lor asupra preeminenței cronologice față de minoritățile etnice văzute ca venețice), regimul încerca să propage ideea că România contemporană moșteneste o istorie aparte și, astfel, o "misiune" specială. Ideologia protocronismului era replică teoretică la stridenta mitologie de propagandă asupra rolului providențial al lui Ceaușescu în istoria țării (și a lumii). Era, de asemenea, motivația mitologică pentru autarhia crescăndă a țării. În ciuda mărturisirii de credință internaționalistă, Ceaușescu era de fapt purtătorul de cuvînt al unui grup politic profund xenofob, care a reușit să ocupe cele mai înalte locuri în partid și în poliția secretă. Încercările actuale de a-l reabilita ca "român adevarat" (mai ales în săptămînalele

deschis antisemite și "nostalgic comuniste", ca *Europa și România Mare*), sănătatea decât elocvente în această direcție. De exemplu, cu ocazia celei de-a șaptezeci și sasea zile de naștere a lui Ceaușescu, redactorul șef al *Europei*, Ilie Neacșu, semnat un editorial cu un titlu elocvent: "Iartă-ne, Ceaușescu!"⁶.

Ruptura revoluționară a României cu regimul leninist a dus la o reizbucnire (adesea într-un mod exacerbat) al unor îndelung-negate și amortite chinuri, nostalgii, temeri, frustrări și iluzii. Această lucrare studiază înțelesul fascinației curente și aproape a cultului către "generația de la 1927", poate cea mai strălucitoare galaxie intelectuală din istoria țării, una divizată de profunde diferențe axiologice, dar totuși una care a menținut coerentă necesară pentru a ne permite să vorbim de o generație. În capodopera sa, *Istoria literaturii române* (1940), George Călinescu, cel dintâi istoric al literaturii române, descria angajamentul filosofic protoexistențialist al noii generații în termeni de "teamă și aventură"⁷. În dilemele, spasmele și inconsistențele sale, această generație a capturat întreaga dramă a asumării modernității într-o cultură politică dominată de valori romantic-traditionaliste, autoritar-paternaliste și populisti-agrariene.⁸

Traducere de
Veronica JUNJAN

(continuare în numărul viitor)

NOTE:

* O versiune anterioară a acestui studiu a fost prezentată ca lucrare la conferință "Resistance and Collaboration in Europe, 1939-45: Experience, Memory, Myth, and Appropriation", Viena, 2-5 septembrie, 1993. Studiu a apărut cu titlul "România's Mystical Revolutionaries: The Generation of Angst and Adventure Revisited", în *East European Politics and Societies*, Volume 8, No. 3, Fall 1994.

1. Pentru relația dintre ideologia utopică și tirania politică, vezi Daniel Chirot, *Modern Tyrants: The Power and the Prevalence of Evil in our Age* (New York, 1994).

2. Autorii doresc să mulțumească cititorului necunoscut pentru orice comentarii și sugestii utile.

3. Vezi Vladimir Tismăneanu, "The tragicomedy of Romanian Communism", în Ferenc Fehér și Andrew Arato, ed. *Crisis and Reform in Eastern Europe* (New Brunswick and London, 1991), pp. 121-74. Pentru contribuții valoroase la analiza culturii politice românești contemporane și a bazelor ei

- ideologice, vezi Katherine Verdery și Gail Kligman, "Romania after Ceaușescu: Post-Communist Communism?" în Ivo Banac, ed. *Eastern Europe in Revolution* (Ithaca and London, 1992), pp. 117-47.
4. vezi Kenneth Jowitt, ed. *Social Change in Romania, 1860-1940: A Debate on Development in a European Nation* (Berkely, 1978). Pentru problemele de dinamică socială în societățile "înapoiate" (periferice, dependente) precomuniste, vezi Daniel Chirot, ed. *The Origins of Backwardness in Eastern Europe: Economics and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century* (Berkely and Los Angeles, 1989). Pentru una dintre cele mai articulate critici al "teologiei satului românesc arhaic" la tînărul Mircea Eliade, vezi Henri H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească* (București, 1983), pp. 151-219.
5. Vezi Michael Shafir, "Growing Political Extremism in Romania", *RFE/Research Report*, 2:14 (2 aprilie 1992), pp. 10-17; pentru asocierea inițială a lui Marian Munteanu cu societatea civilă din România și tratamentul său brutal de către mineri, vezi Vladimir Tismăneanu, "Homage to Golani", *The New Republic*, 30 iulie-6 august 1990, pp. 16-18.
6. Vezi Ilie Neacșu, "Iartă-ne Ceaușescu!", *Europa*, 160 (25-31 ianuarie 1994), p. 1; pentru o evaluare mai timpurie a acestei direcții, vezi Vladimir Tismăneanu și Mircea Mihăies "Infamy Restored: Nationalism in Romania", *East European Reporter*, 5:1 (ianuarie-februarie 1992), pp. 25-27. Pentru o remarcabilă abordare a etnocentrismului postcomunist, vezi Katherine Verdery, "Nationalism and National Sentiment in Post-Socialist Romania", *Slavic Review*, 52:2 (Summer 1993), pp. 179-203.
7. Vezi G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, a II-a ediție, revăzută și îmbunătățită (București, 1982), p. 947.
8. Pentru contribuții importante occidentale și românești la aceste probleme, vezi studiile lui Sorin Antohi, Matei Călinescu, Irina Livezeanu, Norman Manea, Adrian Marino, Virgil Nemoianu, Victor Neumann, Zigu Ornea, Dan Petrescu, Michael Shafir, Paul Shapiro, Lean Volovici, Ileana Vrâncă și Eugen Weber. Pentru Weber, cel mai semnificativ text este "Romania", în Hans Rogger și Eugen Weber, ed. *The European Right: A Historical Profile* (Berkely and Los Angeles, 1965); cel mai cuprinzător studiu asupra Gărzii de Fier este al lui Armin Heinen, *Die Legion "Ersengel Michael in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum*

Problem des internationalen Faschismus (München, 1986). Pentru o analiză documentată a dinamicii sociale a Gărzii, vezi Francesco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultra-naționalismului* (București, 1993). Ideologia legionară este extensiv examinată de Radu Ioanid în *The Sword of the Archangel: Fascist Ideology in Romania* (Boulder and New York, 1990).

VLADIMIR TISMĂNEANU - Born in 1951. He is Associate Professor of Government and Politics at the University of Maryland (College Park) and Associate Director of the University Center for the Study of Post-Communist Societies.

A frequent contributor to major American and European publications, he is the author of many articles and books including, most recently, *Reinventing Politics: Eastern Europe from Stalin to Havel* (New York: Free Press, 1992).

DAN PAVEL - Born in 1958. Philosopher, journalist and political analyst. He is Deputy Editor of *Polis*. He had an internship at the *The New Republic*. Visiting Professor at the University of Maryland.

He published *Bibliopolis. Essay on the metamorphosis of books; Etica lui Adam*.

Ce e o bună comunitate politică?

CRISTIAN PREDA

The author considers that a definitive answer to the question "What is a good political community?" is just an illusion and analyzes two consequences of this observation: the idea that there are not Founding Fathers and the idea that democracy has transformed from a regime into a religion (P. Manent). The Tocquevillian distinction between democracy as regime and democracy as état social is used for the analysis of some answers of "the-common-sense-man" to the initial question.

Părintii fondatori și răspunsul definitiv

Iată o întrebare care astăzi nu ne e dat să o auzim prea des. Cel puțin sub această formă, ea pare chiar să nu mai intereseze pe nimeni. De cîte ori am îndrăznit să o propun discuției – îngăduiți-mi, vă rog, această mărturisire* –, am fost imediat iscodit dacă nu cumva am intenția să vorbesc despre politică de la "înălțimea unui Părinte fondator". Un alt interlocutor mi-a cerut, la rîndul lui, să îi spun dacă dețin deja "un răspuns definitiv" la această întrebare. Avem aici de-a face cu două sugestii interesante, căci ele ne dezvăluie ce tipuri de răspunsuri sunt aşteptate ca soluții ale chestiunii mentionate. Pentru a fi ascultat, ar trebui, poate, de aceea, să precizez de la bun început că răspunsul pe care voi căuta să îl dau nu va împrumuta nimic din maiestatea unui Părinte fondator și nici din suficiența unui inseditat. Cu alte cuvinte, nu am de gînd să formulez o soluție previzibilă.

Căci, la drept vorbind, cum poate fi astăzi relevant răspunsul unui Părinte fondator? Mai mult decît atât, pot exista încă Părinți fondatori ai comunităților politice? Vom mai găsi oare însă al căror simplu discurs să instituie ordinea cea bună? Va fi acest discurs, dacă suntem dispuși să îl ascultăm ca și cînd ar veni de la un Părinte fondator, unul definitiv?

Replicile care pot fi date acestor chestiuni sunt numeroase. S-ar putea, de pildă, argumenta că nici nu au existat vreodată Părinți fondatori. Să ne gîndim – ni-

s-ar putea propune – la cei care, cu ajutorul unei metapoete, au fost numiți *The Founding Fathers*, "întemeietorii" celei mai libere dintre societățile moderne, cea americană!. Dacă ei nu sînt uitați cu totul – cine le mai știe numele în periferiile unui mare oraș american de astăzi? –, atunci cei care își mai aduc aminte de ei îi recuză pur și simplu sau îi înlocuiesc cu alții, politicieni considerați mai "luminati", mai "progresiști", în orice caz, mai "apropiați de noi". Postura lor cea mai bună rămîne finalmente aceea în care sînt consultați pentru a vedea dacă realitatea se mai află în acord cu spusele lor. Un neoconservator american, Irving Kristol, își punea, de pildă, mai demult această întrebare: oare cum ar privi Părinții întemeietori ai Americii imensa birocrație și caracterul anonim al marilor societăți americane din secolul nostru?² Kristol, foarte atașat, de altminteri, de lectura *Federalistului*, recunoștea, chiar formulînd întrebarea aceasta, că societatea americană e altceva decît o repetare ritualică a gesturilor/cuvintelor unor întemeietori. Într-o lume că a noastră, Ei nu există. Deci, se va conchide, nici nu au existat. Căci uitarea, contestarea ori chiar simpla lor consultare în vederea verificării adevărării noastre reprezintă un adevărat scandal ontologic, atunci cînd e vorba de o lume politică întemeiată o dată pentru totdeauna. O altă concluzie a unui asemenea raționament ar putea fi aceea că nici un răspuns nu e definitiv: "întemeietorii" s-au înșelați, neștiind unde vom ajunge. Iar dacă nici măcar ei nu au avut

dreptate pînă la capăt, atunci cu atît mai mult lumea actuală nu are temeuri pentru a mai pretinde un răspuns definitiv. Cu alte cuvinte, excelența tîne astăzi mai curînd de modă, de pasageră identificare cu o realitate *oarecare și nicidcum de claustrarea, fie ea și înătină, într-o unică realitate*³. Rezumînd, Părinții fondatori nu există și poate că nici nu au existat. Răspunsul definitiv e o iluzie.

Toate aceste concluzii ne apar cu atît mai paradoxale cu cît realizăm că trăim astăzi ceea ce, cu o altă metaforă poate, a fost denumit "vîrsta democratică". Așa cum scria, într-unul din excelentele sale articole, Pierre Manent, "democrația nu mai are astăzi un concurrent ideologic serios, cel puțin în lumea creștină", singura problemă rămasă fiind, în ochii tuturor, "devenirea democratică a popoarelor ce nu trăiesc încă deplin în prezentul democratic"⁴. Ei bine, cred că avem de-a face, dacă lucrurile stau așa, cu o situație cu totul specială. Si astăzi nu doar pentru că lipsa unui "concurrent credibil" face din opțiunea democratică un fel de "răspuns definitiv". Căci felul în care e propus/trăit acest răspuns e și mai interesant. Si iată de ce. Chestiunea "ce e o bună comunitate politică?" e întrebarea esențială a unei discipline numite filosofie politică. Aceasta s-a hrănit, de la începuturile sale grecești și, aș zice, pînă foarte recent, din cîmpul deschis de felurite răspunsuri date întrebării mentionate⁵. În plus, în ciuda diversității răspunsurilor, schema căutării lor a fost – de la Platon și Aristotel la Hobbes și Montesquieu ori la Leo Strauss și Raymond Aron – unică. Si anume, *compararea* diferențelor tipuri de regim – aceasta e noțiunea care înregistra ordinile comunitare – și *clasificarea* lor sfîrșeau întotdeauna, indiferent de criterii și rationamente, prin *afirmarea/declararea* ordinii celei bune⁶. Cu alte cuvinte, răspunsul la "ce e o bună comunitate politică?" înseamna întotdeauna o identificare a celei care era așa, între celelalte. Existau deci, în ochii tuturor filosofilor politici, mai înalte feluri de comunități, iar una dintre ele – fie ea și un mixt al celor reale –, era considerată a fi cea bună. Faptul că buna comunitate era un proiect, ca în filosofia politică clasică, sau că, dimpotrivă, ea exista în act, cum se întîmplă în cursurile modernilor, nu diminua nicidcum sensibilitatea filosofului politic în fața prezenței altor regimuri⁷.

Si astăzi e proclamată o ordine excelentă. Numele ei e arhicunoscut: democrația nu mai trimite însă, în nici un fel, la o comparație cu *prezența altor regimuri*. Căci doar ea există, "trăind, în sfîrșit, la timpul prezent", cum zicea același Pierre Manent. Poate doar trecutul apropiat mai servește drept contraexemplu. Altfel, ordinea cea bună e încarnată ori foarte aproape – insignifiant de aproape – de această grăgioasă condiție. Dintr-un regim, democrația a devenit o religie.⁸ Mai e acesta doar un răspuns definitiv?

Puteam acum observa mai bine cît de stranie e postura unui Părinte fondator. Cel declarat mai demult astfel pare a fi atît de departe de ordinea actuală, atît de neputincios în fața voinței noastre fecunde, încît nu mai are nici măcar "drept de cetate" printre noi. În plus, deși, din aceleasi motive, un răspuns definitiv e taxat astăzi drept neserios, consensul presupus de "religia democratică" lasă, aparent, loc doar unor chestiuni de detaliu. Opțiunea Maximă e clară: o presimțim cumva cu toții. A repetat la neînșis că democrația e comunitatea cea bună înseamnă a deveni plătitor, fiindcă toți știm deja asta. A-i atacă detaliile riscă, în schimb, să fie o probă a lipsei de modestie: cum să presupui că știi mai bine care sunt detaliile ordinii excelente?

Ar mai fi oare ceva de spus? Mai există filosofie politică dacă întrebarea pe care ea și-a pus-o întotdeauna a primit un răspuns definitiv? Mai are sens să pui această întrebare dacă prezența altor regimuri e inimaginabilă? Ce rost ar mai avea lectura Părinților fondatori, dacă ei sunt "depășiti de evenimente", căci n-au știut unde vom ajunge de fapt, și dacă nu ei au dat "răspunsul definitiv"? Cine a dat însă răspunsul? Noi?

Democrația: regim și stare a societății

Riscind să sporesc iritarea pe care o trezește abordarea chestiunii mecanismelor politice ale democrației, tocmai acum, cînd ea a devenit "religia" de care pomenea Manent, voi observa că întreg eșafodajul schițat adineauri ar primi o adevărată lovitură mortală dacă năsăr spune ceva de felul următor: înțemeietorii, presupuși a fi fost detronați astăzi, vorbeau, chiar fără a o institui pînă la capăt, despre o lume liberă. În consecință, nereușita lor praxeologică nu poate fi pusă sub semnul întrebării, cătă vreme libertatea e mereu imprevizibilă.

Pe de altă parte – s-ar putea continua –, consensul democratic nu e un răspuns definitiv. Căci esențială nu e Opțiunea Maximă, ci orice chestiune de detaliu, cu atît mai mult acolo unde e vorba de o Cetate care nu se mai reclamă decît de la cei care o alcătuiesc, refuzînd deci orice autoritate extramundană. Detaliile teoretice se pot dovedi și ele însemnate. Așa, de pildă, deosebirea dintre democrație ca regim și democrație ca stare a societății, distincție existentă la Tocqueville și admirabil comentată de Raymond Aron⁹, schimbă radical datele problemei. Căci, una e organizarea autorității (în acest caz, decizia prin majoritate) și alta e ordinea societății (absența de distincții de rang și de statut), chiar dacă ambele sunt desemnate cu ajutorul vocabulei "democrație".

O asemenea replică e cu adevărat remarcabilă. Ea aparține, în spirit, filosofilor politice liberale. Mi-ă îngădui chiar să adaug că, în opinia mea, obiectul principal al reflectiei politice trebuie să fie astăzi tocmai *lămurirea distincției dintre democrație ca regim și democrație ca stare a societății*. Pentru a proceda la o asemenea lămurire, există probabil o cale foarte bună: aceea de a vedea ce reprezintă azi ideea democratică în cugelele celor care trăiesc într-un regim democratic. Avem astfel ocazia de a reveni la un *stil de filosofie politică* pe care Leo Strauss îl consideră definiitoriu pentru începuturile sale clasice, un stil care a dispărut însă, din păcate, din scrierile modernilor. Strauss, probabil cel mai sagace filosof politic american al acestui secol, consideră că reflectia clasică era *naturală și vulgară*. *Naturală*, întrucât ea descoperea întâia dată chestiunile politice. Aceasta e și motivul pentru care originea studiază politica are nevoie să cunoască formularea problemelor ei la Platon sau la Aristotel. *Vulgară*, întrucât ea era situată în imediata vecinătate a opinilor din Cetate, filosofii vorbind limba negustorilor și a meșteșugarilor: în epoca sa clasică, filosofia politică nu făcea decît să compună opinile cetățenilor. În contrast, reflectia modernă îi apără lui Strauss ca fiind *derivată* – ea reformulând chestiuni deja puse – și *tehnicalizată*, căci limbajul specializat, influențat nefast de pozitivismul sociologic, a ajuns, la limită, din vecinătatea cetățeanului în cea a limbii de lemn totalitară.¹⁰

Cum pot fi însă înțelese – dacă ne hotărîm să revinem la ele – opinile omului democratic? Recursul la

Părinții fondatori nu capătă oare, la rîndu-i, un alt sens? Leo Strauss, cel invocat adineauri, credea că filosoful politic de azi ar trebui să fie, dintr-un anumit punct de vedere, foarte modest, iar, dintr-un altul, foarte îndrăzneț. El ar trebui să-și probeze modestia preferînd propriilor speculații interrogarea marilor spirite care l-au precedat. Dar ar trebui să fie îndrăzneț, întrucât, procedînd astfel, el se va afla confruntat cu niște monologuri exemplare: pentru Strauss, toți marii filosofi politici nu fac altceva decît să își transcrie monologurile. Cei care îi cercetează azi sunt siliți, în consecință, să monteze cadrul dialogului lor.¹¹ E posibil, adaug eu, ca acest dialog să devină inteligibil tocmai prin medierea părerilor simțului comun despre comunitatea politică, în cazul nostru, despre cea democratică. Profanul, omul simțului comun, va fi moderatorul unui dialog inedit. Căci marii înțemeietori au monologat. În schimb el, omul democratic, îi va face să comunice.

Voi încerca să ilustrez desfășurarea unui asemenea dialog evocînd cîteva din opiniile acestui om democratic referitor la bunătatea comunității căreia el îi dă substantă. Toate aceste răspunsuri mi se par a fi eroante, în interpretarea lor curentă, pe care caut să o recupererez aici. Nu procedez aşa din întîmplare. Cred, pe urmele lui Pierre Manent, că e realmente mult mai ușor să cazi de acord asupra unei erori decît să construiești un adevăr. Nu vreau deci să vă arăt că profanul se înșeală de fiecare dată, ci am mai curînd intenția să evoc felul în care el o face uneori. Dacă ar fi putut asista la un asemenea spectacol, cei pe care ne temem astăzi să-i mai numim Părinții fondatori ar fi avut ocazia să constate, cred eu, că întrebările eterne ale filosofiei politice au devenit, reformulate, un bun comun. Lipsiți de iluzia de a mai putea înțelege ceva, noi vom privi răspunsurile eroante la aceste întrebări ca pe o probă a excelentei democrației. Într-adevăr, ca *regim*, ea îngăduie, fără a le pedepsi cumva, erori pe care alte regimuri nu le-ar fi considerat nicidcum *starea* însăși a societății în care ele funcționau. Dar dacă orice opinie democratică e astăzi tolerată, cum oare ar putea fi excluși din indulgența Cetate tocmai Părinții fondatori?

Opiniile omului democratic

Primul răspuns al omului democratic pe care aș vrea să-l supun atenției este următorul: *e bună comunitatea în care guvernează cei pe care eu îi votez*.

În principiu, cel care afirmă așa ceva presupune că se află în acord – la limită, într-un acord perfect – cu cei care guvernează sau urmează să guverneze. Ceea ce e aici în joc este reprezentarea și acesta e motivul pentru care voi aborda pe scurt felul în care este ea gîndită în mod curent.¹² Două mi se par a fi paradigmile dominante. În prima variantă, reprezentarea e considerată o *fidelă reproducere* a ideilor, afectelor, gîndului celor laiți. Reprezentantul e astfel “dintre noi, ca noi și – evident, nu? – pentru noi”. El e dublul nostru mai activ și mai gălăgios, asta în măsura în care politica rămîne o îngemânare a acțiunii și a cuvîntului, aşa cum o concepeau deja grecii. O a doua modalitate de a gîndi reprezentarea e cea care vede în ea o *expresie aristocratică*: reprezentantul meu este/trebuie să fie cu totul altceva decît mine, pur și simplu pentru că el vede/trebuie să vadă mai bine “ce-i de făcut” și știe/trebuie să știe cum anume va fi împlinit folosul comunității.

De fapt, acordul cu *copia fidelă* și respectiv cu *aristocratul luminat* nu poate fi niciodată perfect, căci o mulțime de instanțe mediază azi relația dintre guvernați și guvernanti (presa, întîlnirile electorale etc.). Dar nu acesta e faptul cel mai important. Mult mai interesante se arată și consecințele invocării acestui acord drept condiție a bunătății comunității politice. Astfel, în prima variantă, supozitia acordului trimite de cele mai multe ori la o concluzie ilegitimă, de felul “la urma urmei, dacă suntem chiar la fel, și eu pot guverna tot atât de bine”. Cred că visul oricărui dictator nu începe altfel. Mai precis, dictatorul are iluzia că poate identifica acele acte politice absolut necesare în opinia tuturor semenilor săi. Vanitatea implicită a acestei pretenții nu e egalată, în proporțiile sale, decît de nesinceritatea cu care el proclamă că oricine ar putea duce la bun sfîrșit aceste acte. Deci și dictatorul. Sau – de ce nu? – mai ales el.

În a doua variantă, cea în care se presupune că reprezentantul e un soi de aristocrat bun și luminat, dar, la limită, peste unul dintre acele cazuri pe care Popper le consideră drept caracteristice pentru o judecată politică imorală: căci a afirmă “clar și distinct” că X sau Y e reprezentantul potrivit, pentru că el vede mai bine decît toți ceilalți “ce-i de făcut” înseamnă, pentru profan, a presupune că toți ceilalți sunt răi. Această presu-

punere e profund imorală – explica Popper – întrucît ea elimina (ca și cealaltă variantă, adaug eu) posibilitatea ca noi însine, fericii alegători ai reprezentantului luminat să ne înșelăm vreodată.¹³ Cine acceptă că el însuși se poate înșela, că eroarea va fi uneori mai aproape de el decît de ceilalți, nu va lega niciodată bunătatea comunității de votul care va decide cine o va guverna pentru un timp.

Cuvintele “clar și distinct”, pe care le-am folosit adineauri, nu au fost introduce înțimplător în discuție. Descartes, profetul clarității și distincției, credea, într-adevăr, că nu există critic mai bun al propriei opere/actiuni în afara autorului însuși și, deci, că orice critică externă e complet inutilă.¹⁴ Astă e de fapt forma rezonabilă – și ce filosof pare mai rezonabil decît Descartes? – în care se prezintă legitimitatea dictatorului.

La drept vorbind, există și o replică mai scurtă la adresa primei opinii a omului democratic referitoare la bunătatea comunității. Ea ar suna astfel: nu poți spune că e bună comunitatea în care guvernează cei pe care îi alezi pur și simplu pentru că tiranul poate deveni și el eligibil. Altfel spus, nimeni nu va fi dispus să accepte drept convenabilă această formă de răspuns dacă va realiza că guvernanții aleși pot propune, de pildă, uciderea tuturor celor cu ochi albaștri (1) și că guvernul însuși poate cădea sub amenințarea unei condiții tot atât de arbitrară ca și cea a ochilor albaștri (2).

Acestea sunt cîteva din motivele care mă fac să cred că opinia ce leagă bunătatea comunității de propriul reprezentant și de firea acestuia e cu totul nesatisfăcătoare. Subscriu, de aceea, punctului de vedere al lui Popper, care ne invită să formulăm chestiunea autorității nu în termeni de persoane, ci în termeni instituționali.

(continuare în numărul viitor)

NOTE:

1. Vezi *The Federalist Papers* (1788), care reunește cele mai importante opinii ale Părinților fondatori americanii (Alexander Hamilton, John Jay și James Madison), care

* Articolul reproduce, cu minime modificări, dar păstrând tonul coloocial al expunerii, textul unei conferințe pronunțată în decembrie 1994, la Centrul pentru Studiul Mentalităților Europene din București.

8. Pierre Manent, “La démocratie comme régime et comme religion”, loc. cit., p. 75.

9. Vezi Raymond Aron, “Alexis de Tocqueville et Karl Marx”, în *Essai sur les libertés* (1965), Calmann-Lévy, 1985, p. 21-70.

10. Leo Strauss, *Qu'est-ce que la philosophie politique?*, P.U.F., 1992, p. 32-34.

11. Leo Strauss, “What is liberal education?”, în *Liberalism, Ancient and Modern*, New York, Basic Books, 1968, p. 3-8. O traducere românească a acestui text apare în *Sfera Politicii*, no. 11/nov. 1993, p. 31-32.

12. Pentru o abordare recentă a chestiunii reprezentativității, vezi Bernard Manin, *Principes du gouvernement représentatif*, Calmann-Lévy, 1995, în special capituloare IV (“Une aristocratie démocratique”, p. 171-205) și VI. 3 (“La démocratie du public”, p. 279-302).

13. Karl R. Popper, *La Lezione di questo secolo* (1992), trad. fr., Anatolia Editions, 1993, p. 104. O recenzie a acestei cărți în *Polis* no. 3/1994, p. 202-207.

14. Vezi *Discours de la méthode*, partea a VI-a: “je n'ai quasi jamais rencontré aucun censeur de mes opinions qui ne me semblât ou moins rigoureux ou moins équitable que moi-même” și, de asemenea, “on ne saurait si bien concevoir une chose, et la rendre sienne, lorsqu'on l'apprend de quelque autre que lorsqu'on l'invente soi-même”.

CRISTIAN PREDA - Born in 1966. He graduated of the Faculty of Philosophy, University of Bucharest. He holds a DEA of the University of Sorbonne and is preparing his Ph.D. thesis with Pierre Manent at the EHESS.

Currently, working as Teaching Assistant at the FISH, University of Bucharest.

He published articles and studies in *Sfera Politicii*, *Polis*, *LAI*, *Dilema*.

Reguli și comportamente

ROMULUS BRÂNCOVEANU

In this article the author applies the conceptual distinction "normative rules-constitutive rules", formulated by John R. Searle, to the study of mentalities during the transition periods.

NÎN MOD OBIȘNUIT, noi acordăm mentalităților un sens conservator și negativ. Mentalitățile, în nici un caz nu contribuie la schimbare și nu pot fi, la rîndul lor, ca obiect al schimbării, modificate cu una, cu două; sau numai anumite mentalități, în anumite situații, pot favoriza schimbarea. Asemenea idei sunt un loc comun în opinia despre tranziție. Cum primesc mentalitățile această semnificație conservatoare și negativă? (Folosesc cuvîntul "mentalitate" aşa cum apare el în jocurile obișnuite de limbaj, cu referire la idei, valori, scheme comportamentale sau moduri de a fi.)

Sociologia germană clasică a produs distincția între *Gemeinschaft* (comunitate) și *Gesellschaft* (societate). Tönnies, cel care a formulat-o, înțelegea prin *comunitate*, colectivitățile bazate pe voință organică, iar prin *societate*, cele bazate pe voință arbitrară. Comunitatea este o formă de viață intimă și naturală, organică – societatea, una artificială și mecanică, neorganică. El prezintă aspectele celor două forme de viață socială astfel: *comunitate*: voință organică (comunitară) – fără individualizarea membrilor – interese comune – credință – religie – moravuri, cutume – solidaritate naturală – proprietate colectivă; *societate*: voință individuală – individualizarea membrilor – interese individuale – doctrină – opinie publică – gusturi și mode – solidaritate contractuală – comerț – proprietate privată. Comunitatea și societatea sunt forme de viață opuse (în Tönnies, F., *Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie*, 1920, Berlin). În colectivitățile moderne, societatea, dominantă, coexistă cu diferite reminiscențe ale formelor de viață comunitară. În contradicție cu Tönnies, Weber înțelege că societatea este un produs al comunității, ordinea socială capitalistă fiind o realizare a spiritului protestant. Așa-

dar, pentru Tönnies, societatea se opune comunității, în timp ce pentru Weber ea este puternic influențată, produsă de aceasta. Astăzi a învins vizuirea lui Weber, întrucât există aproape un acord intelectual general potrivit căruia aspectele comunității influențează sau condiționează, într-un fel sau altul, ordinea socială. Sistemele democratice capitaliste sunt considerate, astfel, o caracteristică a comunităților occidentale, în timp ce aceleași sisteme ar fi nepotrivite comunităților est-europene, ruse, africane, arabe etc. (Acest acord reprezintă o formă de eurocentrism, deoarece recunoașterea valabilității egale a comunităților are un sens exclusivist – numai unele dintre ele sunt apte de democrație –, în timp ce altă formă a eurocentrismului se baza pe neutralizarea valorică a comunităților extraeuropene.)

Cuplul *Gemeinschaft-Gesellschaft* este, aşadar, în anumite situații, asimetric din punct de vedere politic. Mai mult, în cazul țărilor est-europene se poate considera că societatea, în forma ordinii socialiste, s-a dezagregat, lăsând loc liber de manifestare comunității, care își reconstituie nivelele economico-sociale și politice. În acest context, se spune: capitalismul nu se potrivește cu felul nostru de a fi, românul nu are etica muncii, noi nu avem tradiții democratice, există mentalități mai noi sau mai vechi, în sensul că aparțin tradiției sau reprezentă achiziției din perioada comunistă, care se opun, înțîrzie, denaturează, detură sau, cel puțin, nu sunt tocmai favorabile tranziției la societatea democratică de piață. Cuvîntul "mentalitate" are, în asemenea aprecieri, o puternică semnificație negativă. El apare cu precădere atunci cînd se vorbește de ceea ce este rău, neconvenabil și nu corespunde așteptărilor noastre față de oameni sau de procese. (Explicația prin mentalități a diferitelor fenomene este considerată mai interesantă,

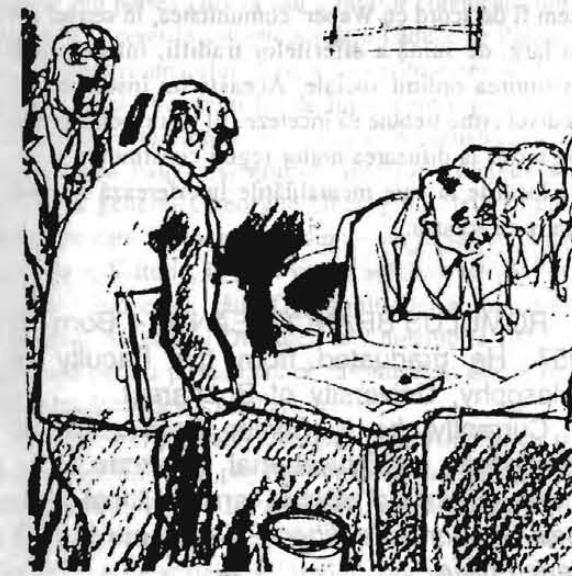
mai îndreptățită de situația de fapt și mai profundă decît explicația prin interese, anumite condiții sociale etc. De altfel, această orientare a opiniei corespunde, într-un plan mai larg, unui moment de dominație a interpretărilor culturaliste în teoria socială și, prin reflecțare, în discuția intelectuală mai generală.)

Așadar, noi suntem dispuși să observăm și să interpretăm, cu precădere, prin mentalități atunci cînd *Iucrurile nu sunt aşa cum trebuie să fie*, cînd așteptările noastre sunt contrazise și, în general, atunci cînd regulile de rationalitate pe care noi le considerăm valabile sau dezirabile pentru situația dată nu se realizează în comportamente derive sau există comportamente care contrazic aceste reguli. Observațiile și interpretările noastre au, astfel, o puternică orientare normativă – folosesc, aici "normativ", în sensul obișnuit al cuvîntului – și, în același timp, ele judecă diferențele comportamentele în funcție de regulile pe care le urmează. Dintr-o perspectivă mai teoretică, există două tipuri de reguli în funcție de care noi considerăm că asemenea comportamente, precum și ideile și valorile pe care le angajează, sunt expresia mentalităților: *reguli normative* și *reguli constitutive*. Potrivit definițiilor lui John R. Searle, *Speech Acts* (1969, Cambridge University Press, cap. 2, secț. 5, *Reguli*), *reguli normative* se re-

feră la comportamente preexistente indiferent de aceste reguli. Asemenea reguli sunt regulile de polițe, de exemplu, care conduc relațiile interpersonale ce există independent de ele. Regulile constitutive nu sunt doar normative, nu-ți spun doar cum trebuie să faci; ele creează și definesc noi forme de comportament, care nu pot exista în lipsa lor. Searle exemplifică acest tip de reguli cu jocurile sportive. Regulile jocului de fotbal, de pildă, nu ne spun doar cum se joacă fotbalul; ele creează totodată acest joc, care, fără ele, nu ar exista.

Putem aplica această distincție – reguli normative-reguli constitutive – atât observării mentalităților, cît și orientării propriu-zise a comportamentelor. (Ce-i drept, această aplicare nu este tocmai riguroasă, conceptual vorbind. O consider, în orice caz, profitabilă la nivelul interpretării și, teoretic, relativ îndreptățită, pentru că distincția e mai curînd una metodologică decît una pur descriptivă. Astfel, e de discutat în ce măsură există reguli sociale pur normative, adică referindu-ne la exemplul regulilor de polițe, dat de Searle, dacă anumite conținuturi ale relațiilor personale nu există decît în măsura în care sunt create de regulile de polițe – normative. Este foarte adevărat că, atunci cînd un bărbat, de pildă, se întîlnește cu o femeie în dreptul unei uși, îi deschide ușa și o lasă să treacă prima sau nu, și comportamentul lui urmează sau nu această regulă și că "un bărbat și o femeie se pot întîlni în dreptul unei uși", ca fapt, indiferent dacă există sau nu o regulă care să le spună cum să se compore. Totuși, prin faptul că există sau se formulează o regulă pe care o putem învăța sau nu se poate cere să o respectăm, intrăm într-un joc nou. Manualele de bună purtare sunt pline de indicații despre modul cum trebuie să se compore un bărbat cînd intră cu o femeie în restaurant, de pildă, încît faptul brut al acestei relații interpersonale se modifică simțitor, căpătă un alt conținut, strîns legat de regulile avute în vedere, este un comportament politic sau nepolitic, în funcție de anumite amănunte. Ar fi prea complicat, aici, să prezint modul în care Searle evita o asemenea discuție pentru actele de vorbire. Însă, dacă aşa stau lucrurile, înseamnă că putem folosi distincția reguli normative-reguli constitutive într-un sens mai slab.)

În mod evident, aproape tot ceea ce ține de democrație și economie de piață poate fi înțeles în sensul

regulilor constitutive. Noul sistem politic și economic creezează un comportament care nu ar fi putut exista fără instituționalizarea sa: "a alege", de exemplu, "a reprezenta interesele alegătorilor", "a întreprinde" și.m.d. În observarea acestor comportamente noi înregistram, de obicei, o serie de aspecte care nu corespund regulilor pe care noul joc economic și politic le impun: "se aleg oameni și nu programe", "partidele nu reprezintă interesele unui segment electoral anume", "există puțini întreprinzători adevărați, restul sunt speculanți" și.m.d.

Atunci cînd nu e acuzată decît lipsa de cunoaștere sau de mijloace în respectarea sau aplicarea regulilor, aceste aspecte sunt puse pe seama mentalităților, adică sunt private ca o prelungire sau o reproducere a unor comportamente preexistente: "paternalismul", "politicianismul", "bișnița" și.m.d. Ele și regulile normative care le corespund – în exemplul de mai sus, cum ar putea fi: "trebuie să vorbești pe înțelesul poporului pentru a cîștiga alegerile", "trebuie să te menții cu orice preț la putere", "trebuie să nu îți seamă de nimic pentru a te îmbogăți" –, interferează în mod negativ cu regulile constitutive, formînd ansambluri sociale specifice, pe care le înregistram cu termeni precum: "proces de tranziție", "democrație originală", "criptocomunism", "aşa-zisă economie de piată" etc. Prezența unor comportamente neîncadrate în regulile constitutive este și mai evidentă atunci cînd ne referim la idei, valori și moduri de a fi care dau exemple de mentalități ușor recognoscibile – mentalitatea apare aici ca o chestdiune de psihologie –: naționalism, orientare către ordine autoritară, lipsă de solidaritate socială și individualism exclusivist, pasivitate, acceptare a orice etc.

Aceste idei, valori, comportamente, moduri de a fi pot fi asimilate conceptului de comunitate. Ele sunt, într-un fel, *organice* – li se recunoaște o anumită permanență, înrădăcinare sau intimitate cu viața socială, exprimă o voință comună și sunt "în firea lăcerurilor" –, se opun *societății* și influențează modul de constituire a acestora, forma și conținutul noului contract social: vezi, ca exemplu, discuțiile și confruntările în legătură cu forma de stat, în care un argument este tradiția istorică, un alt argument este poziția populației față de ideea monarhică – va-să-zică mentalități –, iar alte argumente situează problema în perspectiva teoretică a

dezirabilității monarhiei. (Multe dintre așa-zisele mentalități comuniste sunt rezultatul regulilor constitutive comuniste, care au rămas să ființeze indiferent de instituții care le corespund. Aceasta înseamnă că timpul acționează în direcția naturalizării regulilor constitutive, în așa fel încât acestea, în anumite situații, se transformă în reguli normative.)

Se ridică o serie de întrebări: în ce constă, în fond, dincolo de pură fenomenologie, conflictul dintre regulile normative și regulile constitutive?; cum pot fi deriveate comportamentele de tip constitutiv din norme de același tip altfel decît prin învățare discursivă?; ce comportamente aberante se dezvoltă în lumina noilor reguli constitutive? și.m.d.

Pentru sfîrșitul acestui eseu, găsesc însă mai interesantă următoarea constatare: oamenii acționează, și așa o fac de obicei și aproape toti, fără o conștiință clară a schemei raționalității propriei lor acțiuni. Din acest punct de vedere, mi se pare o presupozitie absurdă că ei ar fi putut învăța noul joc democratic peste noapte. Dimpotrivă, cea mai mare parte a pragmaticii sociale, în momentele de schimbare a regulilor constitutive rămîne în vechile ei forme și mai degrabă include noile forme de raționalitate în contextul său decît să se orienteze în funcție de acestea. Din acest punct de vedere, putem fi de acord cu Weber: comunitatea, în sensul cel mai larg, de sumă a diferitelor tradiții, influențează constituirea ordinii sociale. Aceasta nu înseamnă că discursul critic trebuie să înceteze. El poate contribui în mod serios la difuzarea noilor reguli constitutive și indică locurile în care mentalitățile interferează în mod negativ cu acestea.

ROMULUS BRÂNCOVEANU - Born in 1957. He graduated from the Faculty of Philosophy, University of Bucharest.

Currently, he is Senior Researcher at the Institute for Educational Sciences.

He published articles and political analyses in *România liberă*, *Contrapunct*, 22, *Sfera Politicii*.

Arhive secrete

ROBERT LEVY

CÎND SE DISCUTĂ evoluția României comuniste în timpul perioadei staliniste, se descoperă în mod invariabil o contradicție. Deși comuniștii români de frunte au fost în mod consecvent priviți ca fiind extrem de servili față de dominia sovietică, ei însuși au servit Kremlinului un proces anti-titoist, așa cum au făcut-o contemporanii lor din Ungaria, Albania, Bulgaria și Cehoslovacia. În timp ce România epura varianta sa de "co-conspirator titoist", pe ministrul Justiției Lucrețiu Pătrășcanu, chiar înainte de expulzarea lui Tito din Cominform, ea nu-l aducea în fața justiției pînă în 1954, adică la un an după moartea lui Stalin și încheierea campaniei anti-titoiste.

Și, în timp ce s-a publicat mult despre cazul Pătrășcanu în România (mai ales documente ale Comisiei C.C. al P.C.R. de investigare a cazului Pătrășcanu, în *Cuvîntul* și în *Magazin istoric*, în 1991 și 1992), totuși, întrebări precum: care a fost cauza acestei întîrzieri? își aşteaptă răspunsul. De exemplu, a existat cu adevărat o opoziție din partea cătorva sau a tuturor conducătorilor comuniști la cererile sovieticilor de a-l aduce pe Pătrășcanu în fața tribunalului? Sau, a fost eliminarea lui Pătrășcanu legată în vreun fel de luptă pentru putere ce avea loc între factiunea "moscovită" a ministrului de Externe Ana Pauker și grupul "interior", condus de secretarul general Gheorghe Gheorghiu-Dej? Documentul pe care îl prezentăm acum – un raport scris de lt. col. Ioan Șolțiu, în acea vreme șeful investigațiilor în cazul Pătrășcanu, către Gheorghiu-Dej și ministrul de Interne, Alexandru Drăghici, la 7 noiembrie 1952 – sugerează pentru prima dată că răspunsul la aceste întrebări era într-adevăr unul afirmativ.

Membru al primului Comitet Central al P.C.R. și cel mai proeminent și popular comunist român în perioada imediat postbelică, Pătrășcanu a fost "reținut" pe 28 aprilie 1948 "pe baza unei depozitări a lui Gheorghiu-Dej" și la solicitarea sovieticilor. A fost ținut

într-o casă secretă a partidului, la Băneasa, unde a fost interrogat de către o comisie special instituită, compusă din Teohari Georgescu, Iosif Ranghet, Alexandru Drăghici și, uneori, chiar Gheorghiu-Dej însuși. Dar anchetă s-a blocat imediat, căci Pătrășcanu a respins cu încăpăținare toate acuzațiile aduse, inclusiv cea factuală, clară, că încercase să fugă din țară cu ajutorul asociaților săi Nicolae Betea, Anton Rațiu și Pavel Constantin. Comisia a fost dizolvată după mai multe luni de interogatori fără nici un rezultat. Cu toate acestea, în ciuda promisiunii lui Teohari Georgescu că o să-l elibereze pe Pătrășcanu (descrișă aici de Șolțiu), pe 24 august 1948 a fost emis un mandat de arestare, în care Pătrășcanu era acuzat de a fi agent al burgheziei și al serviciilor de spionaj engleze și în care se cerea închiderea lui în penitenciarul Jilava. Pătrășcanu n-a fost însă închis la Jilava, ci ținut în arest la domiciliu, împreună cu soția sa Elena, într-o vilă de la Snagov, iar cazul nu a fost preluat de poliție, așa cum stipula mandatul de arestare, ci a fost investigat în continuare de partid, timp de peste un an de la data emiterii mandatului. De-abia în momentul în care ancheta partidului s-a încheiat în mod oficial, după 17 luni în care nu fusese găsită nici o dovadă a vinovăției lui Pătrășcanu, el a fost predat, în stare de arest, poliției secrete și transferat S.S.I.-ului (Serviciul Secret de Informații de pe lîngă Consiliul de Miniștri) în octombrie 1949, din ordinul personal al Gheorghiu-Dej.

Transferarea cazului la S.S.I. s-a datorat presiunilor sovietice. Este semnificativ faptul că momentul a coincis cu pregătirea procesului Rajk la Budapesta, proces care a început pe 16 septembrie 1949. La acest proces, unul dintre acuzați, Lazar Brankov, a afirmat că Pătrășcanu "vroia să ducă la îndeplinire planurile lui Tito în România" și anume, crearea unei federații de "state democratice burgheze", pro-occidentale, în Balcani. Presiunile s-au accentuat odată cu întrunirea celei

de-a treia conferință a Cominform-ului, în noiembrie 1949, în cursul căreia Gheorghiu-Dej a citit un raport în care Pătrășcanu era demascat ca agent american și britanic, împreună cu Rajk, Tito și Traicho Kostov din Bulgaria. Hrușciov a confirmat că "raportul fusese pregătit la Moscova de către Iudin, Suslov și Malenkov", iar mesajul către români era clar: raportul "îndruma organele de anchetă să fabrice dovezi care să confirme, cu orice preț, aceste acuzații".

La o zi de la predarea sa S.S.I.-ului, Pătrășcanu încercase să se sinucidă, lăudându-și venele de la ambele mîini cu o lamă de ras, pe care apoi a rupt-o în bucăți și a înghițit-o pentru a nu lăsa să se afle identitatea persoanei care i-o procurase. Odată restabilită sănătatea sa, a început să fie interrogat de Petrescu Petre (Gonea-ruc), șef al Direcției de Contraspionaj din S.S.I., care, potrivit memoriorilor lui Șoltuțiu, l-a tratat pe Pătrășcanu cu un respect și o grijă deosebite. Într-adevăr, șeful S.S.I., generalul Serghei Nicolau, a confirmat că lui Pătrășcanu i s-a acordat "un tratament preferențial" pe timpul cât a fost închis la Jilava, după care a fost mutat într-o vilă confortabilă, unde i se aducea mâncare de la restaurant sau de la cantina C.C. și unde nu a mai fost supus interogatoriilor nocturne. Oare, un astfel de tratament "tovărașesc" a fost aplicat din ordinele conducerii partidului, după încercarea de sinucidere a lui Pătrășcanu? Și, dacă este așa, a fost conducerea de partid unită în această atitudine?

În ciuda măsurilor de precauție luate de către S.S.I., Pătrășcanu a încercat să se sinucidă pentru a doua oară, în martie 1950, lăudându-se supradoză de somnifere. Cîteva zile mai tîrziu, investigarea a fost transferată Ministerului Afacerilor Interne (M.A.I.), iar ancheta a fost suspendată pentru o perioadă de aproape şase luni, timp în care ofițerii M.A.I. au revăzut cazul. Potrivit mărturiei șefului Securității, Pantușa Bodnarenco (Gheorghe Pintilie), în 1967, în fața Comisiei C.C. de investigare a cazului, eliminarea a fost sprijinită după ce "unii tovarăși din conducerea partidului" susținuseră, în ședințele la care participase și el, "că nu se poate să nu fi existat o legătură de natură dușmanoasă partidului" între Pătrășcanu și ceilalți deținuți din grupul său, în ciuda interesului activ manifestat de numeroșii consilieri sovietici ai M.A.I., care primiseră

sarcina de a se ocupa de acest caz, după ce supervizaseră procesele și epurările din alte țări comuniste, ca și a interesului unui funcționar superior al ambasadei sovietice, care raporta în mod regulat superiorilor săi de la Moscova progresele înregistrate de anchetă. Dezvăluie textul lui Șoltuțiu identitatea acelor nenumării lideri ai partidului ce și exprimau îndoiala asupra validității cazului? Ar trebui amintit că Gheorghiu-Dej a contestat în mod public afirmațiile că nu existau dovezi ale vinei lui Pătrășcanu atunci cînd, în mai 1951, într-un mare discurs, spunea că "a fost dovedit" că Pătrășcanu "avea, de multă vreme, legături cu agenții dușmani...". Spre deosebire de Gheorghiu-Dej, Ana Pauker se abținea în mod vădit de la condamnarea sau chiar mentionarea numelui lui Pătrășcanu în oricare dintre discursurile ei, tipărite apoi în *Scînteia*, de-a lungul perioadei de detenție a lui Pătrășcanu.

În februarie 1951, anchetarea lui Pătrășcanu a fost reluată la Direcția de Investigații a M.A.I., condusă de Mișu Dulgheru și g-ral Gheorghe Mazuru. La 26 mai avea loc o nouă escaladare a cazului: arestarea cunoscutului inginer Emil Calmanovici, în baza ordinelor personale ale Gheorghiu-Dej. Calmanovici a fost asistentul lui Remus Koffler, pe atunci membru în C.C., și

Pătrășcanu și că Pătrășcanu se făcea vinovat doar de unele abateri și greșeli față de partid, dar nu și de fapte penale.

Cu toate acestea, pe 4 septembrie, ziarul *Pravda* publica un articol semnat de Gheorghiu-Dej, în care acesta scria: "Imperialismul a suferit o mare înfrângere prin demascarea unor trădători învederăți, provocatori și agenți plătiți ai burgheziei, ca Rajk, Kostov, Pătrășcanu, Koci Dzodze și alții, conduși de centrul spionajului american de la Belgrad – banda lui Tito-Rankovici... L-am tolerat o vreme pe Pătrășcanu în Comitetul Central, deși manifesta tendințe oportuniste și avea un trecut îndoianic. În primăvara anului 1948, atunci cînd Pătrășcanu și complicitii lui au fost demascați, s-a dovedit că ei constituiau o rezervă secretă a dușmanului în conducerea partidului nostru. Penetrarea agentilor dușmani în conducerea partidului nostru se explică prin faptul că, în timpul războiului și imediat după aceea, vigilența noastră era slabă și cunoașterea temeinică a situației cadrelor nu constituia o preocupare serioasă". Această ultimă reacție era un atac deghizat la adresa Anei Pauker, destinat să dezvoltă în cursul epurării ei, iar articolul semnală o presiune reinnoită a sovietiștilor pentru judecarea lui Pătrășcanu.

Dar Pauker a parat în mod izbitor apelul lui Gheorghiu-Dej pentru creșterea vigilenței, atunci cînd, în fața Școlii de Partid Idanov, pe 17 aprilie 1952, a tînuit ceea ce s-a dovedit a fi ultimul ei discurs: "Noi avem dușmani numeroși în afara țării. Înăuntrul țării ei sunt relativ puțini și slabii. Sunt dați înapoi, au fost bătuți". Aceste cuvinte au fost deseori citate în timpul procesului ei, în documente nepublicate ale partidului, denunțând-o pe Pauker pentru negarea faptului că activitatea dușmanului se intensifică pe măsură ce socialismul înaintă, un principiu al stalinismului pe care s-a pus un accent deosebit în articolul lui Dej din ziarul *Pravda*. Pauker a fost condamnată în documentele de partid și pentru "neglijarea experienței sovietice și ajutorului dat de consilierii sovietici..., și a nu fi luat măsuri pentru punerea în aplicare a sfaturilor acestora". Și, potrivit unui număr de membri C.C., prezenți la plenaria C.C., din mai 1952, care i-a eliminat, atât Ana Pauker cît și Teohari Georgescu au fost condamnați în plen pentru că nu au sprijinit ancheta lui Pătrășcanu,

chiar dacă această acuzație nu a fost inclusă în rezoluția plenarei. Într-adevăr, se pare că ei au constituit ținta atacului principalului consilier sovietic al M.A.I., Alexandr Mihailovici, atunci cînd acesta contestase rezultatele investigării lui Pătrășcanu anterioare anului 1952, "căci din își – sovieticii – au toate datele în legătură cu atitudinea dușmănoasă și trădătoare a lui Pătrășcanu, încă de pe timpul cînd se afla la Moscova ca reprezentant al P.C.R. pe lîngă Komintern".

Una dintre primele acțiuni ale lui Alexandru Drăghici, după înlocuirea lui Georgescu din funcția de ministru de Interne, a fost să redeschidă ancheta lui Pătrășcanu, cu un grup de investigare special creat, condus de Șoltuțiu și de consilierul său sovietic Tiganov, și subordonat direct lui Drăghici. (Fostul șef, Dulgheru, a fost arestat în noiembrie 1952 și acuzat de spionaj.)

Memoriul lui Șoltuțiu a fost scris la două luni după reluarea anchetei în aceste noi condiții și sugerează că au existat planuri de a combina cazurile Pătrășcanu și Pauker-Luca-Georgescu. Trebuie menționat că Șoltuțiu a scris acest memoriu în timpul procesului lui Slansky, de la Praga, care combina cazurile evreilor moscovici Slansky și Geminder cu cel al comunistului autohton Vladimir Clementis. De asemenea, documentul apare ca având o frapantă similaritate cu evenimentele din Polonia unde sovieticii, pare-se, au insistat în acea perioadă pe legarea acuzării lui Gomulka cu cea a evreului moscovit Jakub Berman.

Dar, dacă un astfel de proces a fost cu adevărat planuit, s-a renunțat la el odată cu moartea lui Stalin, în martie 1953. Într-adevăr, în ciuda mărturiei contrare a lui Gheorghe Apostol, pe atunci membru al Biroului Politic, se pare că presiunea sovietică pentru procesul lui Pătrășcanu a început efectiv în perioada imediat poststalinistă, cînd sovieticii au început promovarea unor comuniști autohtoni în conducederea țărilor din bloc, mai ales a celor care, ca Pătrășcanu, erau neaținși de stalinism. De aici înainte, se pare că sovieticii nu au mai prezentat nici un interes în problema și i-au dat lui Dej mîna liberă pentru a continua după cum consideră potrivit. Aceasta era concluzia lui Simion Bughici, înlocuitorul Anei Pauker ca ministru de Externe, care afirma că sovieticii nu mai vizau comuniștii autohtoni, după ce i se spuse de către o serie de ofi-

ciali sovietici, în 1953, că "noi am greșit față de Tito"; a ministrului de Interne Alexandru Drăghici, care i-a dezvăluit lui Eduard Mezincescu că dosarele procesului Pătrășcanu, din 1954, au fost puse la dispoziția consilierilor sovietici de la Ministerul de Interne, dar au fost restituite cu o notă potrivit căreia guvernul sovietic nu mai era interesat de acest caz; a lui Belu Zilber, care i-a spus prietenului său apropiat, Henri Wald, că sovieticii erau complet indiferenți în timpul procesului lui Pătrășcanu (și Zilber); și a lui Eugen Szabo, care a fost un martor de primă mînă al acestei indiferențe în calitatea sa de final ofițer M.A.I. în acea perioadă. Mai mult decît astă, Miron Constantinescu a dezvăluit faptul că a fost trimis la Moscova, în 1954, cu dosarul lui Pătrășcanu, pentru a primi aprobarea din partea sovieticilor a procesului, dar i s-a spus de către Malenkov: "Vă vîrvește!" ("Vashe delo"). Astfel, Gheorghiu-Dej, care a resimțit puternic faptul că Pătrășcanu reprezenta pentru el o amenintare și mai mare odată cu apariția unui dezgheț în politică sovietică, a ordonat procesul lui Pătrășcanu în aprilie 1954, după ce sovieticii puseseră, în sfîrșit, capăt insistenței în privința procesului, fiind însă incapabili să o facă de-a lungul celor patru ani de presiune. S-ar părea, într-adevăr, că aceasta s-a datorat în mod fundamental rezistenței față lui Pauker.

**Traducere și adaptare de
LOUIS ULRICH**

* Autorul a însoțit acest articol cu numeroase note, pe care însă, din lipsă de spațiu, nu le putem publica. Pentru cei interesați, ele pot fi consultate la sediul redacției revistei noastre.

ROBERT LEVY - Ph.D. candidate at UCLA with the thesis "Devierea de dreapta".

Currently, he is doing researches in Romanian archives.

He published in *EEPS* (vol. 1 - 1995) the study "Did Ana Pauker Prevent a 'Rajko Trial' in Romania?".

Document**Procesul grupului Pătrășcanu**

TOVARĂŞE MINISTRU DRĂGHICI,

Subsemnatul ȘOLTUȚIU IOAN, lt. col. în M.S.S. mă simt obligat a vă aduce la cunoștința dvs. personală, precum și a tov. GHEORGHIU-DEJ, lucrurile de mai jos au o excepțională importanță – socotesc eu – pentru Partidul nostru și pentru Statul nostru.

În februarie 1951 am primit sarcina de a ancheta personal pe PĂTRĂȘCANU. Ancheta am dus-o sub conducederea tov. g-ral. MAZURU și a tov. col. DULGHERU.

În august 1952 am făcut propunerea tov. Ministrului PINTILIE și tov. consilier ca întreaga problemă să o scoată de la D 8 și de sub conducederea tov. col. DULGHERU și g-ral MAZURU și să o încredeze unui grup de zece anchetatori, pentru a continua și definitiva cercetările.

Această propunere a fost aprobată de tov. Ministrul DRĂGHICI și mi s'a încredințat continuarea cercetărilor.

Am luat această inițiativă, deoarece mi-am dat seama, în cursul cercetărilor, că aici lucrurile nu merg cum trebuie. Mai mult, că aici s-au întâmplat și se întâmplă o serie de lucruri inexplicabile și foarte curioase, cari au tendința de a duce până la urmă la situația de a nu putea fi demascat PĂTRĂȘCANU și grupul său de trădători.

Am putut să-mi dau seama în cursul cercetărilor, că la Securitate cercetările merg exact, dar exact pe aceeași linie ca la S.S.I. și că toate aceste împrejurări pe care am să le arăt mai jos, nu sunt întâmplatătoare.

Cercetările grupului PĂTRĂȘCANU, au durat aproape cinci ani.

Se pune o întrebare firească și anume: dece a durat aproape cinci ani această anchetă?

Nu cumva a fost aici ceva la mijloc?

Nu cumva au fost aici anumiți interesați în tărăgă-

narea și sabotarea acestei anchete?

Nu cumva s'a organizat aici ceva împotriva Partidului și a Statului nostru?

Faptele pe care am să le arăt aici, vor da la toate aceste întrebări un răspuns afirmativ.

Voi arăta dela început tov. Ministru că părerea mea personală pe care ca membru de partid mă simt obligat a o arăta Dvs., este că aici avem de afacere cu un complot îndreptat împotriva Statului și împotriva Partidului și că de acest complot, nu sunt străini o parte din deviatorii descoperiți și demascați, a căror fire se întind până jos.

Eu voi înșira aici câteva fapte petrecute în cursul cercetărilor și cred că concluziile vor apărea clare ca lumină zilei.

I. La 28 Aprilie 1948 a fost arestat Pătrășcanu. Acel care urma să se ocupe și să rezolve problema lui PĂTRĂȘCANU era TEOHARI GEORGESCU ca secretar al Partidului și ca ministru de Interne.

Ce-a făcut TEOHARI GEORGESCU?

Nu numai că nu a luat nici-o măsură măcar elementară pe linie de Interne de a se aduna anumit material să aibă urmării anumite lucruri după arestarea lui, ci din potrivă ia dat posibilitatea să stea cu nevăstăsa împreună (vezi pag. 17, 18, ca să se pună de acord asupra planului de apărare împotriva anchetei. A arestat apoi pe LENA CONSTANTINE și a avut grija să o depue în aceeași casă cu ELENA PĂTRĂȘCANU (vezi pag. 17) ca să poată apoi lăsa contact împreună să se pună și cu ea de acord, asupra declarațiilor ce le va da, știind bine TEOHARI GEORGESCU, că LENA CONSTANTINE este una din principalele elemente, care a complotat pe linie de spionaj cu PĂTRĂȘCANU. Mai mult, a pus-o apoi în libertate ca să poată distruga orice urmă de documente și alte lucruri, cari ar putea ajunge în mâna anchetei. A rearestat-o apoi și a depus-o în arestul Securității din Rahova și a dat din nou posibi-

Anatomia comunismului

litatea să comunice cu cel mai important element din grup, BELU ZILBER (vezi pag.23), pentru ca BELU ZILBER să aibă posibilitatea de a se orienta că au declarat ceilalți și să afle care este situația. Ia dat posibilitatea LENEI CONSTANTE, să comunice la arest cu HARY BRAUNER, pentru așa potrivi și cu acesta declarația (vezi pag.25)

Împrejurările în care s-au petrecut toate acestea, nu pot fi explicate, numai prin faptul că aceștia au fost "abili" și organele noastre nu au fost "vigilente" și că directorii nu puteau ei sta de pază la arest. Directorii puteau însă, să ia o serie de măsuri, pentru a împiedica aceste lucruri, dar vom vedea mai târziu ce au făcut directorii și atunci ne vom explica, de ce nu au luat măsuri.

2. În timpul când PĂTRĂȘCANU a fost cercetat la Partid de către TEOHARI în tot timpul a avut o atitudine foarte curioasă față de el.

a) După ce a stat de vorbă separat cu nevasta să și apoi cu el, ia pus împreună (vezi pag.17), astfel le-a dat posibilitatea de a se pune de acord asupra declarațiilor, lucru pe care îl recunoaște și ea și el.

b) Nu-l anchetează decât o dată la câteva luni, pentru că PĂTRĂȘCANU să înțeleagă clar că nu sunt dovezi împotriva lui, căci dacă ar fi, s-ar ține de capul lui.

c) Când PĂTRĂȘCANU îl întrebă: "TEO ce va fi cu mine" el îi răspunde, să nu aibă teamă căci totul se va aranja și "limpezi" și că dacă s-ar face ceva împotriva lui, i se spune textual de către TEOHARI "clasa

Anatomia comunismului

muncitoare niciodată nu ne va ierta, dacă cineva s'ar atinge de vreun fir de păr din capul tău" (vezi pag.20). Adică, că nu sunt dovezi împotriva lui și deci să nu se demoralizeze.

d) După ce i se face confruntarea cu BETEA, de către tovarășii RANGHET și DRĂGHICI și când el minte cu nerușinare totul la confruntare, a doua zi îl cheamă pe TEOHARI singur, săi spună totul. (vezi pag.19) TEOHARI îi spune textual: "Scrică toată chestia BETEA pe hârtie și vei fi pus în libertate". (vezi pag.19).

Că nu a fost pus în libertate, asta nu a depins de TEOHARI GEORGESCU și însăși PĂTRĂȘCANU arată, că și-a dat apoi seama că nu de TEOHARI depindea eliberarea lui, deoarece spune el că TEOHARI sigur îl punea în libertate (vezi pag.)

e) Când TEOHARI a stat între patru ochi de vorbă cu el, probabil că ia spus ceva, deoarece el arată că atacul din congres nu a venit din partea lui TEOHARI, pentrucă TEOHARI o mie de ani și nu-l ataca și el spune că știe de cine a fost pus TEOHARI să-l atace.

f) În Octombrie 1952 când și-a dat seama că merge la proces și a declarat greva foamei și a setei spre a scăpa de proces și noi nemai având niciun alt mijloc, de al convinge să renunțe la greva foamei, el neștiind ce este cu TEOHARI, după ce ia spus textual: "TEOHARI te roagă să renunți la greva foamei" a renunțat imediat și a spus că asta o face la rugămintea lui TEOHARI.

3. Când a discutat cu ANA PAUKER despre soțul ei și a felului cum a fost împușcat, ANA PAUKER a fost de acord cu el că MARCEL PAUKER a fost "aranjat" pe nedrept și nici ea nu crede ceiace s'a spus în U.R.S.S. despre el.

Cu ANA PAUKER a avut nenumărate discuții la ea acasă între patru ochi, discutând despre situația lui și despre raporturile dintre unii conducători ai partidului.

Când PĂTRĂȘCANU a vorbit la Cluj, a arătat schema discursului său în ciornă, iar ANA a fost de acord cu el.

În tot timpul cercetărilor PĂTRĂȘCANU a făcut uz de prietenia lui cu ANA PAUKER, prietenie de peste 30 de ani.

În relațiile dintre PĂTRĂȘCANU, ANA PAUKER, TEOHARI GEORGESCU, a felului lor, nu se poate ca aceștia din urmă printre un mijloc oarecare să nu fi influențat cercetările cu scopul de a compromite Partidul și Statul nostru, prin sabotarea și tărgănarea cercetărilor.

4. Cum au încercat anumiți interesați să compromită cercetările și demascarea lui PĂTRĂȘCANU, la S.S.I.

a) PĂTRĂȘCANU este dat în ancheta lui PETRESCU PETRE (GONCEARUC), deși se știa că PETRESCU lucrase cu BELU ZILBER, omul lui PĂTRĂȘCANU care l-a pus în curent încă din timp cu tot ce știa despre PETRESCU și despre munca lui.

b) PETRESCU îl anchetează în așa fel pe PĂTRĂȘCANU ca acesta să rămână ferm convins că nu sunt niciun fel de dovezi împotriva lui. Adică, tot timpul vorbește cu el numai cu tovarăș, stă cu el la masă și-l lasă să scrie ce vrea el, îi aduce prăjituri și alburi el personal, îi dă absolut tot ceiace cere el, cărți, reviste, ziar, etc. Îl roagă să facă lectii de Marxism-Leninism cu agentii care îl păzesc și să facă cu ei lectii de limba germană. (vezi pag.) Îl povestește lui PĂTRĂȘCANU despre serviciul lui de Contraspionaj, că în ce relații se află Serviciul lui cu Securitatea, și că Serviciul lui este un organ deasupra Partidului (vezi pag.28), care poate orice. Ia vorbit și ce relații și puteri are el pe lângă conducătorii Partidului. A blamat organele Securității față de el (vezi pag. 28-29, ia arătat cum a arestat pe SANDA de la Legația Engleză și cum

a recrutat o informatoare în acest caz și ia povestit felul cum a fost bătut BETEA etc., etc. (vezi pag.29)

PETRESCU i-a spus că deși nu are fapte îi va face un proces, spunându-i că "noi știm face procese" (vezi pag. 29). A încheiat ancheta cu el, spunându-i textual: "Noi am terminat ancheta. Cum ai ajuns Dta aici"? (Adică, că nu-i vinovat). La aceasta PĂTRĂȘCANU i-a răspuns textual: "Voi m'ați adus aici", la care PETRESCU i-a răspuns, redau tot textual: "Nu numai Dta ești de vină, ci și alții (vezi pag. 29) – (adică unii conducători ai Partidului) – noi am terminat ancheta și alții vor continua" (vezi pag. 29).

Cu alte cuvinte i-a spus cam aşa: "Noi am terminat cercetările, nu am stabilit nimic, alții vor continua dar, Dta să fi ca și acum ferm pe poziție. Exact așa s'a întâmplat în continuarea cercetărilor, în atitudinea lui PĂTRĂȘCANU.

Imediat după încercarea de sinucidere, PĂTRĂȘCANU a fost luat și ținut cinci ore în ancheta de către PETRESCU, până a căzut jos aproape (vezi pag. 28) facând-o probabil cu un anumit scop.

c) Într'un moment crucial al anchetei, PĂTRĂȘCANU îi spune textual tov. general SERGHEI și lui PETRESCU: "Dă-mi te rog o rază de speranță și atunci am să-mi schimb și eu atitudinea" (vezi pag. 28). Fără să spună tov. SERGHEI un cuvânt, a întrerupt cu el ancheta și aproape un an nu a stat nimeni de vorbă cu el. Va să zică, în momentul când PĂTRĂȘCANU se decide a vorbi, se întrerupe ancheta cu el, în loc ca să fie continuată și folosit acest unic moment și starea lui față de atitudinea pe care o avuse în tot timpul cercetării.

Cu ce scop s'a făcut aceasta? Iată un mare semn de întrebare.

(continuare în numărul viitor)

ASRI, Fond Y, Dosar 40002, vol. 16, pag. 2-16.

Nota redacției

Pentru autenticitate, s-au păstrat integral particularitățile textului, inclusiv greșelile de exprimare și ortografie.

Jocurile se complică

RALU FILIP

Contextul

Pentru România, integrarea în NATO și UE reprezintă două "obiective prioritare". Acest lucru a fost afirmat, în mai multe rânduri, de primul ministru, de ministrul de Externe, de președintele țării și de Consiliul Suprem de Apărare. Cu toate acestea, soarta integrării României în NATO și UE pare să fie mai incertă ca oricând.

Rusia refuză, în principiu, să admită extinderea Alianței Nord-Atlantice în zona foștilor săi aliați. În cadrul României și al Poloniei, împotrivirea Moscovei este categorică. Or, admiterea unor țări foste comuniste în NATO se va face și în urma unor negocieri cu Rusia. Așadar, un prim și poate cel mai mare obstacol al integrării României în NATO este Rusia. Nu întâmplător a declarat Vladimir řumeiko, la București, că România și Rusia au aceeași opinie în privința extinderii NATO (declarație confirmată de Teodor Meleșcanu, Traian Chebeleu și Oliviu Gherman). La fel a "gafat" și postul rusesc de radio *Rossia* atunci cînd, "cînd", "cînd" pe Nicolae Văcăroiu, a anunțat că România și-a întors față către Moscova (afirmație dezmințită oficial de guvernul României). Declarația lui řumeiko și stirea falsă difuzată de radio *Rossia* au vizat mediile politice din Occident, rușii urmăriind, probabil, să acredeze ideea că România nu dorește cu adevărat să fie primită în NATO, din cauză că influența rusă ar fi, în România, mai mare decât cea occidentală.

Pe de altă parte, recent, la Budapesta, Karsten Voigt, președintele Adunării Atlanticului de Nord, a prezentat un proiect de extindere a NATO în mai multe etape. În prima fază ar urma să fie admise țările de la Vișegrad, Slovacia și, eventual, Slovenia. România nu face parte, deci, dintre țările preconizate a fi primite în NATO în prima etapă. Proiectul lui Voigt demonstrează că al doilea obstacol pentru România este războiul

de imagine, pe care aproape că l-am pierdut în favoarea țărilor de la Vișegrad. Aceste țări se prezintă Occidentului cu mai multe succese decât România, motiv pentru care solicită un tratament preferențial. E probabil, să le fie acordat. O dovadă ar fi rezoluția adoptată de Parlamentul European la 13 iulie, în regim de urgență, privind situația drepturilor minorităților și a drepturilor omului în România. Rezoluția prezintă România ca pe un stat naționalist și nedemocratic. Consecințele acestor imagini cauționate de Parlamentul European sunt dezastruoase, oferind avantaje substanțiale țărilor din de la Vișegrad.

În țară asistăm, mai mult ca niciodată, la un fenomen revendicativ, declansat și susținut atât de forțe politice, cât și de organizații nepolitice. Acestea acuza Pactul Ribbentrop-Molotov și cer, imperativ, reîntregirea țării cu fostele teritorii românești din Ucraina și cu Moldova. Această atitudine, care pune în discuție Acordul de la Helsinki și Carta de la Paris, este folosită ca argument împotriva admiterii României în NATO. De asemenea, este o sursă de tensiuni în negocierile pentru încheierea tratatelor de bază cu Ucraina și Moldova (faptul că nu le-am încheiat este alt handicap în cursa pentru intrarea în NATO). În același timp, "reîntregirea țării" favorizează punerea în discuție a granițelor noastre de Vest, trasate prin Tratatul de la Trianon. Or, noi nu putem invoca prevederile Acordului de la Helsinki în ceea ce privește protecția graniței de Vest în situația în care dorim modificarea granițelor de Est, care cad sub incidența același acord.

În paralel cu manifestările de revendicare a unor teritorii, se înmulțesc și manifestările naționalist-extremiste. Avem deja partide de orientare legionară (Noua Dreaptă și partidul condus de Marian Munteanu), la care se adaugă PRM și PUNR.

Actuala coaliție guvernamentală – PSDR, PRM, PUNR și PSM – reprezintă un factor negativ pentru România în cadrul relațiilor internaționale, Adrian

Năstase a declarat că preșul plătit de PSDR pentru această alianță "este foarte mare". Prezența PUNR în guvern legitimează, într-un fel, acuzele ce ni se aduc în străinătate. Alianța pro-guvernamentală este un alt obstacol pe care România îl are de trecut în calea integrării în structurile europene.

Apropierea alegerilor tensionează din ce în ce mai mult scena politică românească, și duce la escaladarea luptelor și conflictelor din interiorul partidelor și al alianțelor politice. Din CDR au ieșit patru partide (PSDR, PL '93, PAC și UDMR), iar alianța pro-guvernamentală mai trăiește doar din interese de ordin personal (obținerea unor posturi, intermedierea unor afaceri, alte avantaje financiare).

Rivalitatea și lupta politică își găsesc un corespondent în rivalitatea și lupta dintre diferitele servicii de informații. De exemplu, informații neverificate arată că în rîndurile serviciilor de informații și ale armatei s-au format tabere pro- și contra Ion Iliescu. Există, aici, grupuri care preferă în funcția de președinte al României oameni noi, mai tineri, cum ar fi Adrian Năstase sau Teodor Meleșcanu. Iar aceste grupuri acționează în consecință.

Un alt aspect important privește conflictele provocate de interesele economice, care transcend interesele de partid. Astăzi, în România se duce o luptă acerbă între diferite grupuri pentru dobîndirea unei căi mai mari puteri economice. Dusă fără menajamente, lupta are și implicații politice, desfășurîndu-se, deseori, și în plan politic. Nu trebuie ignorată nici demiterea unor cadre ale SRI și trecerea în rezervă a numeroși ofițeri și subofițeri de armată. Aceste procese nasc nemultumiri și resentimente.

Un ultim aspect – infiltrarea partidelor de către cadre active sau destituite din serviciile de informații.

Evenimentele

În contextul descris mai sus, au avut loc cîteva importante. Primul, campania dusă de *Ziua*, care susține că președintele Iliescu ar fi fost racolat de KGB pe cînd era student la Moscova. În acest fel s-ar explica, în opinia ziarului, implicarea rușilor în "lovitura de stat" de la 22 decembrie 1989, ajungerea lui Iliescu la putere

și intenția actualei puteri de a menține România în sfera de influență a Moscovei.

Revista *România Mare* publică o scrisoare în care președintele Iliescu este acuzat de lezarea intereselor naționale, de slăbire, premeditată, a capacitatii de apărare a țării. În finalul scrisorii, Ion Iliescu este condamnat la moarte, pentru trădare.

În fața Terasei Andă, doi ofițeri SRI sunt prinși în timp ce îi filmau pe Tana Ardeleanu (*Ziua*) și pe George Scutaru (*Mediafax*). Incidentul a fost puternic mediatisat în țară și străinătate, fiind considerat o dovdă irefutabilă a existenței poliției politice.

Întrebări

Se leagă, pe undeva, aceste evenimente? Sînt ele expresia contextului intern și internațional? Sîntem martorii unor confruntări între servicii de informații românești, pe de o parte, între servicii românești și străine, pe de altă parte? Ce jocuri se fac? Cine sînt adevarătaii combatanți și care sînt mizele reale?

Încercarea de răspuns la aceste întrebări se încadrează strict în sfera opiniei personale. Citirea evenimentelor și concluziile pot varia de la comentator la comentator.

Campania Iliescu-KGB

Întreaga campanie se bazează, în principal, pe declarațiile făcute de doi ruși, la Moscova, Tanei Ardeleanu: unul fiind prezentat ca fost ofițer KGB, celălalt ca fost coleg de studenție al președintelui Ion Iliescu. Asupra acestui fapt planează multe suspiciuni privind autenticitatea dezvăluirilor. Pentru că Institutul Energetic din Moscova a confirmat ulterior existența celor doi ruși. *Ziua* a reacționat, declarînd că nu identitatea rușilor este importantă, ci conținutul declarațiilor lor. Mai mult, directorul publicației i-a surprins pe comentatori în momentul în care a afirmat că detine și alte probe, pe care le va prezenta numai în cadrul unui proces. Cum alte dovezi nu au apărut, mulți comentatori au ajuns la concluzia că ele nu există sau că *Ziua* încearcă un șantaj: renunțarea la proces în schimbul nedivulgării altor documente.

Încă de la debutul campaniei, cîțiva ziaristi (Ion Cristoiu, Petre Mihai Băcanu, Dumitru Tinu) s-au arătat reticenți sau chiar neîncrezători în dezvăluirile publicate de *Ziua*. Au fost invocate, pe lîngă antecedentele profesionale ale Tanei Ardeleanu, și cele morale ale lui Sorin Roșca Stănescu, argumente privind modul de operare al KGB.

Astfel, admîñind racolarea, ce interes ar fi avut KGB să-și deconspire un agent, președinte al unei țări? Nu există un precedent în acest sens. Mai mult, dacă KGB ar fi vrut să-l compromîtă pe Ion Iliescu sau să-l determine să renunțe la integrarea României în NATO și UE ar fi putut s-o facă folosind canale mult mai eficiente și mai credibile, mai ales pe plan internațional. Dacă KGB nu a generat această campanie cine a furnizat "informațiile" și de ce?

După părerea mea, lucrurile sunt amestecate. Cum campania electorală a fost deja declanșată, s-ar putea să ne aflăm în fața unor atacuri premergătoare campaniei electorale oficiale. Acuzele aduse președintelui Iliescu, de a fi fost racolat de KGB, repetă aproape identic acuzațiile aduse de Dinu Patriciu foștilor săi colegi liberali (Viorel Cataramă, Radu Boroiianu, Radu Cîmpeanu și.a.), despre care a afirmat, de-a lungul timpului și în diferite ocazii, că ar fi agenți KGB. Cum Dinu Patriciu este unul dintre acționarii ziarului, este posibil ca el să fi declanșat campania împotriva lui Ion Iliescu.

O altă variantă – lupta dintre diferențele servicii de informații și dorința de răzbunare a celor demisi din SRI. Argumentul ar fi acela că Ion Iliescu este o întă falsă, cea adevărată fiind Virgil Măgureanu. S-a mizat, probabil, pe faptul că președintele va fi supărat pe directorul SRI din cauză că acesta nu a reușit să pună capăt campaniei din *Ziua*. Or, Virgil Măgureanu are dușmani astăzi în SRI, cît și în alte servicii de informații. Neputința SRI de a opri dezvăluirile din *Ziua*, de a descoperi sursa lor, ar scoate în evidență "slăbiciunile" serviciului și o anumită "ineficiență" a sa, ca și impossibilitatea lui Virgil Măgureanu de a-și controla și să-și serviciul.

A treia variantă – campania Iliescu-KGB, ca și incidentul de la Terasa Anda – nu este altceva decât un răspuns, o reacție la intenția lui Vasile Văcaru de a institui o subordonare unică pentru toate serviciile de

informații. Cum ideea subordonării unice este de fapt a lui Virgil Măgureanu, compromiterea lui ar bloca punerea sub control a tuturor serviciilor de informații.

A patra variantă – lupta din PDSR. Există grupuri în PDSR ale căror interese contravin dorințelor lui Ion Iliescu, un exemplu fiind refuzul de a renunța la calitatea de reprezentanți în AGA sau în Consiliile de Administrație. Aceste grupuri nu ar mai dori să împartă puterea cu Ion Iliescu, dorind să-l facă pe actualul președinte al țării să depindă de PDSR. Să inverseze raporturile existente în 1992, cînd Ion Iliescu a asigurat succesul electoral al PDSR. De asemenea, nu este exclus ca o anumită parte a PDSR, speriată de posibilitatea ca Ion Iliescu să candideze la alegerile din 1996 din partea altui partid, să încerce să-i arate că singurul sprijin pe care îl are este PDSR (de remarcat faptul că PRM, PSM și PUNR nu s-au implicat în scandalul Iliescu-KGB-Ziua), ceea ce arată că vor să profite de scandal în campania electorală oficială.

Incidentul de la Terasa Anda

În momentul în care campania dusă de *Ziua* intră într-un con de umbră, în fața Terasei Anda sunt prinși doi ofițeri SRI în timp ce îi filmau pe Tana Ardeleanu și George Scutaru. Despre acest incident, presa noastră a scris mai mult decât despre scandalul Iliescu-KGB. Opinia dominantă (*Adevărul*, *Evenimentul Zilei*, *Curierul Național*, *Libertatea*, *Cronica Română*, *Jurnalul Național*, *România Liberă* – un editorial al d-lui Paler) a fost că incidentul este o încercare de compromitere a directorului SRI, Virgil Măgureanu (*Evenimentul Zilei* furnizind și un argument solid, Diviziunea Filaj fiind în subordinea directă a lui Virgil Măgureanu). Și aici intră într-o zonă obscură, de interferență a mai multor factori. Una dintre cele mai răspîndite versiuni este aceea după care incidentul a fost pus la cale de persoane din interiorul SRI, în complicitate cu UM 0215, serviciul de informații al Ministerului de Interni.

O cauză ar ține de conflictul existent între Virgil Măgureanu și Doru Ioan Tărăcilă, pe de o parte, între Virgil Măgureanu și grupuri din PDSR, pe de altă parte, aceleasi grupuri care îl susțin pe Tărăcilă.

Integrarea mai este respinsă și de adeptii naționalismului, care văd în intrarea în NATO un amestec străin în treburile armatei. Existența unor astfel de atitudini în Armata română nu face decât să ne aducă deosebii, așa încît este firesc ca acei care conduc MAPN să afirme că scrisoarea nu a fost scrisă de militari.

Scrisoarea din *România Mare* poate fi citită și în alt registru, cel al intereselor economice legate de comerțul cu armament. Negoțul cu arme cu Rusia este profitabil pentru anumite grupuri din interiorul și din afara armatei, care au tot interesul să-și conserve și chiar să-și sporească avantajele financiare obținute din acest negoț.

Problema admiterii României în NATO este una preponderent politică. Interesul și conjunctura politică vor determina admiterea sau neadmiterea noastră în NATO. De acest lucru sînt conștienți și rușii, care nu rămîn inactivi în aşteptarea verdictului ce va fi dat la Bruxelles. Pe lîngă o anumită imagine pe care ei vor să o creeze în Occident despre România, mai pot aciona, în țară, prin intermediul serviciilor lor secrete. De aceea, este posibil ca atitudinile contrare aderării României la NATO să fie generate, manipulate de servicii secrete din Rusia și Ucraina. Din Ucraina, pentru că această țară vrea și ea să intre în NATO, după cum vrea să absoarbă atenția și investițiile străine în dauna României. Concurența politică și economică din această zonă vecină Rusiei nu trebuie ignorată.

Pînă astăzi s-a acreditat ideea că jocurile sunt făcute numai de unii în dauna altora. Or, iată că realitatea ne demonstrează altceva. Că se fac mai multe jocuri, cu mai mulți combatanți, avînd mize diferite, atî politice, cît și economice.

La ora actuală, în România se luptă partide, servicii de informații, grupuri oculte. Tocmai de aceea, cred că ne aflăm într-unul din cele mai critice momente ale existenței noastre post-totalitare.

RALU FILIP - Born in 1959. Graduated from the Faculty of Law, University of Bucharest. Chief of the Department of Internal Politics of the daily *Curierul Național*.

Flexibilități și înclinații

SABINA FATI

"ROMÂNI SI UNGURII nu se înțeleg prea bine pentru că au citit cărți de istorie diferite", declară secretarul de stat maghiar Ferenc Somogyi, după ce a semnat la București Aide-Memoire-ul cu privire la dezvoltarea relațiilor româno-maghiare. Si, într-o anumită măsură, pe un alt nivel, diplomatul maghiar are dreptate dacă ne amintim, fie doar în treacăt, de povestirile istorice tipărite în ediții pentru copii sau de compendiile și manualele de istorie. Însă acesta e doar un palier – cel mai lesne sesizabil și invocabil în logica relațiilor dintre România și Ungaria. Pentru că celelalte țin astăzi de cronologia relațiilor diplomatici și, deci, de un anumit context istoric, cît și de interesul politic imediat al partidelor aflate la guvernare în cele două țări. Știut fiind faptul că astăzi Budapest, dar mai ales Bucureștiul s-au folosit, în perioadele în care criza socială și economică era pe cale să se acutizeze, de "problemele grave" apărute între cele două părți.

În perioada totalitară, relațiile româno-maghiare au dospit la temperatura optimă. Astăzi de o parte, cîst și de cealaltă accentuîndu-se exact problemele aflate acum în discuție – în ciuda faptului că societatea comună proiectată de Marx era, prin definiție, o societate fără clase sociale și fără minorități. Astfel că, în 1948, Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc din România adoptă o rezoluție privitoare la "problema națională". După cum afirma Gheorghe Ionescu, această rezoluție preia teza lui Stalin asupra egalității în diversitate a naționalităților eliberate de dominația de clasă. În plus, documentul citat arăta, pe de o parte, poziția fermă a PCR împotriva oprimării și persecuției minorităților, iar pe de altă parte amintește că Biroul Politic a înregistrat anumite tendințe șovine în rîndul minorităților.¹ În aceeași perioadă, Uniunea Populară Maghiară (fostul MADOSZ) era foarte activă, strîngînd sub umbrela "unității maghiare" foarte mulți etnici

Relațiile româno-maghiare intră într-un uriaș con de umbră după ce Nicolae Ceaușescu preia puterea, astfel că, aproape 25 de ani, în perioada 1965-1989,

între România și Ungaria nu a existat nici o vizită oficială la nivelul șefilor de stat sau de partid. Relațiile încep să se tensioneze în 1977, cînd istoricul maghiar publică în cotidianul *Magyar Hirlap* studiu "Căi greșite în istoria originii popoarelor" (în care reia teza conform căreia ungurii, cînd s-au aşezat în Cîmpia Panonică, au găsit un vid de populație în bazinul carpatic); și nici odată cu difuzarea *Memoriului minorității maghiare din România*, elaborat de Karoly Kiraly, Suto Andras și Borbely Laszlo, adresat Reuniunii de la Madrid a Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa (octombrie 1980); ci, mai ales în 1986, cînd, la Budapesta, apare *Istoria Transilvaniei*, în trei volume, sub egida Academiei de Științe a Ungariei – lucrare care localizează începuturile culturii maghiare la Tîrgu-Mureș. Așa încât, cele două înlîniri-fulger care au loc la cel mai înalt nivel, între Ceaușescu și Kadar, în 1989, la Oradea și la Debrețin, au ca motiv principal, din partea Bucureștiului – readucerea în discuție, la nivel statal, a apartenenței Transilvaniei; și, din partea Bucureștiului – punerea pe tapet a chestiunii drepturilor minorităților maghiare. Dar întrevederile nu au adus nimic nou, deși protocolar ambele părți au făcut promisiuni.

Perioada post-decembristă părea de bun augur, dacă ținem cont că pe 22 decembrie 1989 guvernul Ungariei cere convocarea Consiliului de Securitate al ONU, pentru "a se acorda sprijin poporului român pe

toate căile"; iar în perioada 29-30 decembrie, același an, ministrul de Externe ungar, Gyula Horn, face o vizită la București. Avîntul diplomației ungare scade însă brusc odată cu 15-16 martie 1990, cînd la Tîrgu-Mureș au loc ciocniri violente între etnicii maghiari și români. Si primele negocieri pe marginea tratatului politic de bază dintre România și Ungaria demarează abia la începutul anului 1992, șefii celor două diplomații urmînd să aibă întrevederi în 1993. Principalele chestiuni care obtinse negocierile erau, în acel moment, dinspre partea maghiară – recunoașterea frontierelor, iar dinspre partea română – clarificarea cadrului juridic cu privire la minoritate. Însă Budapesta a încetat să mai susțină posibilitatea modificării pașnice a frontierelor încă de la începutul acestui an, lăsînd astfel să se înțeleagă că mingea se află în terenul diplomației de la București. Firește că, respectind tipicul unei negocieri, modificarea frontierelor nu a fost luată nici o secundă în serios de vreuna din părți – și, în nici un caz, la modul că de o asemenea modificare ar putea beneficia Budapesta. Ceea ce ambele părți știu însă prea bine este că varianta unui Ardeal autonom nu este o ipoteză complet aberantă. În definitiv, tradiția istorică, pe care ambele părți mizează decisiv în tranșarea disputelor, cauționează argumentat un asemenea statut. James Rosenau explică cum fragmentarea sistemelor se produce fie pentru că descentralizarea sistemului îi permite acestuia să avanseze cu mai multă eficiență spre atingerea obiectivelor sale, fie pentru că membrii subsistemelor sale devin tot mai sensibili la diferențele ce există între ele. În primul caz, descentralizarea progresează prin procese formale și legale, care îi acordă recunoaștere oficială. În cel de-al doilea caz, ea se produce prin procedee neformale și diferite, ce pot să nu fie nici planificate, nici confirmate.² Folosind metoda reducerii la absurd, putem spune că ambele variante pot fi luate într-un calcul pentru care variabila timp este mai mare de zece ani. Ecuția datelor economice este gata creată, investițiile străine fiind mult mai mari în bazinul carpatic decât în restul țării, exceptie făcînd doar capitala; și, în acest stadiu, nu am făcut o diferențiere a investițiilor maghiare în regiune și nici nu am luat în calcul tezele transilvanismului. Dar diferențierea există și este conștientizată atât la nivel comporta-

mental, cît și la nivelul standardului de viață. Desigur că prima variantă se exclude, însă a doua rămîne valabilă.

Amintind despre discuțiile care au avut loc în 1992 în jurul creării Euroregiunii Carpatice, în care se dorea participarea a două județe din nord (Satu Mare și Maramureș), punctul de vedere al oficialilor români era cel că, intrînd într-o astfel de asociere, Ardealul rîsca să avanzeze prea mult din punct de vedere economic și că acest lucru ar fi primul pas spre autonomizarea lui. Pe de altă parte, în acest fel, o parte a României ar intra în sfera de influență occidentală, în timp ce cealaltă ar rămîne în sfera de influență rusească.

"Diversitatea subgrupurilor crește acolo unde dinamica erei industriale și a celei post-industriale au devenit esențiale în activitatea zilnică", mai spune Rosenau, subliniind că identitatea etnică este o altă sursă a tendințelor de formare a subgrupurilor și, în mod logic, "înclinația spre subgrupuri" se opune în mod evident "înclinației spre statul național". Dar poate că paradoxal este faptul că "acest concept convențional de stat național corespunde doar unei pătrami din membrii sistemului global de state", după cum arată, într-o clasificare statistică, Gunnar Nielsson.⁴

"Înclinația spre subgrupuri" este încurajată în mod evident și programatic de către guvernul maghiar, iar condițiile impuse de diplomația de la Budapesta pentru încheierea Tratatului politic de bază se subscrisu acestei încurajări, fără a fi cîtuși de puțin deplasate. În fond, ei doresc introducerea în document, în afara Convenției-cadru pentru protejarea minorităților naționale, a trei acte internaționale: Declarația Națiunilor Unite pentru drepturile minorităților (1992), Declarația privind dimensiunea umană (adoptată de CSCEE la Copenhaga, 1990) și Recomandarea 1201 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei. Ministerul Afacerilor Externe de la București este de acord cu toate trei, cu mențiunea că există cîteva rezerve în privința Recomandării 1201 și că ține la o interpretare a acesteia între cele două părți, în vreme ce partea maghiară nici nu se gîndește la o altă interpretare decît cea a Consiliului Europei, adică o interpretare mult prea flexibilă pentru gustul românesc. Așa cum se știe, rezervele Bucureștiului se opresc la cîteva articole din Recomandare, articole ce stipulează

autonomie locală, aceasta putînd fi interpretată ca "autonomie pe criterii etnice", de vreme ce Recomandarea se ocupă de drepturile minorităților. Nică România, nici Ungaria nu vor ceda cu ușurință în acest punct: căci România, constituțional vorbind, este "stat național", iar Ungaria are în România o minoritate externă de peste un milion și jumătate de maghiari. Se opun aici cele două "înclinații" de care vorbea Rosenau – una spre statul-națione, cealaltă spre subgrupuri; deci două forțe de sens contrar, dar a căror dimensiune nu poate fi clar definită. Condițiile externe par a fi însă favorabile celei de-a doua înlănuiri, în virtutea principiului descentralizării și a dreptului la exprimarea identității culturale, caracteristice societăților democratice, instituțiile europene încurajînd minoritățile în demersurile lor și susținînd totodată crearea euroregiunilor ca modele de cooperare. La toate acestea, Ungaria adaugă un lobby puternic și o strategie diplomatică ofensivă, în vreme ce România, aflată pe o poziție defensivă, nu face decît să răspundă inițiatiivelor luate de Budapesta, fără să folosească în vreun fel metodele brevetate de lobby. Condiții în care nu se poate vorbi despre avantaje reciproce, ci, deocamdată, doar de un avantaj pentru partea maghiară.

NOTE:

1. Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Editura Litera, București, 1994, pag. 214.
2. Juhasz Gyula, "Fisuri în războiul mondial", *Historia*, vol. IV, 1984, nr. 4, fragment citat de Mihai Stratulat în *Revizionismul și neorevizionismul maghiar*, Editura Globus, 1994.
3. James N. Rosenau, *Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, 1990, pag. 311.
4. Gunnar P. Nielsson, "States and National Groups: A Global Taxonomy", în *New Nationalism of Developed West*, pag. 33.

SABINA FATI - Post-graduate studies in Journalism and Political Sciences.

Currently, working as press correspondent of Radio Free Europe.

Cupoane pentru electorat

CARMEN IORDACHE

DIN PUNCT DE VEDERE economic, în sesiunea trecută, Parlamentul României a adoptat două legi foarte importante, prin faptul că ele vor influența societatea pe termen lung (nu se știe însă dacă efectele vor fi pozitive): Legea accelerării privatizării (devenită Legea 55/1995) și Legea privind reorganizarea și redresarea judiciară (Legea falimentului).

Legea accelerării privatizării. Senatul a discutat această lege într-o sesiune anterioară. Camera deputaților a rezervat dezbatările în plen mai multe săptămâni. Parlamentarii din opoziție au considerat că o nouă lege privind trecerea în proprietatea privată a 30% din patrimoniul societăților comerciale cu capital de stat, care să o anuleze pe cea existentă (Legea 58/1991) este inutilă, răspunde doar intereselor politice ale partidului de guvernămînt și, de fapt (în ciuda titlului său, care conține cuvîntul "accelerare"), amînă procesul de privatizare în sectorul de stat al economiei. Noutatea acestei legi este cuponul nominativ de privatizare. Art. 3 al Legii stabilește o valoare fixă pentru carnetele cu certificate de proprietate, distribuite conform Legii 58/1991, de numai 25.000 lei. În baza art. 3, pentru cuponul nominativ de privatizare, Guvernul, FPP-urile și FPS vor stabili "o valoare unică de schimb ca diferență între echivalentul valoric al cotei de 30% din capitalul social al societăților comerciale, conform raportărilor contabile la 31 decembrie 1994, împărțită la numărul cetățenilor îndreptățiti să primească cupoane nominative, pe de o parte, și valoarea unică de schimb a carnetului de certificate de proprietate, pe de altă parte". Trecînd peste detalii, prin Legea 55/1995 cetățenii care au împlinit vîrstă de 18 ani primesc cuponul nominativ de privatizare cu care obțin gratuit acțiuni la o singură societate comercială. Cei care au folosit integral carnetul cu certificate de proprietate nu mai pot primi, potrivit legii, cuponul nominativ.

privatizare a sectorului de stat, după ce mai întâi a emis "celebra" HG 500, prin care societățile comerciale au fost scumpite de aproape 8 ori, împiedicînd astfel treacerea lor în sectorul privat. Dovada acestei politici este *Raportul Fondului Proprietății de Stat (FPS) pe anul 1994*, care, din 2.368 societăți comerciale propuse, a privatizat doar 863; din septembrie, cînd a intrat în vigoare HG 500, practic, privatizarea a "inghețat" la nivelul zecilor de societăți privatizate. Raportul FPS, precum și programul de privatizare pentru anul în curs s-au discutat în comisiile de politică economică ale celor două Camere, dar nu au mai fost dezbatute în plen. Președintele FPS, senatorul PDSR Emil Dima, și-a convins colegii să amîne cît se va putea dezbaterea în plen a raportului FPS, deoarece activitatea sa este contestată de sindicate. *Nemulțumite de Ordonanța nr. 1*, care condiționează mărirea salariailor la societățile cu capital majoritar sau integral de stat și la regiile autonome de indicatorii de eficiență economică, sindicatele au acuzat FPP că nu s-a ocupat de privatizarea agenților economici pe care îi administrează, desemnînd în Consiliile de Administrație (CA) și Adunările Generale ale Acționarilor (AGA) persoane incompetente, puse pe cîstiguri personale în defavoarea salariailor și, implicit, a statului. În completare, în luna martie, a izbucnit scandalul parlametarilor membri în CA și AGA ale societăților cu capital majoritar sau integral de stat. Listele acestor înalți demnitari care se folosesc de poziția lor pentru obținerea de privilegii și avantaje economice au fost publicate în presă cîteva săptămâni, dar nici un parlamentar aflat în această situație, în special membri ai partidelor din coaliția guvernamentală, nu a fost destituit sau solicitat să demisioneze. Sursa de înnavuire pentru reprezentanții Puterii este cea mai plauzibilă explicație pentru care procesul de reformă, între care și privatizarea societăților comerciale din sectorul de stat, a rămas în continuare blocat.

În pofida amînării lor și sub refugiile legislative practicate, Guvernul este constrîns de propriile acorduri cu organizațiile economice internaționale, în special de Memorandum-ul cu FMI asupra politicii economice a României pentru anii 1993 și 1994 (unde are destul de multe restanțe), să declanșeze privatizarea de masă prin distribuirea cupoanelor nominative de priva-

tizare în această toamnă. Din cauză că cetățeanul obișnuit nu va beneficia de avantaje economice reale, analiștii au numit acest proces schimbul de hîrtii (cupoane și certificate) contra hîrtii (acțiuni la societățile comerciale privatizabile). Societățile comerciale nu au nici ele ce să facă cu hîrtile (cupoane și carnete de certificate). Ele au nevoie de fonduri investiționale care să le ajute să depășească dificultățile create de blocajele financiare și de fiscalitatea ridicată. Adeseori, o echipă managerială competentă și responsabilă, care să alcătuiască un program de relansare economică, ar fi suficientă. Or, dacă, potrivit Legii 55, cetățenii obțin gratuit 60% din valoarea capitalului social al unei societăți, restul de 40% nu-i va atrage pe investitori, întrucât ei nu vor putea lua decizii care să le asigure recuperarea fondurilor investite. În consecință, prin natura relațiilor pe care le poate crea, privatizarea de masă a fost denumită cooperativizare industrială.

Alineatul 1 al Art. 6 din Legea 55 se referă la privatizarea sistemului bancar, pentru care, separat, "Guvernul va prezenta în termen de 90 de zile de la intrarea în vigoare a legii un proiect de lege cu privire la privatizarea acestora, exclusiv contra numerar și numai către investitorii privați și prin aport de capital privat". În legătură cu acest articol, reprezentanții ai partidelor din opoziție au considerat că cetățenii obișnuiți pierd astfel dreptul de a deveni acionari la cele mai rentabile societăți comerciale, cum sunt cele bancare. În realitate, din punct de vedere economic, faptul că sistemul bancar rămîne în afara bîncuiului politic al milioanelor pentru electorat este un lucru bun. Acest articol a fost inclus de executiv nu pentru că ar avea vreo intenție să sprijine sistemul bancar privat, ci pentru că în Memorandum-ul cu FMI s-a angajat să privatizeze două bănci de stat pînă în mai 1995. Acestea, potrivit zvonurilor cvasi-oficiale, vor fi Banca de Dezvoltare (BRD) și Banca Română de Comerț Exterior (BRCE).

În alineatul 2, art. 6 din Legea 55 se specifică: "Societățile comerciale cu activitate agricolă, care dețin în administrare terenuri apartinînd domeniului privat, nu fac obiectul acestei legi, privatizarea lor urmînd a se realiza numai după clarificarea regimului juridic al acestor terenuri". Analistii de politică economică apreciază că în agricultură actuala Lege a fondului funciar

oferează monopolul total al statului pe piața produselor agricole și menține un centralism mascat. Nenumăratele amendamente aduse acestei legi, alături de *Legea arendării* și *Legea cadastrului*, nu au fost dezbatute în plenul celor două Camere în această sesiune.

Legea privind procedura reorganizării și lichidării judiciare (Legea falimentului) a fost promulgată la o lună după Legea 55, împreună cu identificarea a încă 250 societăți comerciale și 50 regii autonome care produc circa 50% din pierderile în economie pentru a fi supuse regimului de izolare financiară. Legea falimentului este o restanță, din februarie 1994, în Memorandum-ul Guvernului cu FMI. Forma în care a fost elaborată demonstrează că acesta a fost singurul motiv pentru care s-a adoptat. În principal, acest act legislativ reglementează, pentru buna funcționare a economiei și pentru protecția creditorilor, regimul juridic al persoanelor fizice și societăților comerciale care nu mai pot face față datorilor lor. Procedura de faliment, o dată declanșată, se va finaliza în funcție de hotărîrea organismelor abilitate (instanță judecătoarească, judecătorul care stabilește insolvența, adunarea și comitetul creditorilor), fie cu redresarea, fie cu lichidarea judiciară. Art. 128 conferă guvernului puterea supremă, aceea de a institui proceduri speciale de supraveghere financiară pentru debitorii care sunt societăți comerciale cu capital de stat pe toată perioada cînd sunt supuși procedurii de faliment. Altfel spus, guvernul va ține sub control și nu va lăsa să dea faliment societățile cu capital de stat de care este interesat. Deocamdată, acum, în apropierea privatizării de masă, Legea privind redresarea și lichidarea judiciară a ieșit din prim-plan. Pentru a fi aplicabilă, această lege are și ea nevoie de o serie de aparate specifice. Dar, probabil, ele se vor crea la momentul potrivit, adică după declanșarea privatizării. După ce vor fi trecute în proprietate privată cele 3.000 de societăți comerciale, data fiind situația lor economică, vor fi supuse procedurii de faliment. Cum aceste societăți nu vor mai fi ale statului, guvernul nu va mai avea nici un interes să le supravegheze financiar, iar cetățenii vor constata că și-au investit "milionul și cuponul" într-o societate falimentară, aşa cum au ajuns foarte multe dintre societățile cu capital majoritar de stat.

Nerespectarea angajamentelor pe care guvernul și le-a luat în Memorandum-ul cu FMI ne-au costat, în mai 1995, 265 milioane dolari, pe care România nu i-a primit de la FMI, și 250 milioane dolari pe care nu i-a primit de la BIRD. Întîrzierea relansării economice va determina scăderea producției și, implicit, a nivelului de trai. Liderii PDSR, de cîte ori au ocazia, apreciază Legea accelerării privatizării drept un mare succes politic. La fel a fost apreciată și sărbătorită cu fast, la sfîrșitul lui iunie, înființarea Bursei de valori. Dar, în România, cu toate legile existente pentru piața de capital, nu există nici bursă de valori, nici o altă piață de capital din moment ce acțiunile unei societăți nu se tranzacționează pe piața organizată. Dacă *Ordonanța nr. 1*, taxa de trecere a frontierelor au fost votate și adoptate cu multă ușurință, Legea protecției concurenței (din care decurge înlocuirea Direcției de prețuri din Ministerul Finanțelor cu Agenția pentru Concurență), Legea bugetelor locale, Legea finanțelor publice și Legea monopolului de stat (toate restanțe în cadrul Memorandum-ului cu FMI) au fost blocate de parlamentarii arcului guvernamental, aflați în majoritate în comisiile de specialitate. Fără simț de răspundere, politica economică a partidului de guvernămînt rămîne strict electorală, fapt care a dus la actualul blocaj. □

CARMEN IORDACHE - She graduated from the Faculty of Cybernetics, Academy of Economical Studies, Bucharest.

Currently, working as a journalist at *România liberă*, Foreign Policy Department.

Instanța colectivă

Alain Boureau este profesor în cadrul Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Secția antropologie istorică, istorie medievală. Adept al noii școli de istorie a Analogiei, Boureau a abordat problemele istorie Evului Mediu occidental dintr-o perspectivă interpretativă socio-antropologică. Printre lucrările sale se numără: Le simple corps du roi. L'impossible sacralité des souverains français XV-XVIII^s. (Paris, 1988); La papesse Jeanne (Paris, Aubier, 1989); La royauté sacrée dans le monde chrétien (Ed. de l'EHESS, Paris, 1992).

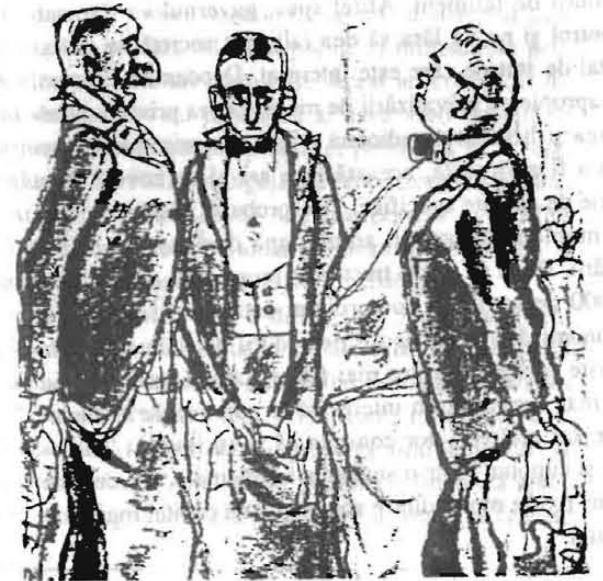
Demodarea unei discipline – istoria mentalităților – care a constituit suflul înnoitor în istoria “totală”, socială, în anii '20, impune o interogație asupra pertinenței actuale a disciplinei.

După ce și-a văzut cîmpul de interes invadat de alte discipline, după ce, în anii '60, pozitivitatea sa ca știință cu un obiect bine conturat se afirmă din ce în ce mai mult, istoria mentalităților capătă, odată cu Ariès, Vovelle și Delumeau, marca psihologiei sociale devinând o istorie a sentimentelor colective. Dorința de a atinge o instanță mentală colectivă, cu prețul transformării mentalităților într-o substanță, s-a dovedit, în concepția lui Boureau, “vană și înșelătoare”, dar ea a condus cel puțin la o întrebare capitală: cum poate instanța colectivă să-i locuiască pe agenții istoriei. Analizînd trei tipuri de relații între tot și părți, contexte și agenți, Alain Boureau descoperă “eroarea categorială” a istoriei psihologiste a mentalităților în trecerea nepermisă a abstracției individuale, extrasă din tendințele generale, analizabile statistic, drept o formă efectivă de particularitate, transferată de la elite la masse. Depășind categoriile de individ și gen care, deduse din cele de generalitate și de particular, au un “puternic interes in-

strumental, dar rămîn nominale”, istoria restrînsă și “realistă” a mentalităților trebuie să conste în căutarea problematică a unei relații între *colectiv* și *singular*.

Colectivul s-ar defini, urmînd cuvintele autorului, drept ceea ce construiește limbajul comun într-o fază posterioară producției sociale de reprezentări, imagini, referințe textuale, iconice și rituale, dar anterioară proliferării idiomurilor sau discursurilor antagoniste ale indivizilor sau grupurilor. În mod simetric, singularul este “excepția exemplară” (E. Grendi) care desemnează o existență empirică și concretă.

Studiul instanței colective nu poate revendica pretenția de a stabili o “cauzalitate” care ține exclusiv de resortul istoriei generalităților; prin cauzalitate ar trebui să înțelegem mai degrabă o implicăție discursivă, un ansamblu de condiții transcendentale, mobile în plan istoric, fără de care agentul istoric nu poate accede la limbajul nou al evenimentului. istoria restrînsă a mentalităților nu poate deci pretinde decât la descrierea unui fel de gramatică a asentimentului (iar nu a credinței, și nici a adeziunii); e vorba de simpla recunoaștere a unui limbaj).

Propunerile pentru o istorie restrînsă a mentalităților

ALAIN BOUREAU

ENTRУ A CLARIFICA sensul propunerilor mele, voi încerca să dau un exemplu de descriere a unor acte discursive colective, urmat de scurte eșantioane de tentative personale, încă în stadiu de eboșă, care sunt prezентate aici nu din dorință de a epata, ci dintr-o preocupare de sinteză și de punere la încercare.

Fără vreo ambiție teoretică mărturisită, Ernst Kantorowicz a reușit să repereze, în istoria politică a Occidentului, o schemă colectivă fundamentală; cînd, către sfîrșitul vietii, încheia faimosul său *Double corps du roi* (1957)¹, Kantorowicz a putut să arate că un aspect major al vieții politice, asentimentul universal față de Stat, își avea rădăcina într-un proces metaforic ce conferea o structură puternică și puțin vizibilă limbajului social european, între secolul al XIII-lea și secolul al XVII-lea. Teoria dublului corp, explicită doar în versiunea sa absolutistă din secolul al XVI-lea, apare ca o ciudată metaforă în care putem citi, în aceeași persoană, regele, un sens literal – această persoană regală concretă – și un sens figurat – Regele peren. Acest sens figurat se poate interpreta în mai multe feluri, el desemnînd fie un mister regal, fie principiul dinastic, sau poate necesara perpetuitate a funcțiilor ce țin de guvernarea generală a oamenilor. Găsim această metaforă regală, într-o formă doctrinală, la juriștii elisabetani, iar într-o formă rituală în ceremoniile funerare ale secolelor al XV-lea și al XVI-lea; însă, ea pare a-și avea originea într-o formulă mai veche și mai generală, și ea metaforică, *Dignitas non moritur* (Demnitatea nu moare), transmisă pe calea complicată a numeroase metafore secundare și concepte verbale (“Christus/Fiscus”, Phoenix-ul, Necesitatea, Perenitatea etc.). Montajul acestor figuri desemnează, global, statul, această entitate cu chip personal și

cu structură impersonală. Procesul metaforic, trecut printr-o serie lungă și anonimă de jocuri verbale, își extinge materia din domenii diverse și eterogene: teologie, drept, mitografie, poezie etc., învăluind, puțin cîte puțin, totalitatea cîmpului gîndirii politice. Metafora trebuie să se confundă cu imaginabilul sau cu exprimabilul. Anumite momente ale acestui proces sunt legate de interese specifice (juriștii imperiali italieni, de exemplu, au jucat un rol capital), însă, în esență sa, macrometafora era colectivă: formula trasa limitele cîmpului de bătăie politic și aneantiza ceea ce se găsea în exterior, în afara semnificației vizate. Metafora “Dignitas – Dublul corp” constituia clar un element al colectivului.

Rețeaua metaforică nu exercită, în acest caz, o cauzalitate proprie; din contră, analiza enunțurilor colective permite o economie a principiului cauzal: nu este nevoie de a presupune o credință în stat, aşa cum subliniază Kantorowicz, același jurist puțind să refuze principiul perpetuității lumii în numele ortodoxiei creștine și, în același timp, să mărturisească necesitatea lui în discursul politic la care participă în mod colectiv. Pe de altă parte, nașterea statului modern în Anglia și în Franța secolului al XV-lea se explică prin contextul politic, social și economic bine cunoscut; enunțarea particulară a unui anume element de doctrină politică ține chiar de cauzalitatea generală sau generică. Însă, proliferarea enunțurilor metaforice care exprimă perpetuitatea instituției publice strecoară, între cauzalitatea generală și acțiunea individuală, eficacitatea sa proprie. Această rapidă evocare a lui Kantorowicz va fi poate suficientă pentru a sugera asemănarea între macrometafora “Dignitas – Dublul corp” și noțiunea de enunț definită de Michel Foucault în *Archéologie du savoir*. În definitiv, istoria restrînsă a mentalităților ar putea

Texte fundamentale

avea drept ambiție "descrierea evenimentelor discursive", a enunțurilor rare evocate în mod eliptic de Foucault.

Pentru a repăra aceste enunțuri am încercat două căi total diferite. Am căutat, mai întâi, să reconstituie enunțuri implicate, extrase din convergența unor discursuri diferite, din domenii variate; evenimentul discursiv este, în acest caz, o structură unificatoare. În *Le simple corps du roi*, am vrut să arăt că sacralitatea personală a suveranilor francezi a fost obstrucționată de un fenomen colectiv, pe care l-am numit "ipseitate corporală"; acest fenomen ar fi dat naștere unei formule implicate, de tipul "am un corp propriu, care nu poate fi înstrăinat nimănui în afara lui Dumnezeu". Acest enunț

își găsește locul în diverse serii de discursuri în care este afirmată preeminența corpului individual, între 1350 și 1550. Inserțiunea cauzală a acestui enunț s-ar găsi în teribilele devastări provocate de marea ciumă și de Războiul de o sută de ani (aproape 30% pierderi demografice); indivizii devin rari și prețioși. Seriile discursivee care actualizează enunțul apar în numeroase cîmpuri: politic și militar (numărătoarea minuțioasă a pierderilor omenești), juridic (protecția excepțională a corpului suveranilor, functionarilor și a prelaților în legile de les-majestate, introduse la mijlocul secolului al XIV-lea; pedepsirea, în consecință, a corpurilor vinovate de les-majestate), teologic (cult al Euharistiei ca un corp propriu al lui Iisus, reprezentare a sexului lui Iisus), medical (sistematizarea disecțiilor publice), ritual (multiplicarea gisanților în glorie sau în mizerie). Acest tip de analiză încearcă să nu cadă în plasa psihologistă, lărgind la maxim zonele de aplicare ale enunțului și punând în evidență invadarea discursivă a acestor zone. Însă, limitele ei apar cu destul de arbitrară și nu se justifică decât *a posteriori*. Am încercat deci o altă cale, care mi se pare mai riguroasă.

Mi-l închipui pe istoric ca lingvist, confruntindu-se cu elementele simple ale discursului; de fapt, lingviștii au încercat recent să definească universuri de credință care nu sunt fără legătură cu evenimentele discursivee evocate mai sus. Dacă acceptăm să definim, urmărindu-i pe logicieni și pe lingviști – și, în cazul de față, pe Robert Martin –, universurile de credință ale

diferiților locutori ca "aplicarea, în momentul discursului, a tuturor propozițiilor (în sensul strict logic al acestui termen) care sunt decidabile în interiorul valorilor de adevăr"², putem repăra două tipuri de comunicare între diversele universuri de credință – iar mentalitățile collective se pot defini ca intersecția acestor universuri de credință: anumite propoziții, într-un anume moment al istoriei, aparțin unei mari părți a universului, datorită educației, obiceiurilor, inspirației divine sau oricarei alte forțe distributive; de exemplu, propoziția "Există un singur Dumnezeu în trei persoane" are acest statut în secolul al XIII-lea. Acest tip de suprapunere pare fragil, tocmai pentru că sursa sa este exterioară universurilor de credință.

Al doilea tip de comunicare pare mai puternic, pentru că provine dintr-o ipoteză internă. Anumite propoziții rare, prin aspectul lor cu totul imprecis și pregnant, apar ca tangențiale unei întregi serii de universuri de credință: ele ating într-un singur punct mai multe astfel de universuri, altfel distințe. Acestea ar fi "evenimentele discursivee" rare sau "enunțurile".

Voi prezenta un scurt exemplu, luat dintr-un articol mult mai dezvoltat și încă inedit³, despre bine cunoscutul adagiu juridic *Quod omnes tangit*. Această maximă a fost analizată într-un eseu clasic de către Gaines Post, completat, de atunci, de articole ale lui Edwin Hall, Ralph Giese și ale părintelui Congor.

Adagiul *Quod omnes tangit* (Ceea ce privește pe toată lumea trebuie și aprobat de toată lumea) apare mai întâi în Codul lui Justinian și răzbătă din obscuritatea Evului Mediu timpuriu, la sfîrșitul secolului al XII-lea, datorită unuia dintre glosatorii *Decretului* lui Gratian. De-a lungul secolului al XIII-lea, maxima este citată frecvent în situații variate. Cum se explică acest larg succes?

Am putea lua în considerare conținutul său "democratic" și să îi atribuim un statut de martor al procesului continuu de "democratizare" pornind din secolul al XIII-lea și pînă la Revoluția franceză – aceasta este poziția lui Gaines Post, a lui Ralph Giese și, în general, a școlii americane de "legal history".

Dar asta ar implica acceptarea existenței unui macro-subiect democratic, în mare măsură inconștient, orientat teleologic către majestuoasa figură a cetă-

Texte fundamentale

teanului modern. Apoi, adagiul s-a regăsit printre instrumentele politice folosite de constructorii cei mai hotărîți ai monarhiei, precum papii Innocențiu al III-lea sau Bonifaciu al VIII-lea, precum regele Henric al III-lea al Angliei sau împăratul Frederic al II-lea. O posibilitate ar fi să invocăm forța retorică, pragmatică, a formulei considerată în ea însăși, dar cine poate afirma ceva despre eficiență directă a cuvintelor? Iar acest tip de explicație presupune o dorință de a convinge, o apropiere specifică, în timp ce maxima se găsește în toate tipurile de discurs practicate în secolul al XIII-lea, fără ca recursul la interpretări să fie necesar. Cititorul presupune că *Quod omnes tangit* se anunță ca un enunț colectiv. Care fi este atunci funcționarea?

Am putea enumera cîteva rațiuni tehnice care justifică această tangență a maximei capabilă de a corespunde unor diverse universuri de credință, datorită caracterului său în principal și în mod neaccidental neclar, efect al modalizării sale (descriptive și/sau normative), enunțării sale (cine pronunță maxima? Justinian, și/sau împăratul, și/sau suveranul, și/sau tradiția etc.), elipsei predicatului său (se citează rar ceea ce urmează după *Quod omnes tangit...*), vagului în care este învăluită tema sa (ce este *quod, omnes, tangere?*). Maxima, cu un aer universalist, ia un sens distributiv, disponibil pentru toate tipurile de revendicări. Cu utilizarea ei multiformă, ea ar putea fi parafrasată într-o proponiție analitică de tipul "Ceea ce strînge laolaltă un grup exprimă voința acestui grup", formulă tautologică și confuză, care convine unor numeroase tipuri de asociații corporatiste din secolul al XIII-lea (biserici, congregații, cetăți, gilde, universități etc.).

Astfel, la 25 ianuarie 1226, papa Honorius al III-lea proclama bulă *Super muros Jerusalem*, adresată episcopilor și prelaților din Franță și din Anglia: în fiecare catedrală și biserică colegială, două prebende trebuiau rezervate nevoilor financiare ale Scaunului apostolic. Toate răspunsurile (cele ale regelui Angliei, Henric al III-lea, cele ale adunărilor franceze și engleze) s-au referit, pentru a justifica refuzul buliei, la *Quod omnes tangit*, folosit ca un instrument de clasificare și de revendicare. Cînd adagiul, Henric al III-lea revela ceea ce constituia pentru el unitatea pertinentă de decizie: regatul Angliei. Adunarea engleză din

ianuarie 1226, utilizînd *Quod omnes tangit*, decupa un ansamblu ambiguu, format fie din comunitatea națională și regală, fie dintr-o Biserică a Angliei ce ar include și pe patronii ei laici. Sinodul francez din noiembrie 1225 privilegia, prin intermediul adagiului, o Biserică galiciană cu o alură mai teocratică, dotată cu misiunea de a guverna societatea franceză. Formînd cerc în jurul unui eveniment discursiv, grupuri opuse și diverse construiesc arena istoriei, pentru a utiliza o imagine a lui Bahtin.⁴

Această analiză, strîns legată de textura lingvistică a adagiului și de contextul său discursiv, nu trebuie să ne facă să uităm că enunțul nu este în mod necesar de dimensiune lexicală sau propozițională. și o istorisire poate constitui un enunț colectiv, aşa cum am încercat să arăt analizînd legenda papesei Ioana, între secolele al XIII-lea și al XV-lea.

Chiar dincolo de verbal, un ritual poate îndeplini funcția unui enunț; propunînd o lectură critică a ceremoniilor funerare regale, aşa cum au fost ele studiate de către Ralph Giese, am vrut să demonstreze că ceea ce găseam aici nu era o simplă ilustrare a ideologiei constitutionale, ci delimitarea unui cîmp colectiv partajat de mai mulți agenți istorici (ideologia regală, voința politică a Parlamentului din Paris, devotîunea personală a suveranului, afirmarea instituțională a Casei regale). O imagine, o schemă plastică dintr-o imagine se constituie adesea într-un enunț: astfel, un desen analizat de Kantorowicz⁵, care se regăsește într-un manuscris de oficiere copiat la Winchester între 1012 și 1020, reprezentă, în interiorul unei ciudate "Cvintități" (reprezentarea lui Dumnezeu în cinci persoane), pe Dumnezeu-Tatăl și pe Dumnezeu-Fiul absolut identici. Or, acest element pictural apare frecvent, în numeroase variante, din secolul al XI-lea pînă în secolul al XIII-lea; și putem să-i observăm transcripțiile în teologie (ne gîndim la întrebările sfîntului Anselm – ce s-ar fi întimplat dacă Tatăl, și nu Fiul, s-ar fi încarnat?; la interogațiile lui Aelred de Rievaulx despre Dumnezeu cînd El avea 12 ani și a dispărut pentru a fi aproape de Tatăl Său), în drept (cu redescoperirea, în secolul al XII-lea, a vechii identificări a Tatălui și a Fiului: *Pater et filius idem, Heres suus*; Cel ce moștenește este chiar cel ce dă), în politică (cu

conceptul de *juvenis rex*: moștenitorul tronului este deja rege).

După ce am parcurs această serie de schițe, trebuie să formulăm o concluzie. Tipul de abordare propus aparține istoriei mentalităților, prin funcția sa majoră de redistribuire problematică a pertinențelor istorice și prin dorința sa de a înțelege implicații de trăire ale determinanților globale. Restrîngerea cîmpului, una din tre multe posibilități, are pretensiile de a evacua concrețiunile pozitive și de a manipula briciul lui Ockham: nu vrem să descoperim vreo serie suplimentară de obiecte istorice și nici o nouă cauzalitate. Ar fi vorba de a tria fascicolul de relații care leagă globalitățile de agenții istorici și de a desemna o zonă frontalieră de intricații în care același enunț aparține, simultan și în mod integral, unui discurs social determinat și unor enunțări singulare. Iстория restrînsă a mentalităților ar studia, în definitiv, încorporarea realului în momentele sale rare și structurante. Cuvîntul "colectiv" a putut induce în eroare: el nu vizează discursuri majoritare sau dominante, ci enunțurile transversale, care dau o puternică unitate unei epoci, unei schimbări în domeniile cele mai diverse, în registrele sociale cele mai distințe. Prin intermediul unor proceduri controlabile (precum cea a tangenței), s-ar descrie omonimiile sociale și individuale care îi atașează pe agenții acelorași specificări ale realului. Acest tip de istorie nu pretinde că este nou, el puțind invoca patronajul lui Cassirer sau al lui Foucault din *Archéologie du savoir*. Însă, această proclamare de legitimitate vizează, în același timp, să facă facultativ și detașabil ultimul paragraf al acestui text, provocat de o întoarcere asupra ultimului exemplu citat, cel al "ținărilor rege" în secolul al XI-lea.

Acest exemplu pune problema naturii și funcției enunțului. Dacă acceptăm ipoteza mea asupra unui enunț expresiv (verbal și iconic) mărturisind "binaritatea" (identitatea perfectă a Fiului și a Tatălui) suverană a lui Dumnezeu și a regelui în secolele al XI-lea și al XII-lea, avem atunci de-a face cu un obiect inedit, care pune în cauză preocuparea mea de economie ontologică și cauzală. Discursul binar, în mod inextricabil teologic, logic și politic, capătă un soi de independență și de eficacitate proprie, căruia nu îi putem preciza originea; cu artistul anonim din Winchester, cu Anselm

și Aelred, ne plasăm în mijlocul discursului. Istorul se găsește în postura psihanalistului confruntat cu o vorbă care este în același timp simptom, acțiune și realitate. Iстория vorbește. Dar din ce enunțare provine enunțul? Enunțul, în variantele și în preluările lui diverse, depășește cu mult subiecții individuali sau plurali de enunțare; el îi traversează fără să-i absoarbă. Cu toate acestea, el nu urmează evoluția liniștită a arhetipurilor, căci în fiecare perioadă el se formează pe o altă bază, fără arhivă proprie, în imanență istorică. Colectivul devine atunci locul de emergență al nouării celibatare, al istoriei pure. Iată-ne deci în fața acestui paradox de sfîrșit: istoria restrînsă a mentalităților regăsește, fără voia ei, într-un vertij progresiv, evenimentul. □

Prezentare și traducere de Laurențiu ȘTEFAN-SCALAT

(după Alain Boureau, *Propositions pour une histoire restreinte des mentalités*, Annales ESC, noiembrie-decembrie 1989, nr. 6, pag. 1497-1504)

NOTE:

1. E.K. Kantorowicz, *Les Deux Corps du Roi, Essai sur la théologie politique au Moyen Age*, Paris, 1989.
2. R. Martin, *Langage et croyance. Les "univers de croyance" dans la théorie sémantique*, Bruxelles, 1987, pag. 21.
3. A. Boureau, "Quod omnes tangit: de la tangence des univers de croyance à la fondation sémantique de la norme juridique médiévale", în *Au gré des langues*, 1, 1990.
4. M. Bahtin, *Le marxisme et la philosophie du langage. Essai d'application de la méthode sociologique en linguistique*, Paris, 1977.
5. E.K. Kantorowicz, "The Quinity of Winchester", *The Art Bulletin*, 29, 1947, p. 73-85, reproducă în E.K. Kantorowicz, *Selected studies*, Locust Valley, 1965, p. 100-120.

▼ Mentalități sud-est europene

Apărută în condiții grafice deosebite, mulțumită sprijinului acordat de Fundația Soros pentru o Societate Deschisă, carteala care ne referim* a fost de fapt încheiată în prima parte a anului 1989, încercând să marcheze mari evenimente franceze și europene de la a cărui desfășurare se scursează două sute de ani. În condițiile pieței de carte științifică (ne referim, evident, la cărțile de istorie) din România, carteala își păstrează intactă actualitatea, datorită, în primul rînd, tipului de investigare istorică pe care îl propune și temelor de meditație pe care ni le sugerează.

Lucrarea este rodul unui efort colectiv al cătorva cercetători din cadrul Institutului de Studii Sud-Est Europene, sub coordonarea profesorului Alexandru Duțu. Ea este structurată pe două mari direcții: articole istorice propriu-zise și texte de epocă ilustrative pentru problemele abordate în articole. Dăm în continuare numele autorilor și titlurile celor patru articole din cuprinsul volumului: Alexandru Duțu, "Pînă nu vine iarna, primăvara nu se face. Transformări în mentalitățile Sud-Est europene la început de secol XIX"; Cătălina Vătășescu, "Mărtori occidentali și stări de spirit în Sud-Estul Europei (sfîrșitul secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)"; Zamfira Mihail, "Difuzarea oficială a stirilor și opțiunea românească (1789-1820)"; Emanuela Popescu-Mihuț, "Ideologie politică și propagandă în actele cancelariilor domnești din Tările Române (1775-1821)".

Textele ilustrative sunt grupate, la rîndul lor, în opt capitole, sub următoarele titluri: "Ce știau francezii despre sud-estul european"; "Călători și realitate"; "Contacte prin carte și cultură"; "Contacte directe cu armata și administrația franceză"; "Activitatea diplomaților și agentilor francezi"; "Războiul foilor volante și al broșurilor"; "Stări de spirit. Puterea principiară și opozitia în principate"; "Manifestări revoluționare". Este vorba despre autobiografii sau memorii ale unor personaje ale timpului, de rapoarte diplomatice, foi volante și proclamații revoluționare, hrisoave ale domnilor fanariotii, texte din călătorii străini și cronicari. Ele au fost traduse, transcrise și adnotate de Lia Brad-Chisacof, Zamfira Mihail, Andrei Pippidi, Emanuela Popescu-Mihuț, Lidia Simion și Cătălina Vătășescu. În general, texte nu sunt inedite (cu excepția celor mai multe dintre foile volante publicate de Zamfira Mihail).

Revenind la articole, primul dintre ele, semnat Alexandru Duțu, se structurează în jurul a două întrebări fundamentale pentru istoria sud-estului european: în ce măsură a putut influența Revoluția franceză din 1789 mișcările sud-est europene de la începutul secolului al XIX-lea și în ce măsură fac ele parte din lanțul revoluțiilor europene? Revolta sărbă din 1804, mișcările lui Tudor Vladimirescu și cea a Eteriei din 1821 fac evidentă trecerea de la mișcarea care și-a propus "restaurarea" ordinii la mișcarea care dorește înălțarea vechiului regim. Această transformare este rezultatul unor schimbări de mentalitate, schimbări a căror analiză e conținută în articolul profesorului Alexandru Duțu. Sunt subliniate componente predomî-

nant țărănească a societăților (și implicit a mișcărilor) din sud-estul Europei, caracterul oral accentuat al culturii și absența unor distanțe semnificative între cultura clericală (cultă) și cea populară, de tradiție, în principal, orală. În aceste condiții, mișcările populare din sud-estul Europei nu au fost ghidate de concepție revoluționară, ci reprezintă ciocnirea dintre "patriotismul organic" și cel "organizat". În timp ce primul tip de patriotism se intemeiază pe nucleele vii ale societății – familia, parohia, cartierele orașenești – și caută să plămădească statul după chipul lor, patriotismul organizat este elaborat de către deținătorii puterii" (p. 17). Analizate astfel, pornind de la substratul lor mental, mișcările sud-est europene permit două constatări: ele "au urmărit în primul rînd «restructurarea» și de-abia în al doilea rînd modernizarea socială și politică; programele nu au pornit dintr-o gîndire politică bine sistematizată, maturizată de-a lungul secolelor. Revolta a pornit de «jos», de la constringerile existenței cotidiene și de la o puternică și influentă imagine a trecutului glorios" (p. 25-26).

În articolul său, Cătălina Vătășescu își propune să evidențieze, pornind de la scrierile călătorilor francezi, "elementele care sugerează o atmosferă de nemulțumire față de vecchia situație, ca și acordul existent între starea de spirit a locuitorilor din sud-estul Europei și ecoul evenimentelor din Franță" (p. 36). Sursele folosite fac posibilă afirmația că "atmosfera din zona sud-est europeană era favorabilă de fapt tocmai transformărilor radicale" (p. 38). Sunt trecute în revistă tipurile de contacte, directe (cu armata, administrația sau călătorii francezi) și indirecte (pe tărîm cul-

tural, prin intermediul traducerilor sau al tinerilor balcanici plecați la studii în Occident), care au făcut posibilă circulația ideilor între Apusul și Răsăritul Europei.

În ceea ce privește articolul Zamfirii Mihail, el analizează modul în care marile cancelarii aulice au supravegheat difuzarea știrilor despre Revoluția franceză, în consens cu politica lor. "Emanate de la cancelariile imperiale, ele dezvăluie imediat mecanismul regimului. Ele conțin nu explicații pentru măsurile interne, economice și sociale, ci informații despre rolul pe care autocrații respectivelor imperii doreau să și-l asume în «salvarea» Europei" (p. 55). Limba lui face dovada adaptării la nivelul popular de receptare, căruia îi erau de altfel destinate, și se structurează în jurul interesului "părintelui" sării pentru "fericirea" supușilor săi.

Tot despre adaptarea limbajului și a ideilor politice ale cancelariilor principale, fanariote de astă dată, la cerințele mediului căruia îi se adresau (popular, fără a-l excludea însă pe cel nobiliar), este vorba și în articolul Emanuelei Popescu-

Mihuț. Actele domnești "vor să acredeze imaginea guvernării ideale, pe care domniile fanariote ar reprezenta-o" (p. 74). După prezentarea calităților domnului și ale întăririlor bunului cetățean, merită reținută concluzia autoarei, conform căreia apelurile la dragoste de patrie adresate supușilor, "ca și apelurile la milă sau la educație, vizează participarea activă a individului la viața statului. (...) Propaganda efectuată prin intermediul actelor de cancelarie încearcă să creeze un fel de *Staatspatriotismus* care presupunea o schimbare profundă în mentalitatea dregătorilor și a supușilor în general. (...) datele de bun stăpânitor ale domnului devineau și ale supușilor (...) Este, aşadar, vorba de o solidarizare a domnului și a supușilor în jurul intereseelor statului" (p. 90).

Ligia LIVADĂ-CADESCHI

* Sud-estul european în vremea Revoluției franceze. *Stări de spirit, reacții, confluențe*, coordonator Alexandru Duțu, Academia Română, Institutul de Studii Sud-Est Europene, București, 1995.

▼ Despre noțiuni și concepte

Culegerea de articole* cuprinde eseuri din perioada 1992-1994. Pentru cei obișnuiti să-l urmărească pe Patapievici, în 22 și *Dilema*, lucrarea de față reprezintă o reinșinere. Aceia care iau însă contact pentru prima dată cu tipul de scriere propus de autor vor fi cu siguranță șocați.

Prima parte a lucrării conține eseuri referitoare la noțiuni și concepte puțin abordate în publicistica ultimilor ani. Abordarea teoretică a diadei antagonice adevăr-minciună, relația dintre ironie și băscălie, între echivoc, compromis și colaboraționism sunt cîteva dintre temele propuse aici.

Patapievici, cu un simț enorm și un văz monstruos, analizează băscălia ca fenomen social, ce amintește, firesc, de capodopera cinematografică *De ce bat clopoțele, Mitică?*. El observă, din această perspectivă, că a fi român implică crud trei caracteristici: delirul politic, sexul și băscălia. Relația ironie-băscălie, cu accent spre cea din urmă, este o cale spre servitute – concluzionează autorul amintindu-ne de Friedrich Hayek.

Veșnică problemă a adevărului, a relativității lui, este tratat deschis și franc în rîndurile articolului "Între erratum și syllabus", autorul propunându-ne o tratare a adevărului din două perspective: laică și religioasă, opunînd adevărului mai întîi minciuna și apoi păcatul. Cîndu-l pe Heidegger, Nietzsche, dar și pe Papa Pius al IX-lea, binomul adevăr-minciună și adevăr-eroare nu dă cîștig de cauză primului termen *a priori*.

Astfel, autorul face o trimitere curajoasă la acceptiunea pozitivistă conform căreia adevărul este disperant, vulgar și prostesc, în timp ce minciuna este unică soluție care mai poate salva nobiltea și fertilitatea vieții.

În "Oamenii de știință și bîrfa" se încearcă o nouă răsturnare a valorilor tradiționale de această dată cu argumente forțate. Bîrfa, după autor, generează "jovială solidaritate umană", ea "ducînd la o eficientă coeziune socială". După o foarte bună analiză a mahalalei și a mitocăniei în perpetua lor trudă de a trece în derizorii valorile la care au esuat să ajungă, intrăm cu eseul "Principiul elitei" în centrul problematicii propuse de autor. Linile de forță ale articolelor care vor urma să înceapă: primatul individului în relația individ-stat, individ-mase ca o ființă liberă, parte a societății civile; democrația liberală, unicul sistem politic capabil să accepte și să potențeze indivizi liberi și o societate civilă reală; capitalismul de tip liberal, unicul sistem economic care și-a demonstrat viabilitatea prin contrast cu celelalte sisteme economice.

Începînd cu articolul "Principiile elitei", Patapievici ne familiarizează cu cele două trăsături principale ale individului – ca ființă liberă: detașarea și autonomia. Această opțiune a individului demn, victorios și liber în fața turmei uniforme și amorfe, ca unică formă de eludare a tendințelor autoritare dintr-o societate, va fi susținută pe tot parcursul culegerii de față. Argumentația, adeseori strălucită, va fi întreruptă însă de unele inexactități și demersuri forțate, utilizate de autor pentru a-și susține cauza.

Astfel, Patapievici își exprimă ferm opțiunea relativă la ante-

rioritatea ontologică dintre individ și comunitate, dînd cîștig de cauză primului termen. Aristotel, acum două milenii, susținea în teoria ontologică asupra formelor și cauzalității faptul că întregul este mai mare decât suma părților, fiind în același timp anterior părților sale componente. Nu voi înclina în favoarea nici uneia dintre cele două teorii.

Se afirmă în continuare tăios că originea istorică a noțiunii de "masă", ca soluție de lichidare a injustișiei prilejuite de existența elitelor, poate fi identificată în Revoluția franceză. Revoluția franceză, tipologic vorbind, a avut doi factori umani participanți: masele și o elită conducătoare. Elita conducătoare a fost compusă din intelectuali recunoscuți, iar Declarația drepturilor omului din 1789 este o sumă de principii care nu se referă la mase, ci la om și cetățean, adică la individ.

Logica pleoariei pentru detașare și autonomie este întreruptă abrupt în paginile eseului "Poporul meu și cu mine". În întregime, tex-

tul respiră intoleranță față de "confrăți" sau "părți ale poporului" cu alte păreri politice decât ale autorului. Îngroșind tușă, autorul îi clasifică pe frații săi români de altă parte "oameni simpli", "reprezentanți populari". Dupa ce textele anterioare pledează pentru libertate, autonomie, diversitate, eseul "Poporul meu și cu mine" conține întrebări ca "Dincolo de valori, chestiunea este cum de am ajuns părți din același popor să avem instincțe așa de deosebite?" sau gînduri precum: "Aceasta este veritabila rană din trupul poporului nostru: părți din trupul comun jură pe mituri de înțemeiere diferite". De neînțeles cum acest adept fervent al democrației liberale, pluralismului de opțiune și societății civile, îndeamnă la exclusivism, intoleranță și uniformitate.

În pofida acestor inconveniente, Patapievici ne propune prin această culegere un gen de scriere originală, densă în informație și substanță, liberă de constrîngeri și plină de curajul afirmației. Textul trădează, cu mici excepții, un limbaj elaborat și cizelat, mărturie a volumului impresionant de informație parcursă. Cred că o caracteristică determinantă a acestor eseuri este aceea că în față lor nu poti rămîne indiferent. Pe unele tinzi să le aprobi din tot sufletul, iar pe altele ești obligat să le critici zgromotos. Ceea ce pentru combativul Patapievici reprezintă o bătălie cîștigată.

Dan RĂDULESCU

* H.R. Patapievici, *Cerul văzut prin lentală*, București, Editura Nemira, 1995.

Semnale

DUMITRU DRĂGHICESCU
Din psihologia poporului român
Bucureşti, Editura Albatros, 1995, pag. 480, lei 3.500

Înscrişă în direcţiile mişcării etnopsihologice, lucrarea *Din psihologia poporului român* (apărută în 1907) constituie prima mare monografie asupra sufletului nostru naţional. Parte a unui proiect de trilogie, carte care propune formarea unei imagini corecte a poporului român despre sine însuşi şi realizarea unei reflecări obiective asupra menirii sale în lume. "Recunoaşterea puterii de a fi prin noi însine" a constituit o adevarată paradigmă socială şi un principiu pragmatic pentru D. Drăghicescu - sociolog şi politician. Claritatea teoretică şi realismul practic impun acastă luceară într-o epocă de tranziţie, ca pe o recuperare neceşară şi utilă.

MIRCEA ELIADE
The fate of Romanian Culture. Destinul culturii româneşti
Bucureşti, Editura ATHENA, 1995, pag. 47

Cultura europeană nu poate fi pur occidentală. Problema pusă de Eliade în 1953 – Europa geografică – Europa spirituală este de o acută actualitate. Printr-un excurs deopotrivă istoric şi cultural, Eliade revigorează ideea că Europa are nevoie astăzi de dimensiunea orphică, precum şi de cea zamolxiană, pentru a se întregi şi pentru a plăsmui noi sintele. Într-o ediţie bilingvă, o voce impresionantă peste timp (vorbind despre nenorocul românilor în istorie, despre o "a doua părăsire a Daciei în zilele noastre"), atrage atenţia Europei şi nouă însină despre destinul culturii româneşti.

IRINA LIVEZEANU
Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, nation-building and ethnic struggle. 1918-1930
Cornell University Press, Ithaca and London, pag. 340

O lucrare importantă asupra originilor fascismului în Europa Centrală şi de Răsărit. Atmosfera epocii, problemele cu care generaţia interbelică s-a confruntat, asociate cu unificarea culturală, sunt excelente redate şi servesc ca bază pentru explicarea frustrărilor ulterioare ale tinerilor inteligenţi şi apariţia fascismului. Irina Livezeanu, profesor asistent la Universitatea din Pittsburgh, consacră o atenţie deosebită rolului jucat de aşa-numita generaţie a anului 1922, studenţii radical-naţionaliştii care vor ajunge să formeze nucleul Gărzii de Fier.

ALINA MUNGIU
România după '89. Istoria unei neîntelegeri
Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, pag. 326

Dintr-o perspectivă interdisciplinară (psihologie socială, sociologie, perspectivă comunicatională, filosofie, politică), Alina Mungiu ne ajută să înțelegem "excepția României" în contextul european de după 1989. Autoarea află adesea despre români de la ei însăşi şi se concentrează asupra masei post-totalitare şi a tehnicilor de persuadare a ei. În confuzia tranziţiei, pentru a desluşa ce se petrece cu noi, carteaua este utilă ca instrument de *autocunoaştere* pentru autodevenire.

JOSE ORTEGA Y GASSET
Studii despre iubire
Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, pag. 238

Cu binecunoscuta-i originalitate şi strălucire, Ortega y Gas-

set tratează cu seriozitate iubirea. Traversând arii culturale vaste (antichitatea greacă, evul mediu european, poezia trubadurească şi dantescă, islamul, civilizaţia americană), filosoful interpretează dualitatea originară a umanului - masculin/feminin şi mai ales *femeia ca femeie*, generatoare a destinului personal şi istoric. Aceste eseuri (de tinereţe şi maturitate) sunt dintre cele mai concludente pentru iniţierea în *cultura iubirii*.

OCTAVIAN PALER
Vremea întrebărilor

Bucureşti, Editura Albatros, Editura Universal DALSI, 1995, pag. 383, lei 6.500

"Cronică morală a unui timp plină situaţii de morală", această culegere de texte integrale, fragmente sau chiar amănunte din articolele în care Octavian Paler s-a "risipit" în ultimii cinci ani constituie o *rememorare* a istoricii noastre recente. Dezvăluindu-ne propriile sale nedumeriri, suspiciuni, dezamăgiri şi îngrijorări, Octavian Paler ne ajută să conştientizăm trecerea de la o teroare trivială la o libertate trivializată. Să ne punem deci întrebări despre tot ceea ce aceştii ani ne-au siliat să afleam.

HORIA-ROMAN PATAPIEVICI
Zbor în bătaia săgeţii

Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, pag. 319, lei 5.900

Tipică pentru atmosferă în care o parte din generaţia autorului s-a format, carteaua *Zbor în bătaia săgeţii* reprezintă o frumoasă autobiografie intelectuală şi culturală. Această "biografie a unei formări" demonstrează posibilitatea unei extraordinare libertăţi personale în perioada constringerilor comunismului. Impresionantă analiză a constituirii şi

meninierii integrităţii prin cultură, carteaua constituie un convingător "ghid" educativ pentru orice tânăr.

VLADIMIR TISMĂNEANU
Fantoma lui Gheorghiu-Dej
Bucureşti, Editura Univers, 1995, pag. 215, lei 2.800

Această adevărată "galerie a monştrilor" comunismului românesc continuă preocupările cunoştinţului politolog Vladimir Tismăneanu. Analist al interdependenţelor dintre faptul public şi cel biografic, autorul abordează problema comunismului balcanic şi românesc, relaţia dintre putere personală şi criză politică, renaşterea politică în România. Istoria conturată nu este strict evenimentială, ci este şi una a mentalităţilor; stilul viu, ce reuneşte într-o singură persoană analistul politic şi scriitorul, face din această carte una cu adevărat seducătoare.

FRANCISCO VEIGA
Istoria Gărzii de Fier 1919-1941. Mistica ultra-naţionalismului
Bucureşti, Editura Humanitas, Seria Istorie, 1995, pag. 383

O carte pasionantă, deschisă, provocatoare, aflată acum, autoritară succesorului său de public la a doua ediţie. Profesorul barcelonez Francisco Veiga analizează fenomenul legionar dintr-o perspectivă istorică şi sociologică, în context românesc şi european. Având o impresionantă documentare (archive diplomatice, bibliografie internaţională), precum şi interviuri realizate cu legionari aza în emigratie, carteaua, scrisă sub semnul *obiectivităţii*, poate demara o discuţie cu adevărat ştiinţifică despre fundamentele şi evoluţia Mişcării Legionare.

Contents

2. Editorial	Stelian Tănase	A Repetitive Mechanism
6. Mentalites	Dan A. Lăzărescu	The Mentality of the Romanian
9.	Victor Neumann	Leading Stratum
12.	Daniel Barbu	Individual Psychic and Social Environment
15.	Alexandru Duțu	"Forms without Foundation" and the Power of Intellectuals
20.	Elemer Hankiss	National Identity and Political Construction
24.	Gabriel Ivan	European Paradigms: East-West 1945-1994
28.	Vladimir Tismăneanu	The Stigma of Marginality
31.	Dan Pavel	The Mystical Revolutionaries
31.	Cristian Preda	What Is a Good Political Community?
36.	Romulus Brâncoveanu	Rules and Behaviors
39. The Anatomy of Communism	Robert Levy	Secret Archives
46. Up-to-Date	Ralu Filip	Complicated Games
50.	Sabina Fati	Flexibilities and Inclinations
53.	Carmen Iordache	Coupons for Electorate
56. Fundamental Texts	Alain Boureau	Proposition for a Restraint
		History of Mentalities
61. Books and Authors	Ligia Livadă-Cadeschi	Sud-Estul european în vremea Revoluţiei Franceze. Stări de spirit, reacţii, confluenţe
	Dan Rădulescu	H.-R. Patapievici, Cerul văzut prin lentilă
64. Books Review		